

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

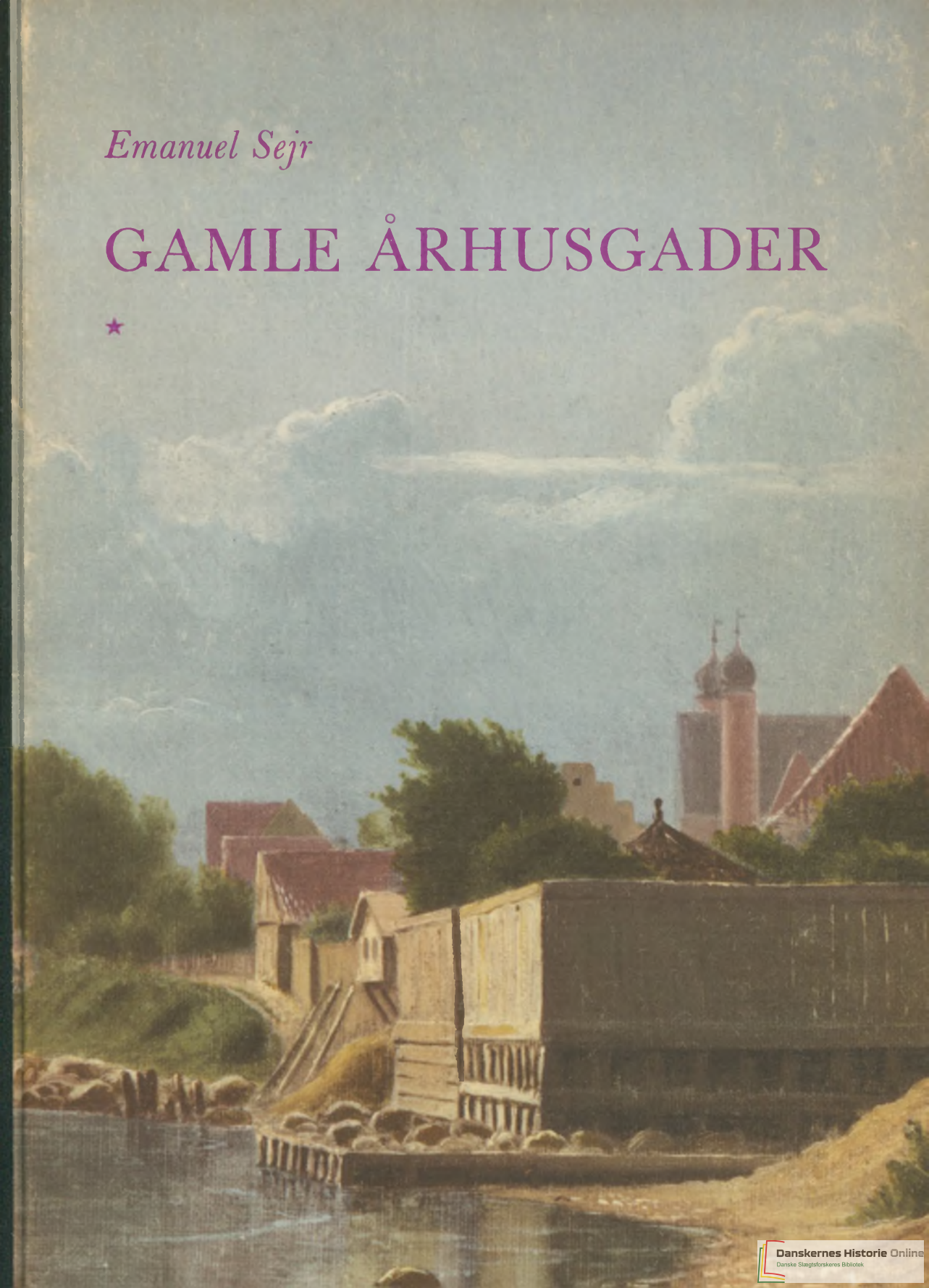
Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Emanuel Sejr

GAMLE ÅRHUSGADER

Gamle Åhusgader

Emanuel Sejer

Gamle Århusgader

Udgiøet af Århus byhistoriske Udvalg

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1960

Omslag :

Skolebakken o. 1860. Maleri i »Den gamle By« af marine-maleren Chr. Blache, der som søn af rektor H. H. Blache var vokset op i Århus og ofte malede motiver fra byen. Til højre ses domkirken og bolværkerne ved Mejlgedes baghaver, omtrent midt i billedet Skolebakken.

Titelvignet :

Århus bys segl. Tegning af E. Rondahl efter en original fra 1421.

COPYRIGHT 1960 BY EMANUEL SEJR

Eftertryk også i uddrag er ikke tilladt

FORORD

I en ældre tid var det ikke usædvanligt, at ildsvåde lagde store dele af en by i aske, således at bygninger og hele kvarterer på få år skiftede udseende. I vore dage sker sådanne byfornyelser omtrent lige så indgribende som følge af trafikken og erhvervslivets krav. Disse forhold gør sig i vid udstrækning gældende i Århus i disse år. Gamle bygninger nedrives, og gader udvides og omlægges, således at bykernen i løbet af de kommende år vil have et ganske andet udseende end for blot få år siden. Byhistorisk Udvalg har ment, at der var grund til litterært at fastholde det bybillede, Århusborgeren af i dag husker fra barndom og ungdom. Udvalget har derfor bedt overbibliotekar *Emanuel Sejr* skildre en række gamle Århusgader historisk, og resultatet er blevet denne bog.

Ved udgivelsen vil udvalget gerne rette en oprigtig tak til forfatteren, der med kort varsel påtog sig den krævende opgave, ligesom man takker byens historisk arbejdende institutioner – Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske samling, Den gamle By og Erhvervsarkivet – der som sædvanlig på udmærket måde har bistået ved udgivelsen.

Århus, i november 1960.

På Byhistorisk Udvalgs vegne

Rudolf Jensen

I 1942 skrev jeg til Aarhus Stiftstidende en række mindre artikler om gamle Århusgader. Gennem dette arbejde blev jeg opmærksom på de mange træk af byhistorien, der kommer frem netop gennem gadernes udvikling, og da jeg siden 1942 stadig har forøget mit kildemateriale, har jeg ment at turde efterkomme Byhistorisk Udvalgs opfordring til at skrive lidt udførligere om udvalgte gamle Århusgader.

I den nu foreliggende bog er undersøgelsen af gadernes historie dog ikke ført til bunds – det ville medføre, at en enkelt gades historie kunne fylde lige så meget som hele denne bog. Der har kun kunnet gives ganske korte rids af gadernes udvikling fra de ældste tider til vore dage. Til gengæld er der fra aviserne, fra erindringer om det gamle Århus og andre kilder hentet mange små træk af livet i svunden tid, som sammen med omtale af enkelte bygninger, institutioner og personer skulle bidrage til at give et indtryk af det særpræg, de enkelte gader har haft, og den rolle, de har spillet i byens historie.

Det har ikke kunnet undgås, at der hist og her findes gentagelser i form af omtale af de samme ting på flere steder; men jeg har foretrukket dette frem for stadige henvisninger til andre afsnit.

En del af bogens billeder er som billeder betragtet ikke så gode, som det kunne ønskes; men de er taget med, fordi motiverne fortæller noget karakteristisk om de gamle gader.

Under udarbejdelsen af bogen har jeg måttet søge hjælp fra flere sider; især føler jeg trang til at takke arkivar, mag. art. *Vagn Dybdahl*, bibliotekar *Kjeld Elkjær*, bygningskonduktør *N. J. Israelsen*, arkivar *Peder Jensen*, arkivar, cand. mag. *Finn H. Lauridsen*, museumsinspektør, cand. mag. *Gunner Rasmussen*, professor *Else Kai Sass* og museumsdirektør, dr. phil. *Helge Søgaard*; det har været meget værdifuldt for mig at kunne drage nytte af deres specielle indsigt på forskellige områder.

Emanuel Sejr.

I noterne er anvendt følgende forkortelser:

- A. B. Forh.: Aarhus Byraads Forhandlinger.
A. g. T.: Aarhus gennem Tiderne I–IV, 1939–41.
A. St.: Aarhus Stiftstidende.
A. St. Aarb.: Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift.
D. g. B.: »Den gamle By«.
Hoffmeyer: J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie I–II, 1904–11.
Hübertz: J. R. Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus I–III, 1845–46.
R. N.: Rasmus Nielsen: Aarhus i Fyrrerne, 1959.

INDHOLD

Store Torv og Lille Torv	1
Bispetorvet og de tilstødende gader .	11
Immervad	21
Vestergade	27
Studsgade og Nørreport	35
Rosengade, Badstuegade og Volden .	43
Guldsmedgade, Klostergade og Graven	51
Frederiksgade	59
Mejlgade	67
Sct. Clemens Stræde og Sct. Clemens Torv .	75
Skolebakken, Havnegade og Kystvej . . .	81
Ågade – Åboulevarden	89
Bag om byen	97
(Sønder Allé, Vester Allé, Nørre Allé og Nørregade)	
Sct. Clemens Bro	107
Søndergade	117
Ryesgade	125
Rosenkrantzgade	131
Personregister	137

Bilag : Planche med kort over Århus o. 1670, 1796 og 1879

Store Torv og Lille Torv

Af de to torve i byens centrum er Lille Torv det ældste. Den tidligste bebyggelse i Århus er naturligt opstået her ved passagen ned til vadestedet over åen, Immervad, og fra det lille torv er så efterhånden gader dannede som stråler fra en stjerne. Vestergade var den vigtigste; nord for den lå Århus' ældste kirke bygget allerede ca. 930¹. Omkring torvet og kirken har det middelalderlige Århus ligget, en uanselig by med lerklinede, stråttækte gårde og boder, en brolægning af kogødning og affald, og i det hele taget ikke videre hyggelig.

Men omkring 1200 var den katolske kirke blevet så rig og mægtig, at den kunne påbegynde opførelsen af en ny, pragtfuld domkirke, Sct. Clemens Kirke, og omkring den opstod lidt efter lidt en helt ny by, Sct. Clemens-Staden². Fra den gamle by kom man gennem Borgporten ind i den nye by, der var befæstet. Borgporten med et middelalder-

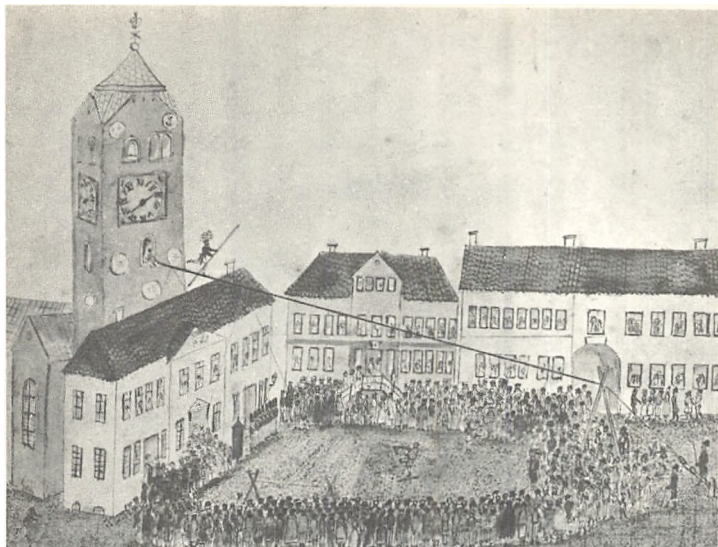
Billedet er en reproduktion efter en akvarel i »Den gamle By«, malet af Bertha Weis, født Schenheyder (1828–1902), gift med ejeren af Århus Mølle, A. S. Weis (1815–89). Fru Weis malede adskillige Århus-akvareller, mest med motiver fra møllen og dens nærmeste omgivelser. En del af dem findes nu i »Den gamle By«.

Billedet af domkirken er malet senere end 1857, da rådhuset på Store Torv foran kirkens hovedindgang blev nedrevet, men før bispegården, der ses umiddelbart til højre for kirken, blev nedrevet i 1881 for at skaffe plads til Bispetorvet. Domkirkens hovedindgang er prydet med den gamle barokke portal, som senere restaureringer af kirken har fjernet.

Tårnets spir, der er helt forskellig i karakteren fra vore dages slanke tårn, opførtes i 1770erne af Rathlousdals og Moesgaards arkitekt, bygningsinspektør C. J. Zuber.

Til venstre for kirken ses det dengang nye rådhus, nu politistation.

Denne primitive tegning, som nu opbevares i »Den gamle By«, blev fundet i generalmajor F.G. Müllers (1795–1882) efterladenskaber og forestiller linedanseren Christian Roats »ascension« fra Store Torv på en line, der gik op over rådhuset til domkirketårnet. Tegningen er dateret 20. december 1826, og Roats ascension er omtalt i Aarhus Stiftstidende 22. december 1826.

Den 6. juni 1827 gik han på line op til et tårnvindue i Rosenborg slot i København, og det gik godt; men den 12. juni gentog han ascensionen, og da han var på vejen ned, brast tovet, og han styrtede til jorden og døde få timer senere.

ligt porttårn stod indtil 1685, og mellem den og Sct. Clemens Domkirke dannedes et stort trekantet torv, måske fordi biskoppen, kirkens bygherre, har ønsket, at domkirken, straks man kom inden for Borgporten, skulle præsentere sig i al sin majestæt med de to vesttårne, som oprindeligt var projekteret³.

Nord for domkirken byggedes den store bispegård, der hvor nu Nationalbanken og det gamle rådhus (politistationen) ligger; endnu i det 18. århundrede hed den østlige del af Rosensgade »Bag Bispegården«⁴.

Navnene Lille Torv og Store Torv stammer i øvrigt fra den nyere tid. I gamle dage kaldtes Lille Torv bare torvet eller »Torvet på Immervad«, idet torvets huse nærmest Immervad regnedes med til denne gade. Senere tales om Gammeltorv, formodentlig i modsætning til det nye torv i Clemens-Staden. Og Store Torv hed langt op i århundrederne slet og ret Torvegaden.

Der var heller ikke så megen plads på torvene dengang som nu. På Lille Torv stod byens murede galge, der var stor og rummelig med plads til flere personer. Den slags uhyggeligt naboskab har man åbenbart taget med nogenlunde sindsro. På Store Torv fandtes også forskellige strafferedskaber som kagen, den pæl, delinkventen blev bundet til under piskningen, træhesten og gabestokken foruden en mindre, enarmet galge og den frygtede stejle, som bar hjulet, i hvis eger den ulykkelige forbryder blev indflettet under radbrækningen⁵. Senere fik man dog galgen anbragt uden for byen på Galgebakken.

På Store Torv foran domkirkens hovedindgang lå endelig byens rådhus. Hvornår det blev bygget, vides ikke; men i 1750 fik det en større reparation, så det blev »så godt som helt omdannet«. Det har altså været betydeligt ældre og benyttedes som rådhus, indtil det nuværende gamle rådhus blev bygget i 1857. Rådhuset på Store Torv var et teglhængt, grundmuret hus med kælder og kvist og tjærede gavle, og det var en del

større end Ebeltoft rådhus, der nu står som museum. Det har altså fyldt ganske godt på torvet⁶.

I rådhuset foregik de mest forskelligartede ting: her var byting og andre retslokaler, og i rådhusalen holdtes borgermøder, når magistraten fandt det ønskeligt; men den brugtes også af gøglere og tilrejsende virtuoser. I salen holdtes borgerballer, og omkring 1800 begyndte Det forenede dramatiske Selskab at give sine forestillinger her, til man fik lokaler i Løveapotekets første sal, »apotekerens loft« kaldet⁷. Imens sad i rådhusets kælder, der benyttedes som arrest, byens fanger i en række huller, som må have været højst ubehagelige opholdsrum, især de celler, der anvendtes til fanger, som »plat fra livet er dømt«. Ifølge en beskrivelse fra 1703 synes det umuligt, at fangen »i nogen tid særligen i tilstundende vinters tvang kand være i magt formedelst frost og kuld«⁸. I rådhuset har altså sorrig og glæde i sandhed vandret til hobe.

På selve torvene var forholdene heller ikke altid lige lystelige, end ikke efter at galger og andre marterredskaber var fjernede. Brolægningen var elendig, og det skulle ikke hjælpe på renligheden, at byhyrden hver dag drev køerne gennem gaderne til og fra bymarken; desuden klager endnu i 1834 en indsender i avisen over, at der på Store Torv og i de derliggende gårde bestandig løber løse svin omkring og forårsager stor ulempe⁹. I 1865 klages der over rendestensafløbet – der var jo endnu ikke tale om kloakker under jorden – og den urimelighed, at vandet »fra rådhuspladsen og domkirkegården« føres den lange vej over Store og Lille Torv gennem Immervad til åen. »At rendestenen på torvet i hede sommerdage derved bliver i forhøjet grad ildelugtende, er indlysende«, hedder det¹⁰. I 1867 er det galt med rendestensbrætterne eller rettere med de jernhager, som bærer dem. På Store Torv sidder disse jernhager undertiden 2–3 tommer højere end brætterne til stor gene for fodgængerne, som »ikke kan være tjent med at få deres fodtøj iturevet, langt mindre deres fødder skamferede«.

Hjørnet af Lille Torv og Vestergade, efter farvelagt tegning fra ca. 1890, tilhørende A/S Langballe & Søn.

Til højre ses facaden af Gerdes' gård; midt for ligger købmand Lazarus' gård, hvor nu Handelsbankens bygning findes.

Til venstre ses den ene ende af den Secherske gård, nu Borgmestergården i »Den gamle By«. Længere nede i Vestergade ligger den Mønstedske gård, hvor dengang Mønsteds margarinefabrik fandtes.

Bag købmand Lazarus' gård ses Vor Frue Kirkes tårn, som dog synes at ligge nærmere Lille Torv, end tilfældet er i virkeligheden.

Løveapoteket på Store Torv, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Bygningen så således ud, indtil en ombygning for snart hundrede år siden helt ændrede dens arkitektoniske karakter; således forsvandt det smukke dørparti med den brede trappe og det buede jerngelænder. Selve døren findes nu i »Den gamle By«.

På fortovet, hvor apoteket er bygget sammen med nabobygningen til venstre, står en gas-lygtepæl.

I huset til venstre ses beskedne vareudstillinger i de to stuevinduer.

Men det var trods alt på torvene, det foregik. Her opførtes efterhånden de største og aneligste bygninger. Den ældste, vi kender, var den såkaldte Marcus Bechs gård, et navn, den fik efter storkøbmanden Marcus Bech, som købte den ca. 1820; efter hans død overtoges den af sønnerne Oluf og Marcus G. Bech. Gården lå i Borgporten mellem de to torve; dens ældste del var bygget i 1593, og den havde oprindeligt bestået af to gårde, som senere byggedes sammen. Det efter datidens forhold anelige kompleks blev i årenes løb skævt og skrøbeligt og truede med at falde sammen, men det stod indtil 1915, da det måtte vige for den store forretningsejendom »Borgporten«. Marcus Bechs gård opmagasineredes omhyggeligt og blev senere delvis genopført i »Den gamle By«¹¹.

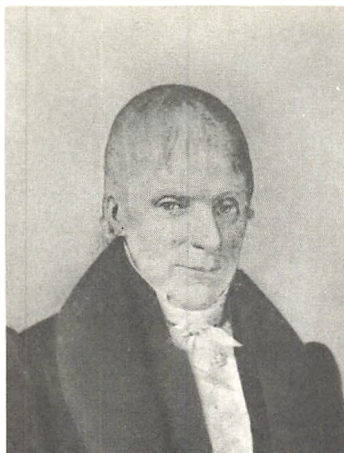
På Lille Torv lå den i 1597 opførte »Borgmestergård«, som dog i ældre tid regnedes med til Immervad. I det 19. århundrede tilhørte den familien Secher, men 1909 flyttedes den ud på landsudstillingen som ramme om en lokalhistorisk udstilling, og i 1914 lykkedes det at få den genrejst i »haven ved Vesterbro« som begyndelsen til købstadsmuseet »Den gamle By«¹².

Af ældre bygninger har Lille Torv kun nr. 2 tilbage, rigtignok i restaureret og ikke netop forskønnet skikkelse. Den er opført 1809 af en af datidens storkøbmænd, Harboe Meulengracht, og var dengang en af byens fornemste gårde, hvor de kongelige logerede, når de besøgte Århus: Både Christian VIII og Frederik VII med sin grevinde boede i gården på Lille Torv, og især var arveprins Ferdinand og prinsesse Caroline hyppige gæster¹³. Også Christian IX og dronning Louise fulgte traditionerne; gården var da overtaget af købmand J.U. Gerdes, efter hvem den endnu undertiden kaldes »Gerdes' gård«. Såvel Meulengrachts som Gerdes' familier nød på grund af disse besøg megen kongelig nåde. Meulengracht blev tidligt udnævnt til »agent«, en dengang meget eftertragtet titel, senere til justitsråd, og begge familier modtog smukke og værdifulde smykker af guld og sølv som tak for gæstfrihed¹⁴.

Udover den ærværdige domkirke findes næsten ingen gamle bygninger tilbage på Store Torv, i hvert fald ikke i deres oprindelige skikkelse, dog har man under den nye

Billedet af storkøbmanden Harboe Meulengracht (1767–1853) er her gengivet efter et maleri af ukendt kunstner i »Den gamle By«.

Harboe Meulengracht var søn af ejeren af Århus Mølle Lars Chr. M. (1735–69) og byggede 1809 den smukke, nu noget ombyggede ejendom Lille Torv nr. 2. Efter datidens forhold havde han en betydelig forretning og var tillige skibsreder. Hans skibe gik både i oversøisk fart og på sælfangst ved Grønland, og han havde eget trankogeri uden for byen. Hans ældste søn, Lauritz Chr. M., blev associé i forretningen og

skulle have ført den videre, men døde ung. Hans søn Lars Chr. M. (1837–1903) var den senere ejer af bryggeriet »Ceres«. – En anden af Harboe Meulengrachts sønner, Jens M. (1806–81) begyndte som købmand, men anlagde senere et jernstøberi i Grønnegade sammen med mekaniker F. K. Bøeg; en kort tid havde han også en »lithographisk anstalt«.

En datter af Harboe Meulengracht var gift med prokurator C. P. R. Ingerslev (1800–64), der 1833 købte Marselisborg gods; deres søn var den senere indenrigsminister H. P. Ingerslev.

bygning, der nu er opført som Store Torv nr. 3, søgt at bevare den hvælvede vinkælder, der menes at stamme fra det 16. århundrede¹⁵. Her boede i det 18. århundrede familien Weigner eller Wegner. Heinrich Wegner var postmester 1712–31 og efterfulgtes i embedet af sønnen Henrik Wegner, der havde været den første Henrik i Holbergs komedier, måske endda den, der inspirerede Holberg til denne lystige figur. Man skulle ikke tro, at en tidligere »acteur ved den danske bande« på Grønnegade-teatret egnede sig til postmesterembedet i Århus, og det varede da heller ikke længe, før han opgav og rejste til København.

I Store Torv nr. 5 findes Løveapoteket, hvis facade ikke lader ane, at det her drejer sig om en gammel bygning. Det ældste apotekerprivilegium i Århus udstedtes i 1596, og Løveapoteket havde fra begyndelsen til huse på Store Torv, men i ejendomme på den nordre side. I det 18. århundrede indrettede apoteker Bernt Holmsted sig imidlertid på den søndre side af torvet, hvor apoteket siden har været. Bygningen var oprindelig

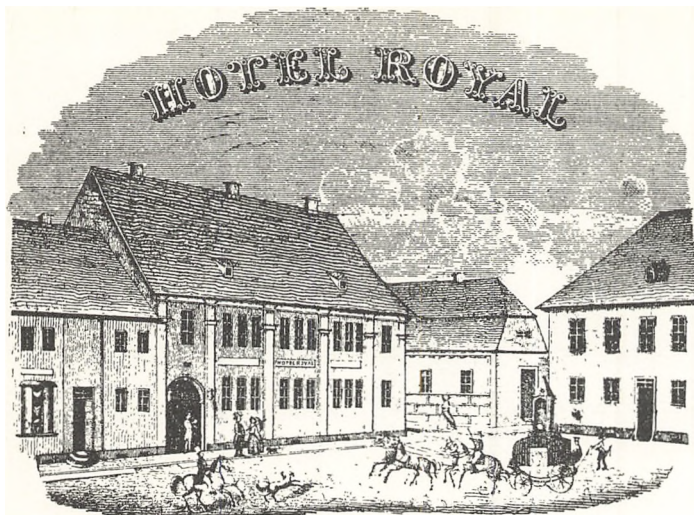

Købmand J. U. Gerdes (1818–93) og hans hustru Constance, født von Fromberg (1829–1904), efter malerier i privateje af Theodor Blätterbauer fra 1850.

Fru Gerdes var tysk født, men under den tyske besættelse af Århus i 1864 viste hun sit danske sindelag så demonstrativt over for general von Falckenstein, der var indkvarteret hos familien, at han foretrak en anden bopæl.

Købmand Gerdes havde 1855 købt den Meulengrachtske gård på Lille Torv.

Hotel Royal, efter et litografi fra 1840erne. – Bygningen til højre er rådhuset, der lå lige foran domkirkens hovedindgang.

Imellem Hotel Royal og rådhuset ses Nationalbankens lille bygning, opført 1842 af kgl. bygningsinspektør C. G. F. Thielemann.

Foran bankbygningen og rådhuset står skilderhuset, som »borgervagten«, dvs. borgerværningens vagtmandskab benyttede.

Hotel Royals egen bygning forekommer meget fremmedartet i sin daværende skikkelse, og den har også undergået adskillige ændringer i tidens løb.

i barok-stil med et fremtrædende dørparti i midten og en høj stensat trappe, der førte op til en stor fløjdør, hvorover en trekantet frontispice med en løvefigur, der nu er indbygget i en af gårdbygningerne. For snart hundrede år siden blev Løveapotekets bygning imidlertid helt ombygget, og facaden ud mod torvet er også ændret flere gange senere¹⁶.

Endnu en af Store Torvs bygninger må omtales, nemlig Hotel Royal, der rigtignok i sin nuværende skikkelse ikke er af gammel dato, men som dog har ligget på samme sted i langt mere end hundrede år. Den første ejer, Niels Larsen, der havde været gæstgiver i Odense, købte i 1838 hjørneejendommen på Store Torv, som dengang gik under navnet »Kongens gård«, og det var da naturligt at kalde hotellet »Hotel Royal«¹⁷. Det blev fra begyndelsen godt og bekvemt indrettet og har op gennem årene formået at bevare sit ry som et af provinsens førende. Det betyder ikke, at alle gæster har været tilfredse. Englænderen Horace Marryat, en bror til forfatteren kaptajn Marryat, der en kort tid i 1850erne opholdt sig i Århus, betegner ganske kort og foragtelig hotellet som »snavset«. Der var nu i det hele taget ikke så meget, der fandt nåde for Horace Marryats kritik¹⁸.

Men den store skuespillerinde Johanne Luise Heiberg var heller ikke glad for hotellet, hvor hun boede et par nætter i 1871. Hendes værelser vendte til den ene side ud mod en »gyde«, som nok må være Rosengade, hvor en smed »fra kl. 5 om morgenen begyndte at hamre med tunge, vægtige slag«. Desuden var der råben på gaden »med alt, hvad vi stakkels menneske dyr behøver«. Men det værste var dog, at fru Heibergs værelse også vendte ud til hotellets gård, hvor der fandtes »den største mødding, jeg endnu har set«, og som man netop var i færd med at rense op. Endvidere kom der fra gården en ubeskrivelig larm »af alt, hvad tænkes kan: hesteskoning, brændehugning, item savning. En hane, der galer med en misundelsesværdig tenor, og som lever i uvenskab med en mægtig kalkun, en uenighed, der gør alle hønsene til skrålhalse; de er naturligvis alle på hanens parti; kommer nu dertil vognenes ind- og udkørsel, karlenes

banden og skrigen og et mylder af mus bag alle tapeter i stuen, ja, så kan De vide hvorledes man har det i det hotel – manden hedder Larsen – som ansees for det bedste i Danmark. Sandheden tro må jeg dog sige, at maden er god«¹⁹.

Men det er mindst lige så let at finde gunstige udtalelser om Hotel Royal. Allerede 1866 citerer Aarhus Stiftstidende efter en tysk skildring af Århus en bemærkning om, at hotellet »i enhver verdensstad ville høre til de første gæstgivergårde«²⁰. Og komponisten N. W. Gade, som i 1873 skriver hjem fra Osnabrück, hvor han har indlogeret sig på det bedste hotel, siger, at det tyske hotel »er, skønt et stort og smukt hus, dog slet ikke elegant – Larsen i Århus er en meget flottere fyr«²¹.

Også forfatteren Sophus Schandorph, der i slutningen af forrige århundrede rejste en del på oplæsningsturneer, roser Hotel Royal; han skriver, at »de jyske hoteller holder

Annonce i Aarhus Stiftstidende den 23. maj 1838, som bekendtgør Hotel Royals åbning.

Bygningen har undergået store ændringer i årenes løb, den største i 1902–03, da arkitekterne Achen og Thorkel Møller gav hotellet den facade, det har i dag, samtidig med at maleren og billedhuggeren Hansen Reistrup satte sit kunstneriske præg på den indre udsmykning.

I 1913 udvidedes mod Rosensgade, og ved samme lejlighed byggedes ind over gården, hvor palmehaven med marmorvæggene og den smukke kuppel indrettedes.

Kosmorama, det første teater for levende billeder i Århus, begyndte oprindeligt på hjørnet af Guldsmedgade og Klostergade, men flyttede få år senere til Store Torv nr. 11, dog i langt beskednere lokaler end de nuværende.

Filmene var dengang oftest meget primitive: man kendte ikke nutidens fotografiske raffinementer, og da det var før talefilmens tid, måtte skuespillerne tage deres tilflugt til mer eller mindre talende gebærder for at give udtryk for deres følelser. Derfor virker gamle stumfilm oftest direkte paradiske i vore dage.

For dog ligesom at give handlingen udtryk i lyd, blev filmene ledsaget af klavermusik. Klaverspilleren sad bag et skærmbædt og søgte at spille musik, der passede til de begivenheder, som udfoldede sig på det hvide lærred.

Programmerne omfattede i reglen mange små film; det kunne være naturfilm eller koncentrerede melodrammer, men særlig yndet var barokt komiske film, hvor flugt og forfølgelse var hyppigt benyttede motiver, og man anvendte alle mulige fotografiske tricks: lod forfølgerne kravle op ad husmure osv. Forestillingerne varede kun en time, og der var uafbrudt forestilling fra kl. 16.

KOSMORAMA

Fredag Premiere paa nyt, absolut storslaet Program.

Paa Rejse i Lapland.

Slaget ved Somme.

Absolut autentisk.

Bedste og mest interessante Billede fra den franske Front.

Chaplin

som

Mesterbokser.

Vanvittig morsom Farce i 2 Akter.

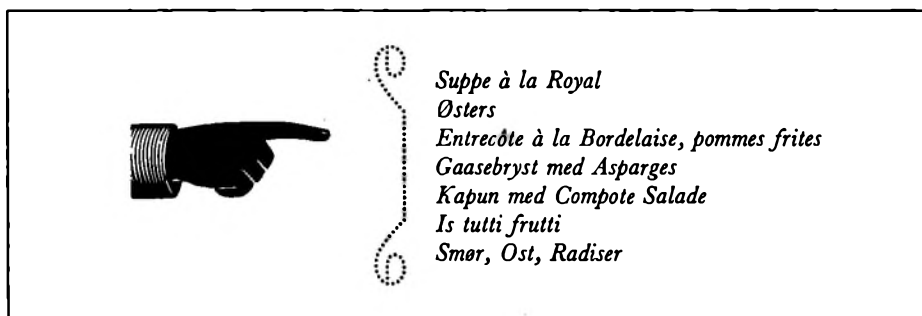
Chaplin er Mesterbokser og Chaplin er Mestertomiker, ingen kan sætte Lattermusklerne i Bevægelse som Chaplin

Forestilling:

Kl. 4—5—6—7—8—9—10.

vistnok Europas priser – på Hotel Royal i Århus nær, som i det mindste dengang var det billigste og bedste hotel i landet – men man bliver ypperligt betjent næsten overalt«²².

At den gode mad og prisbilligheden fremhæves, forstår man, når man ser de søndagsmenuer, hotellet averterede med omkring århundredskiftet. En sådan table d'hôte menu kunne f. eks. se således ud:

Og så skal man især lægge mærke til prisen: den var 2 kr. pr. kuvert, men samtidig erindre, at denne daler svarede til en arbejdsmands fulde dagløn²³.

Hotel Royal betegnedes 1889 som »hovedpulsåren i byens offentligt-selskabelige liv«, og bryllup i den »oplyste« domkirke med efterfølgende middag på »Royal« er meget fashionabelt«²⁴.

Mange er de prominente personer, som i tidens løb har boet på Hotel Royal. Men ingen har vist interesseret århusianerne så overvældende som den spanske danserinde Pepita de Oliva, der i 1861 optrådte på Århus Teater og i den grad begejstrede tilskuerne, at hun efter forestillingen i triumftog førtes til Hotel Royal. Derefter blev hun hyldet med hornmusik på Store Torv, hvor ca. 3.000 mennesker havde samlet sig for at tiljuble den skønne²⁵.

Grønttorv på Store Torv ca. 1905, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

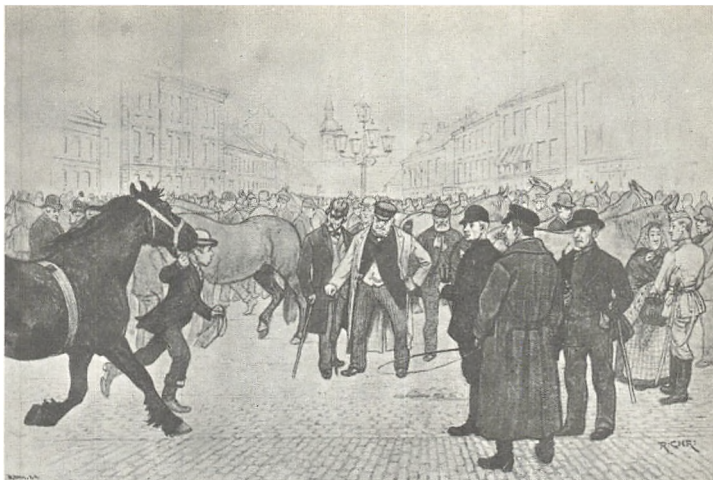
Den elektriske sporvej, der var åbnet 1904, havde endnu kun enkelt spor, men vigespor ved stoppestederne; den ene sporvogn er netop ved at køre ind på vigesporret på Store Torv. Man lægger også mærke til, at vognenes perroner er åbne; det var ofte drøjt for vognførerne om vinteren.

Politibetjenten i forgrunden til højre bærer den dengang også til daglig brugte hjelm.

Hestemarked på Store Torv, efter tegning af Rasmus Christiansen, reproduceret i Ill. Tidende 1893.

Oprindelig benyttede kunstneren motivet allerede 1885 til et maleri, som nu findes i Aalborg Museum. Rasmus Christiansen har koncentreret sig om sit speciale: dyrene og de landlige typer. Store Torvs bygninger er kun antydende, men er i øvrigt nøjagtige nok.

I baggrunden ses konturen af Vor Frue Kirkes tårn oven over købmand Lazarus' gård på Lille Torv.

I det hele taget var torvene centrum for mange usædvanlige begivenheder. Trafikken var vel ikke overvældende i det gamle Århus, men dog altid livligst på torvene. Her afholdtes også markederne, heste- og kvægmarkeder samt »krammarkeder«²⁶. De havde forskellige navne: Sct. Peders marked og Hvidrasses marked, det sidste ifølge overleveringen opkaldt efter en misdæder, Hvide Ras, som i længst forsvundne dage var blevet hængt på selve markedsdagen, og endelig det berømteste og mest sejlivede af dem alle, Sct. Olufs marked, der i det 18. århundrede varede hele 14 dage, men senere indskrænktes til 8 dage og i 1836 til tre dage for i 1890erne helt at blive afskaffet²⁷.

I »wolsmarkedsdagene« var såvel Lille Torv som Store Torv en sydende heksekedel. Fra alle kanter af landet strømmede håndværkere og handlende til byen for at sælge deres varer, og fra omegnen kom landboerne kørende i tusindtal til den årlige fest. I 1830erne var der over 200 boder og telte stillet op rundt omkring i byen, og i 1862 var man endog oppe på 600 boder. Men så var besøget på den »mellemste« markedsdag, der specielt var landbougdommens dag, også henvend 2.000 vogne, som havde bragt ca. 16.000 mennesker til byen. I den såkaldte »wolsmarkedsvis«²⁸, kan man endnu spore den betagelse, hvormed bønderpigerne mødte frem:

Saa tou vi Hattern a uo Kaarre
Aa sat dem po hveranne,
Saa fulles vi hen po det stue Taarre
Aa sie po aal de Manne.
Aa dæ uo Telter aau Lat aa Træ,
Aa hvæ had sen Hantiering.
Aa Hadshærreds-Piggeren dæ søndenfræ
Had Silkikjoul mæ Garniering.

På Store Torv foregik også de militære parader på kongens fødselsdag og andre nationale festdage. Ikke blot det rigtige militær mødte op, men også borgervæbningen

Lille Torv nr. 2 sidst i 1920'erne, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Gården blev opført 1809 af stor-købmanden Harboe Meulengracht. I 1855 købtes den af købmand J. U. Gerdes, efter hvem den endnu ofte kaldes Gerdes' gård. Her boede de kongelige, når de var på besøg i Århus, især gæstede prins Ferdinand og prinsesse Caroline ofte byen.

I 1907 blev ejendommen ombygget og fik mansardtag; senere kom store butiksruder og vældige reklameskilte, så den sidste rest af bygningens oprindelige, stilrene klassicisme nu næsten er forsvundet.

i flotte uniformer, som undertiden så lidt komiske ud, når tykmavede borgere med yderst umilitært udseende fik dem på; her samledes ligeledes byens brandvæsen til regelmæssige sprøjteøvelser, der altid formede sig som en forlystelse, særlig for ungdommen.

I 1853 forsøgte man også her at indføre en ny skik for nytårets modtagelse. I det gamle års sidste timer samledes en mængde mennesker med fakler på Store Torv omkring et musikkorps, og da »midnatsklokkens sidste slag lød fra domkirkeetårnet, istemtes en højtidelig nytårshymne, hvorefter et par fædrelandske sange blev afsungne. Til slut udbragtes der et med 9-dobbelt hurra besvaret »leve« for kongen, hvortil knyttedes et ønske om held og lykke for vort elskede fædreland«²⁹.

Senere modtog man nytåret på en mere støjende måde. Fra begyndelsen af dette århundrede vil huskes de fyrværkeri-orgier, som dengang fandt sted nytårsaften, stadig med torvene som det infernalske centrum, og trods alle senere restriktioner af salget af fyrværkerisager, skydes nytåret endnu ind med voldsom udfoldelse af alle former for knald³⁰.

NOTER: ¹ (Aage Krohn): S. Nikolai Kryptkirke, Klosterkirken, Vor Frue Kirke, 1958. ² Architekten 1920, s. 157-60. ³ A. g. T. I, s. 115 og 165. ⁴ A. St. Aarb. 1927, s. 213-48. ⁵ A. g. T. I, s. 405. ⁶ R. N., 1959, s. 113 f.; A. St. 31.8.1941, søndagstillæg. ⁷ Torkil Baumgarten: Kronprindsens Klub og Det forenede dramatiske Selskab, 1914. ⁸ Hübertz III, s. 14; R. N., 1959, s. 125. ⁹ A. St. 10.9.1834. ¹⁰ A. St. 11.8.1865. ¹¹ A. St. Aarb. 1917, s. 82-94; D. g. B. Aarbog 1944, s. 18-20; A. St. 15.10.1944, søndagstillæg. ¹² Arkitekten 1908-09, s. 509-16 og 521-27; Johs. Borch: Den jydsk Slægt Borch II, 1940, s. 28-33; D. g. B. Aarbog 1936-37, s. 52-78 og 1938, s. 35-49. ¹³ R. N., 1959, s. 114. ¹⁴ A. St. 18.8.1904, 20.10.1905 og 5.3.1939. ¹⁵ Bernhardt Jensen: Tre Århus Temaer, 1957, s. 20-24. ¹⁶ E. Dam: Aarhus Løveapotek 1596-1896, passim; Jul i Aarhus 1925, s. 10. ¹⁷ Holger Jugel: Hotel Royal i Aarhus 1838-1938. ¹⁸ Horace Marryat: A Residence in Jutland I, 1860, s. 83. ¹⁹ Johanne Luise Heiberg og A. F. Krieger: En Samling Breve II, 1915, s. 121 f. ²⁰ A. St. 8.8.1866. ²¹ N. W. Gade: Optegnelser og Breve, 1892, s. 184. ²² S. Schandorph: Oplevelser II, 1898, s. 98. ²³ A. St. 11.3.1898. Jens Warming: Danmarks Statistik, 1913, s. 343. ²⁴ Nutiden 1888-89, s. 435. ²⁵ A. g. T. III, s. 412 f. ²⁶ A. g. T. II, s. 28. ²⁷ Rasmus Nielsen: Fra det gamle Aarhus, 1902, s. 67-84; A. g. T. III, passim. ²⁸ Johanne: Oversømmelsen i Aarhus i Aaret 1860 og andre jydsk Digte, 1922, s. 7-11. ²⁹ A. St. 2.1.1853. ³⁰ A. St. 27.12.1936, søndagstillæg.

Bispetorvet og de tilstødende gader

Trods det ærværdige navn er Bispetorvet, som det nu ser ud, en nyere foreteelse. Hele pladsen mellem Skolegade, Kannikegade, Sct. Clemens Torv og domkirken har langt tilbage i den katolske tid været bebygget, selv om der nok har været enkelte smøger mellem husene hist og her.

I enkeltheder er det ikke let at følge udviklingens gang. Vi kan kun konstatere, at der har ligget forskellige bygninger, hvor der nu er torv, således fandtes før reformationen omtrent midt på det nuværende Bispetorv et stort stenhus, »Kapitelgården«, der rummede lokaler for domkapitlets mangeartede virksomhed. Ved de udgravninger, som foretoges i 1921, da Bispetorvet anlagdes i den skikkelse, det nu har, traf man anselige rester af denne gård; desuden fandtes rester af en svær kirkegårdsmur, der har indhegnet den ældste kirkegård, som lå syd og øst for domkirken, og endelig kunne det konstateres, at der må have ligget flere andre bygninger rundt omkring. Det kan meget godt have været de kannikegårde, som man ved, der har været flere af¹.

Allerede i det 16.–17. århundrede har der sikkert været tale om en sammenhængende bebyggelse, begrænset af de nævnte gader, og en af de vigtigste bygninger i denne blok var bispegården. Mens den katolske biskop havde boet i en pragtfuld bygning nord for domkirken, var efter reformationen den lutherske superintendent flyttet ind i kapitel-

Bispegården, som den så ud indtil 1881, da den blev nedrevet for at give plads til Bispetorvet.

Billedet, som her er gengivet efter foto i »Den gamle By«, er taget før 1877, da domkirken endnu havde den tykmavede, såkaldte »zuberske hættes« som spir.

Midt i gården står pumpen med truget, som heste og kreaturer kunne drikke af.

I hjørnet mellem de to bygninger findes den hvælvede port, som lå omtrent lige over for domkirkens sydindgang.

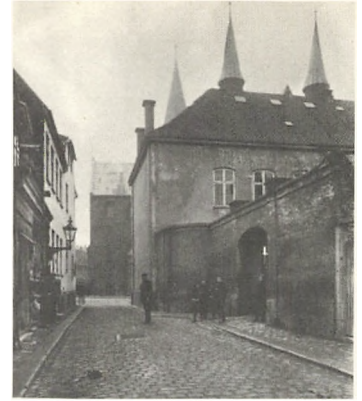
Skolegade omkring 1880, set mod domkirken, her efter foto i Århus folkebibliotekers lokalthist. samling.

Til venstre ses træerne i bispegårdens have.

Skolegade og Skolegyde var hovedtrafikårene til havnen, og særlig den smalle Skolegyde virkede ofte som en flaskehals. Byrådet søgte derfor allerede 1863 at opnå en udvidelse af gaden gennem en påtænkt ombygning af katedralskolen (A. St. 7.11. og 9.12. 1863, følgeblad). Det lykkedes dog først i 1906.

På hjørnet af Skolegade og Skolegyde lå midt i forrige århundrede Bøhrs konditori, dengang en yndet kafé med billard, stamgæster, kortspil og store romtoddyer (A. St. 30.8. 1908). Senere gik det tilbage med kafeen, der som beværtningen »Bispehus« blev tilholdssted for byens løse fugle.

I 1908 blev ejendommen nedrevet, og den nuværende bygning opførtes.

Skolegyde – med katedralskolen til højre – set mod Bispeløvet omkring 1904, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalthistoriske samling.

Billedet er taget kort før ombygningen af katedralskolen, der gav bedre plads i Skolegyde.

gården, hvor biskopperne siden boede op gennem århundrederne. Der foretoges vel ombygninger og rejstes nybygninger, men bispegårdens plads var den samme, en idyl midt i byen, som vi kender den fra billeder fra forrige århundrede. Til idyllen bidrog ikke mindst den store have, der gik helt ned til Kannikegade og Skolegade.

I bispegården levede en lang række mer eller mindre lærde og myndige bisper, som oftest i al stiltfærdighed; men enkelte dramatiske begivenheder melder historien dog om, således på Christian IVs tid den uhyggelige sag mod biskop Morten Madsens frue, der beskyldtes for at have stået i et utilbørligt forhold til sin svigersøn, magister Christen Nielsen Bundtz (Bonde). Lensmanden Erik Grubbe, der førte sagen, og domkirkens klokker, Hans Hansen Skonning, var fjendtligsindede mod bispefamilien, og i første omgang gik dommen også bispinden imod, og magister Bonde blev afsat fra sit embede som præst ved domkirken. Men efter svenskekrigene toges sagen op igen og endte da med pure frifindelse. Kort tid senere faldt Hans Skonning ud af det glamhul i domkirkens tårn, hvorfra han påstod at have set det forargelige forhold i bispegården, og slog sig ihjel på stedet. Samtiden betragtede det som himlens straf for hans falske vidnesbyrd².

I almindelighed rådede idyllen dog i bispegården. Mest kendt er perioden i 1830erne, da Jens Paludan-Müller var biskop. Straks efter at han var kommen til Århus, skrev han i et brev: »Bispegården overgik langt min forventning. Udenpå ser den rigtignok temmelig klosteragtig ud, men værelserne er meget rummelige og anselige, lyse og smukke...«³. Om sommeren kom biskoppens højtbegavede sønner hjem på ferie, historikeren Caspar P.-M., digteren Frederik P.-M., oftest kaldet Fritz, samt to, der senere blev præster. Især Fritz havde et strålende humør og satte gerne bispegården og undertiden hele byen på den anden ende⁴.

En anden anselig bygning var »vinkældergården« eller »vintappergården«, hvor magistraten i 1582 på kongens befaling havde indrettet en »stads wiinkjælder«. Efter Torstensonkrigens ødelæggelser byggede rådmand Rasmus Thestrup 1645 gården op på ny, og siden var der indtil midt i forrige århundrede ikke blot vinkælder, men tillige hvad vi ville kalde hotel, men som dengang mere beskedent betegnedes som gæstgiveri⁵.

Ejendommen blev efterhånden forøget, dels ved køb og dels ved tilbygning, så den nåede fra hjørnet ved domkirken langs hele Sct. Clemens Torv (som dengang hed Svine-torvet) til og med hjørnet ved Kannikegade. Kun en del af komplekset var gæstgiveri, og det havde udmærket søgning, ikke mindst fordi post- og dagvogne holdt til her⁶.

I første halvdel af forrige århundrede ejedes gården af familien Fulling, som roses i forskellige samtidige optegnelser. Var end gården gammel og forfalden, så boede man alligevel udmærket, fortæller en rejsende i 1840. »Der var megen properhed, og bespisningen var god«⁷. Maleren Martinus Rørbye, som ellers var ret kritisk, skriver med åbenbar tilfredshed i sin dagbog: »Hr. Fullings regning for mit ophold hos ham fandt jeg over al måde billig«⁸.

Senere var der konditori i en del af den store gård. I det hele taget har der været mange kafeer og restauranter i nabolaget. I Kannikegade lå klubben Polyhymnias bygning – nu Aarhus Stiftstidendes bladhus – hvor italieneren Marzetta⁹ var en højt berømt vært i første halvdel af forrige århundrede. Restauratør Jørgen Wind, der tidligere havde haft restauration i Skolegade¹⁰, byggede i 1857 en gård i »Fullings have«¹¹ (omtrent hvor Koncertpalæet og Marie Christensens konditori nu ligger) og indrettede den til »en storartet beværtning« med »en stor og smuk dansesal, 2 billardstuer, større og mindre spisesale, buffet og mange andre lokaler«¹². Men han må have slået for store brød op, for i løbet af et år gik han fallit¹³, hvad dog ikke hindrede ham i senere at drive restaurationsvirksomhed andetsteds¹⁴. Hans speciale var offentlig dans; entreen var 2 mark for en herre, 1 mark for en dame og det samme for adgang til balkonen, hvorfra man kunne

Kannikegade med »Polyhymnia« i 1902, set fra Bispeløvet, her efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Sammenstillingen skyldes kongebesøg; den kongelige vogn med livréklædt kusk på bukken ses omtrent midt i billedet.

Til venstre ligger teatret, opført 1900, mens der bag ved »Polyhymnia« – nu Aarhus Stiftstidendes bladhus – er en åben plads. Her var den gamle teaterbygning i Kannikegade netop nedrevet, men det nuværende posthus, der senere byggedes på den samme grund, var endnu ikke opført.

Bispetorvets sydøstlige del, hvor teatret senere blev bygget, efter en farvelagt tegning af Hack Kampmann tilhørende Århus Teater.

Enkelt store træer er bevaret fra bispegårdens have, uden at de dog formår at dække de grimme gavle og bagsider af ejendommene på trekantanten mellem Kannikegade og Skolegade.

Til højre bag gas-lygtepælen ligger »Polyhymnia«s bygning, og til venstre for den ses det gamle teaters takkede gavl.

følge begivenhedernes gang¹⁵. Og det er åbenbart gået lystigt til en gang imellem, for i 1866 bekendtgør Wind, at der nu er ansat »en danse-inspektør, som holder orden med dansen og påseer, at ingen tobaksrygning finder sted af de dansende, og at der ikke danses med hovedbeklædning, ligesom der i det hele taget for fremtiden vil blive holdt streng orden. Ingen drenge tilstedes adgang til lokalet«¹⁶.

Århus byråd havde længe ønsket at købe den gamle bispegård til nedrivning for at få mere torveplads; men biskop G. P. Brammer satte sig imod det¹⁷, og først efter hans afgang i 1881 lykkedes det kommunen at erhverve bispegården for en pris af 8.500 kr., som Kirkeministeriet godkendte på betingelse af, at pladsen aldrig måtte bebygges¹⁸. Kommunen købte desuden general H. A. Juels gård på Kannikegade og vinhandler F. Larsens ejendom »ved Domkirkepladsen«¹⁹; ved nedrivning af disse bygninger blev der da skudt en vældig breche i den store husblok, og det første Bispetorvs anlæg delte bebyggelsen i en trekant

Friluftskoncert på trappen foran Århus Teater i 1936, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Teatrets trappe brugtes gennem mange år til afholdelse af kommunale friluftskonserter om sommeren. I godt vejr samlede tilhørerne sig i store skarer og promenerede frem og tilbage.

I 1936 eksisterede Teaterkaféen endnu; som det vil ses, havde den også dans. Lokalerne i stuen optages nu af Danmarks Radio, og på første sal er teatrets prøvesal nu blevet indrettet.

mellem Skolegade og Kannikegade, som først helt forsvandt i 1955, da teatret udvidedes med Scala-tilbygningen, og en lidt større firkant, som havde facade både mod Sct. Clemens Torv og mod det nye Bispetorv. På hjørnet af Kannikegade ud mod Sct. Clemens Torv byggede købmand Chr. Yhr i 1898 en ejendom, der helt var beklædt med marmor, hvorfor den i reglen kaldtes marmorhuset. Det var datidens eleganteste forretningsejendom²⁰.

Rozzis kafé dannede facaden ud mod Bispetorvet. To svejtsere, brødrene Rozzi, var ganske unge kommen til Århus og købte 1881 konditor Weinschencks ejendom »Domkirkegården nr. 4«²¹. Den ene broder døde ung, men den anden, Johan Rozzi, indrettede den hyggelige kafé, som mange ældre vil huske. Den eksisterede endnu ved begyndelsen af den første verdenskrig²².

Skolegade og Kannikegade var i ældre tid stærkt befærdede. Gennem Skolegade gik næsten al trafik fra havnen til torvene, idet Havnegade først anlagdes i 1860erne²³, og allerede 1849 omtales Skolegade som »den mest befærdede gade« i Århus²⁴. Efter jernbanens åbning i 1862 måtte den tillige være hovedforbindelse for færdslen fra banegården og den hurtigt voksende sydlige bydel, indtil Sct. Clemens Broens bygning i 1884 ledede strømmen ad Søndergade.

Skolegade havde oprindelig baghaver ud mod vandet, da havnen kun bestod af moler langs åen, som var forlængede ud i bugten. Indtil midt i forrige århundrede, da bygningen af det første havnebassin begyndte, var der altså fri adgang til vandet fra Skolegades haver. Her indrettedes også i 1820erne den første offentlige »sø-bade-anstalt ved Århus i gården nr. 32 på Skolegade, som ... frembyder en af de behageligste udsigter«²⁵. Det var købmand Laurits A. Jahnsen, som havde taget initiativet og ladet det lille, grønmalede badehus opføre; men det blev amtsbarber M. Warberg, som forestod den daglige drift og senere overtog etablissementet. Warberg havde opnået den fine titel ved at underkaste sig en kirurgisk eksamen, og han gav sig derfor af med at årelade, påsætte igler m.v. Efter havneudvidelsen, dvs. bygningen af det første havnebassin, flyttedes bade-

Bispetorvet ca. 1913, efter foto i Århus folkebibliotekets lokalthistoriske samling.

Det er slagtere, som har opstillet deres salgsvogne i forgrunden.

Det var mest landslagtere, som kom på torvet, og efter henstilling fra slagterforeningen til Århus byråd måtte de kun komme to dage om ugen.

Bagest ligger Rozzis konditori og kafé, som var kendt for sin hygge. I ældre tid var der »dameværelse« ud mod domkirken, mens der til modsat side var billard (A. St. 1.7. 1934).

huset mod nord og lå ved den nordre havnemole, »hvortil udgangen er ved Skolebakken«²⁶, altså gennem Skolegyde. Denne smalle gade, der i ældre tid hed Sct. Peders Stræde, havde oprindeligt ingen trafikal betydning, men førte direkte til stranden og til Skolebakken, en skrænt mellem latinskolen og vandet, som i gamle dage i nogen grad benyttes til affaldsplads, men som senere blev en yndet promenade²⁷.

Da Havnegade i 1860erne blev anlagt, så en del af trafikken fra havnen kom til at gå gennem Skolegyde, søgte byrådet gennem forhandling med latinskolen at få gaden gjort bredere, men det mislykkedes²⁸. Skolegyde havde derefter gennem mange år en langt større kørsel, end dens bredde eller rettere mangel på bredde egentlig tillod. Først i 1906 efter opførelsen af Katedralskolens nye bygning og ombygningen af den gamle, blev Skolegyde udvidet til den nuværende anseelige bredde, så der af »gyden« nu kun er navnet tilbage²⁹.

På en del af trekanten mellem Skolegade og Kannikegade ud mod Bispetorvet byggedes i slutningen af forrige århundrede Århus Teater, der afløste »den gamle svedekasse« i Kannikegade, som i næsten hundrede år havde været Thalias tempel i Århus³⁰. På det gamle teaters plads opførtes derefter det nye posthus, som nu allerede er blevet det gamle. Af nybygninger i Kannikegade må endelig nævnes Aarhus Privatbank, opført 1886, men flere gange ombygget og udvidet³¹.

Den største og mest dramatiske begivenhed i Bispetorvets historie er dog de forhandlinger, der førte til domkirkens frilæggelse: I 1915 købte Jydsk Andels Foderstofforretning for 110.000 kr. den Rozziske ejendom, som man agtede at nedrive, og andelselskaberne planlagde derefter at opføre en bygning på grunden, der skulle rumme lokaler for Andelsbanken og kontorer for Jydsk Andels Foderstofforretning. Det gamle bindingsværkshus lige over for Aarhus Privatbank blev også nedrevet; det skænktes til »Den gamle By«, hvor det senere indrettedes til håndværksmuseum³².

Nu var der kun 13 alen mellem Rozzis ejendom og domkirken, og byrådet ønskede derfor at sikre sig en udvidelse af gaden på dette sted. Det lykkedes på den måde, at byrådet tilbød andelselskaberne et beløb, så også den Skovbyske ejendom på hjørnet ud mod

Torvedag på Bispetorvet ca. 1895, efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Bagest til venstre ligger Aarhus Katedralskole i den daværende skikkelse, inden den i 1906 blev ombygget og »forkortet«.

Hjørnebygningen lige over for skolen er Bährs konditori. Det ses tydeligt, hvor smal Skolegyde – passagen mellem de to bygninger – var.

Det er ikke grøntsager, som sælges på torvet, men fortrinsvis kød og fjerkræ.

Hjørnet af Kannikegade og Bispetorvet ca. 1905. Efter fotografi i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

I fortsættelse af det gamle bindingsværkskvisthus på hjørnet ligger Rozzis kafé, som skimtes bag træerne. I forgrunden til højre har en slagter opslået sin bod.

I 1916, da man arbejdede på at frilægge domkirken, måtte også det gamle hjørnehus forsvinde. Det skænkedes til »Den gamle By«, hvor det blev genopført.

Til venstre ses gavlen af den Yhrske ejendom.

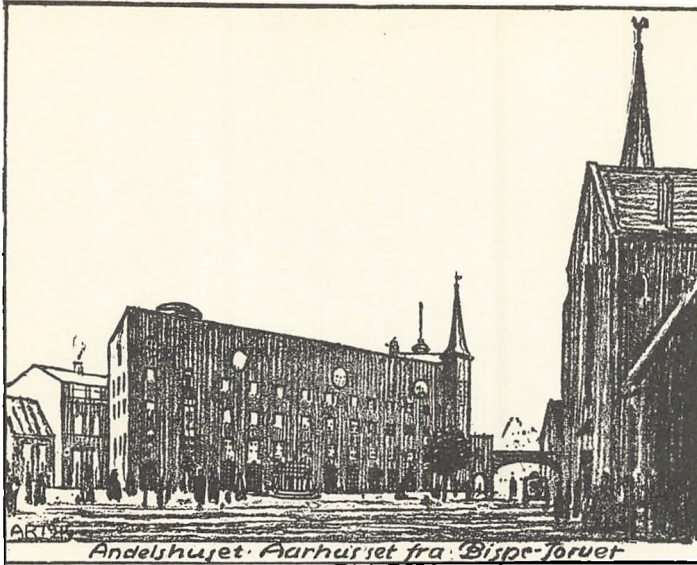

Sct. Clemens Torv og Store Torv kunne købes, derved kunne byggelinien mod domkirken rykkes tilbage, og desuden fik andelsselskaberne noget mere grund af Bispetorvet over mod teatret³³.

I maj 1916 fremkom tegninger af den bygning, tegnet af arkitekterne Frimodt Clausen og professor Rosen, landsudstillingens arkitekt, som andelsselskaberne agtede at opføre. Det viste sig at være et kæmpe-palads med tårne og spir, og hvad der var det værste: en murbue fra domkirken over til nybygningen, tværs over gaden³⁴. Der blev stor opstandelse i byen. Arkitekt M.B. Fritz understregede i nogle artikler i Aarhus Stiftstidende, at den påtænkte andelsbygning ville virke alt for dominerende i forhold til domkirken, og mange borgere sluttede op om protesten og indsendte en skrivelse til byrådet, hvori man bad det tage sagen op igen³⁵.

Byrådet var også betænkelig, og på mødet den 18. juli vedtog man at tilbyde andelsselskaberne 450.000 kr. for afståelse af grundene på Bispetorvet. Men andelsselskabernes bestyrelse afslod tilbudet og besluttede at bygge, og da Indenrigsministeriets approbation nogen tid efter forelå, så det sort ud; man begyndte at grave grund ud, og den rejste kritik blev kun imødekommet, for så vidt som man opgav det påtænkte tårn.

Da byggearbejderne i 1917 blev udbudt i licitation, syntes alt håb ude. Men i maj 1917 blev tanken om domkirkens frilæggelse atter taget op; den samme kreds af borgere, som året forud havde forhandlet med byrådet, trådte sammen igen. Det viste sig nu, at andelsselskaberne var mere villige til at opgive byggeplanerne; måske fordi prisen på byggematerialer i mellemtiden var steget kolossalt. Der måtte imidlertid forhandles til flere sider; også byrådet måtte naturligvis tage stilling, og efter langsommeligt tovtrækkeri lykkedes det at nå frem til en løsning, der gik ud på følgende: 1) borgerne erhvervede andelsselskabernes grund, 2) købmand Yhrs ejendom købtes til nedrivning, 3) borgerudvalget afviklede andelsselskabernes forpligtelser overfor dets entreprenører, og 4) pengene til overenskomstens opfyldelse skulle præsteres inden en uge³³.

Arkitekterne, professor Anton Rosens og Frimodt Clausens tegning til det planlagte andelshus på Bispetorvet, således som den fandtes i aviserne i 1916.

Det var ikke mindst murbuen over til domkirken, som vakte forargelse; men mange fandt også, at andelshusets tårne og spir knejsede lidt for dristigt, og at det vældige kompleks ville dominere og trykke omgivelserne alt for meget, og at det især ville skade indtrykket af selve domkirken på afgørende måde.

Det var arkitekt M. B. Fritz, som åbnede modoffensiven gennem en række artikler i Aarhus Stiftstidende.

Det sidste var det springende punkt. Der krævedes ikke mindre end 900.000 kr., hvoraf byrådet havde lovet at give 425.000 kr. og Aarhus Privatbank 275.000 kr., men 200.000 kr. skulle indsamles i ugens løb.

Det var i juni 1917. Aarhus Stiftstidende, som fra begyndelsen var gået i spidsen for kampagnen, havde opstillet et ur foran bygningen i Kannikegade, hvorpå de indkomne beløb registreredes efterhånden; og spændingen voksede fra dag til dag. Store og små bidrag indkom i hurtigt tempo, og rettidigt, den 23. juni kl. 18,28, passeredes de 200.000 kr. Stor var glæden hos de mange mennesker, som stod og ventede på resultatet, og et orkester, som var anbragt i domkirketårnet, begyndte samtidig at spille for at understrege den festlige begivenhed.

Børnehjælpsdag på Bispetorvet i juli 1921, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Frilæggelsen af domkirken var på det tidspunkt forlængst vedtaget, men de påbegyndte udgravninger til det planlagte andelshus lå stadig hen, fordi man endnu ikke var blevet enig om formen for Bispetorvets regulering.

En del af udgravningen fandtes dog anvendelig til børnehjælpsdagens arrangementer.

Til venstre skimtes teatret, og til højre ligger hjørnebygningen med Marie Christensens konditori.

Indsamlingens resultat var udtryk for en borgerånd, som med rette kunne kaldes enestående, en bedrift, man også lagde mærke til uden for Århus. En bevæggrund har dog sikkert også været det private erhvervslivs uvilje mod at give andelsbevægelsen en så fremtrædende plads i bybilledet.

Man havde nu fuldkommen rådighed over pladsen syd for domkirken, og der blev udskrevet en konkurrence om den bedste ordning af arealet. Der indkom ikke mindre end 39 forslag, og førstepræmien tildeltes arkitekterne H. Mundt og Th. Havning, hvis forslag dog ikke straks eller ubetinget blev antaget til udførelse. Først 1921 blev planen, noget modificeret, gennemført og Bispetorvet anlagt i sin nuværende skikkelse. Hovedformålet, domkirkens frilæggelse, var opnået. Kirken fremtræder nu i hel figur i al sin imponerende skønhed. Men desuden har Århus fået en parkeringsplads i byens centrum, som de fleste byer må misunde den. Der kan så bagefter spekuleres over, hvad man har sat til ved at afskære sig fra muligheden for at indrette torvet med andre formål for øje.

NOTER: ¹ A.St.Aarb. 1923, s. 99-137; A.g.T. I, s. 143. ² C.F.Bricka og J.A.Fridericia: Christian IV.s egenhændige Breve, V, s. 405 ff.; Severin Kjær: Erik Grubbe til Tjele og hans tre Døtre, 1904, passim. ³ Brev af 3.12.1830 til Caspar P.-M. Ny kgl. Saml. 2954, 4°, Det kgl. Bibliotek. Se også: A.St.Aarb. 1946, s. 26f. og Til Minde om Jens Paludan-Müller, 1900, s. 107f. ⁴ Sejer Kühle: Frederik Paludan-Müller I, 1941, s. 145-62. ⁵ A.St.Aarb. 1929, s. 204-10; A.St. 18.9.1878. ⁶ A.St. 4.4.1840 og 23.9.1849. ⁷ Memoirer og Breve XLII, 1924, s. 112. ⁸ (Georg Nygaard:) Maleren M.Rørbyes Rejsedagbog 1830, 1930, s. 18. ⁹ R.N., 1959, s. 131; Torkil Baumgarten: Selskabet Polyhymnia, 1915, passim. ¹⁰ A.St. 27.10.1855. ¹¹ R.N., 1959, s. 72 og 142. ¹² A.St. 12.1.1859. ¹³ A.St. 21.6.1858. ¹⁴ A.St. 26.1.1864 og 1.11.1878. ¹⁵ A.St. 19.4.1862. ¹⁶ A.St. 10.11.1866. ¹⁷ Kirkehist. Saml. 6. rk. V, s. 217. ¹⁸ A.B.Forh. 1885, Tillæg s. 51. ¹⁹ A.St. 9.12.1881 og 19.6.1886. ²⁰ A.St. 14.6.1898 og 28.1.1930; De danske Byerhverv. Jylland I, Nutidens Næringsliv, s. 77-80. ²¹ A.St. 31.8.1881. ²² A.St. 22.4.1901, 10.1.1905, 5.12. og 7.12.1920. ²³ A.St. 20.1.1857 og 22.2.1863. ²⁴ A.St. 28.1.1849. ²⁵ A.St. 4.8.1827; R.N., 1959, s. 144. ²⁶ A.St. 12.6.1850. ²⁷ R.N., 1959, s. 141. ²⁸ A.St. 7.11. og 9.12.1863. ²⁹ A.St. 29.3.1901 og 31.5.1902; A.St.Aarb. 1952, s. 64. ³⁰ Em. Sejr og Sven Gundel: Aarhus Theater gennem 50 år, 1950, s. 12 ff. ³¹ Carl Thalbitzer: Aarhus Privatbank gennem halvtreds Aar, 1921, og Dansk Erhvervsliv og Aarhus Privatbank, 1946. ³² A.St. 26.5.1916; D.g.B., Aarbog 1927, s. 8. ³³ A.St. 25.2.1942. ³⁴ A.St. 30.5.1916. ³⁵ A.B.Forh. 1916-17 og 1917-18.

Immervad

Immervad er gaden ned til det tidligere vadested over åen. Det er altså en af de ældste og ærværdigste gader i Århus, måske den ældste af dem alle. Ligesom åens munding (ar-os) har givet byen navn, har vadestedet over åen i forbindelse med å-havnen været grundlaget for den ældste bydannelse. Brabrand sø var dengang større end nu, og engdragene mere sumpede; fra Årslev til stranden var passage umulig eller dog vanskelig undtagen netop her ved Immervad eller Emmervad, som det skreves i gammel tid. Vejen over Emmervad blev derfor tidligt en »kongelig hærvej«. Vi ved intet om, hvornår der kom bro over åen, men allerede i jyske lov omtales afgifter til sådanne broer, så muligvis har den eksisteret før 1241¹.

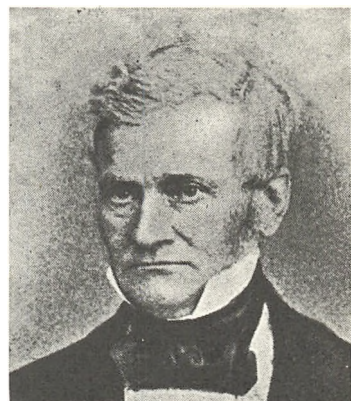
Hvad ordet Immervad betyder har de lærde været uenige om. At endelsen vad betegner vadestedet kan der næppe være tvivl om, og at immer ikke har noget at gøre med den nu lidt forældede betydning af ordet = stadig, altid, kan også betragtes som givet; men forskellige andre forklaringer på ordets opståen er ikke alle lige sandsynlige. Nogle har ment, at navnet stammede fra en person Emmer, som kunne have haft en gård ved vadestedet, andre at emmer betyder de rester, der bliver tilbage, når man læsker kalk, og som har været brugt til at gøre bunden i åen fast og sikker med. Da man faktisk har fundet kalkrester i jordbunden lige ved vadestedet, skulle denne forklaring synes rimelig; men den modsiges af et Immervad i Sønderjylland (i Vedsted vest for Haderslev), hvor forklaringen på forleddet emmer menes at være et ældre, nu glemt navn på åen, og det samme skulle være tilfældet med Immervad i Århus. Ordet emmer udledes af imbri, identisk med det latinske imber = regn, som findes i mange europæiske flodnavne, f. eks. Emmer, der er en biflod til Weser. Ganske vist findes intet overleveret om, at Århus å

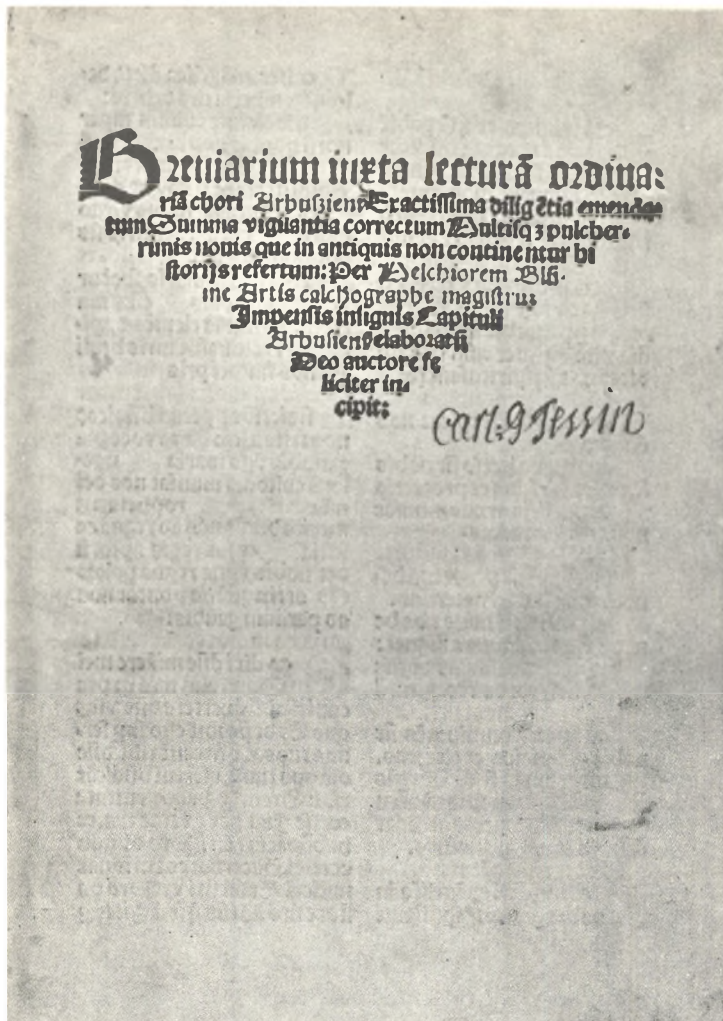
Købmand J. P. Hammershøi (1796–1868) kom i 1810 i handelslære i Viborg og blev senere handelsbetjent hos agent Meulengracht på Lille Torv i Århus. I 1823 tog han selv borger- skab og etablerede sig sammen med købmand F. Scheibye i »den af hr. Chr. Christensen forhen beboede gård ved Basballe bro« (A. St. 31.10. 1823).

Fra 1829 førte han forretningen videre alene (A. St. 1.5. 1829), og foruden den betydelige købmandshan-

del ejede han et mindre sæbesyderi. Allerede 1830 kom Hammershøi som eligeret borger ind i byens styre og var medlem af både havne- og skolekommissionen.

Han var stærkt politisk interesseret, valgtes 1847 til stænderdeputeret og var i det bevægede år 1848 med til at stifte en politisk forening i Århus. – På grund af tiltagende tung- hørhed deltog han i sine senere år ikke meget i det offentlige liv (A. St. 24.11. 1868).

Den hosstændige gengivelse af titelbladet til *Breviarium Arhusiense* – den ældste, bevarede bog, trykt i Århus – er taget efter det eneste nu eksisterende eksemplar, som findes i Det kgl. Bibliotek i København.

Der er en mulighed for, at et endnu ældre værk ligeledes er trykt i Århus, nemlig en *Historia Sancti Georgii*, som desværre gik tabt i 1728 ved Københavns brand; men det vides, at værket blev bestilt af karmeliterklosteret på Brobjerg i Århus i 1498, og da det var i de omreisende bogtrykkeres tid, er det meget sandsynligt, at bogen også er trykt i Århus; men da den ikke eksisterer mere, kan det ikke afgøres.

Med *Breviarium Arhusiense* er vi derimod på sikker grund: det meddeles direkte i bogen, at bogtrykkeren Melchior Blumme havde opstillet sin presse i »helligåndshuset« i Immervad og afsluttede trykningen af breviaret den 16. maj 1519; det er således det ældste, bevarede tryk fra Århus, og det indeholder en hel del tekster, som ikke kendes fra andre breviiarer, og som man derfor har gættet på kunne skyldes Morten Borup, som på det tidspunkt var kantor ved domkirken.

nogensinde har heddet noget med emmer, men heller ikke åen i Sønderjylland har haft dette navn i historisk tid, og forklaringen af ordet, som skyldes vor højeste sagskundskab på området, Stednavnvedvalget, kan altså være lige så sandsynlig det ene sted som det andet².

Uanset hvad vadestedets navn har betydet, så kom ordet Immervad tidligt til at omfatte også den gadestrækning, som gik ned til vadestedet. I denne gade lå i middelalderen »helligåndshuset«, hvis forstander var en af kannikerne ved domkirken. Det var en blanding af sygehus, alderdomshjem og plejehjem og har sikkert tillige været gæstehjem for rejsende. I 1519 opstilledes her en bogtrykkerpresse, hvorpå »*Breviarium Arhusiense*«, den ældste, bevarede bog trykt i Århus, blev fremstillet³.

Efter reformationen forfaldt helligåndshuset, og på dets grund opførtes senere slægten Basballes store gård, omtrent der hvor nu den ældre del af Magasin du Nord's kompleks ligger. Basballerne var i det 17. og første halvdel af det 18. århundrede betydende folk

i Århus; de var borgmestre, og enkelte af dem så velhavende, at de i vore dage måtte anses for millionærer, men den rigeste af dem alle, borgmester Christen Jensen Basballe, gik det galt. Han var som de fleste Basballe en dygtig og myndig mand, men også stædig og kværunderende og derfor ilde lidt. Under omtalen af Frederiksgade er det nævnt, at han led nederlag over for Hans Jensen Buchtrup, og da verden også på anden måde gik ham imod, trak han sig mere og mere ind i sig selv. I 1744, da hans store gård på Immervad brændte, viste han sig helt utilregnelig: han foretog sig intet for at redde noget, og da naboerne ilede til, jog han dem bort med hårde ord og låsede sig inde. Til sidst måtte han med magt føres ud af det brændende hus ad en bagdør, hvor det endnu ikke brændte, og sejles over åen i sikkerhed. Næsten alle hans ejendele gik op i luer, deriblandt hans regnskabsbøger og obligationer samt en kuffert med ca. 50.000 rbd. i guld og sølv. Pengene lå som smeltet metal i gruset på brandtomten, og en del blev fisket op af folk, som ikke kunne kaldes retmæssige findere⁴.

På borgmester Basballes grund opførtes senere en gård, som i forrige århundrede beboedes af købmand J. P. Hammershøi, en dygtig forretningsmand, der tillige drev

En af de stateligste gårde i Immervad var den såkaldte borgmestergård på hjørnet af Lille Torv. Den blev opført allerede 1597 og var på det tidspunkt en typisk renaissancebygning i hele tre stokværk.

Senere blev det øverste stokværk nedtaget, men endda var gården anseelig og stod under skiftende kår indtil 1909, da den flyttedes ud på landsudstillingen for at danne ramme om en byhistorisk udstilling. Endelig i 1914 lykkedes det den senere museumsdirektør Peter Holm at få gården genrejst i Botanisk Have, hvor den nu er hovedhjørnesteinen i købstadnu-seet »Den gamle By«.

Porten til borgmestergården, som her gengives efter foto i »Den gamle By«, har på porthammeren en latinsk indskrift, taget fra Davids 127. salme: »Dersom herren ikke bygger huset, arbejder de forgæves, som bygger derpå«.

Underneden ses årstallet 1597 og bygherrens og hans hustrus initialer NCS og CPD, dvs. Niels Christensen Skriver og Citzel Persdotter.

Porten danner stadig gårdens indgang i »Den gamle By«.

Frederiksbro og Immervad ca. 1880, efter foto i »Den gamle By«.

Kørebanelen over Frederiksbro var brolagt, men ved jernrækværket til højre bemærkes det, at fortovet har været af træ.

Oven over vinduerne i Magasins bygning står diskret »De forenede Hvide Vare-Forretningers Lager«, således hed Velt & Wessels forretning dengang.

Udsalget af »børnevogne« til venstre ser yderst beskedent ud.

sæbesyderi; en årrække sad han i byrådet, og 1847 valgtes han til stænderdeputeret. Efter hans død i 1868 købtes gården for 21.000 rdlr. af købmand C. Langballe, der ombyggede den, og 1871 holdt Magasin du Nord sit indtog her⁵.

Men det karakteristiske ved Immervad var jo egentlig åen, dens ophav. Vadestedet gik ganske vist hurtigt i glemmebogen, idet der forholdsvis tidligt må være bygget bro; men ligesom mindet om vadestedet stadig bevarede i gadenavnet, således blev gaden på den anden side af åen opkaldt efter broen og fik navnet Brobjerggade. »Bjerget«, den stejle bakke, har altså først fået navn efter broen, og denne blev derefter opkaldt efter bjerget og hed i lang tid Brobjerg bro. I den periode, da Basballerne residerede i den store gård i Immervad, fik den imidlertid navnet Basballebro, og det hed den, lige til Brobjerggade i 1824 fik navneforandring til Frederiksgade. Siden har den heddet Frederiksbro, hvad man for så vidt kan beklage, for der er betydelig mere karakter over navnet Basballebro, og det havde også været rart at have et minde om den dramatiske Basballeperiode.

Broen var i gamle dage en træbro, der hvilede på pæle, nedrammede i åen. Oven på plankerne var kørebanelen dog brolagt, i hvert fald i det 18. århundrede. Men i 1839

Hjørnet af Immervad og Ågade o. 1895, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

I det lille gamle hjørnehus havde det omtalte mærkelige ægtepar Robertson deres forretning.

Domkirkens spir ses i det fjerne oven over det gamle hus' tag.

Som det ses af skiltet på gavlen af huset til højre, boede glarmester J. Chr. Withen her; han oparbejdede en stor forretning, som han drev til begyndelsen af 1930'erne (A. St. 18.3. 1934).

Immervad set mod Frederiksbro, vistnok omkring århundredskiftet, her gengivet efter fotografi i »Den gamle By».

Der var ikke så megen færdsel i Immervad dengang, så gaden kunne godt anvendes også til torvehandel; man ser torvekonerne sidde trofast på vagt ved deres varer.

På huset til venstre sidder en gaslygte. Gadebelysningen var ikke særlig strålende dengang.

blev der bygget en ny, flot bro af granit. Endnu inden den var færdig, gjorde åen imidlertid et frygteligt attentat på den: På grund af flere dages regnskyl voksede vandstanden i åen så betænkeligt, at man ved Århus Mølle så sig nødsaget til at åbne alle sluserne, for at vandet ikke skulle bortskylle dæmningerne. Og det frigjorte vand styrtede så i en voldsom bølge ned ad åen, hvor det tog alt med sig undervejs. Alt stillads og bolværk ved den nye bro blev øjeblikkelig revet bort, og en forbindelsesmur styrtede sammen med et brag; men de nye bropiller holdt. Vandet brød sig imidlertid vej uden om broen, skyllede jorden væk, så der blev 7 alen vand, hvor der før var gade, og nåede næsten ind til Hammershøis gård, inden ødelæggelserne standsedes med nyt værn af brædder, bjælker, halm osv.⁷

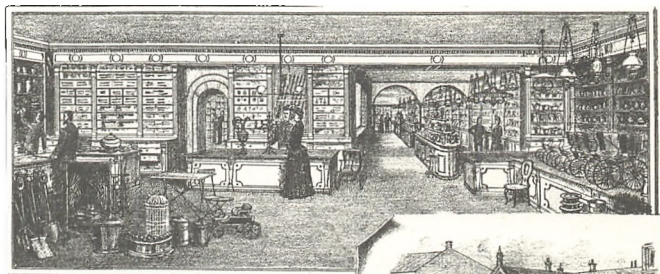
Åen kunne altså være en ubehagelig nabo; men som oftest strømmede vandet stiltørdigt forbi; på strækningen op mod møllen bøjede træerne sig idyllisk ud over vand-spejlet, og ned mod havnen kunne både lægge til langs bolværket, indtil bygning af broer hindrede sejlads.

Op gennem århundrederne gik trafikken ad Immervad, stadig stærkere pulserende jo større byen blev. På torve- og markedsdage var der især mange mennesker; da lugtede det kraftigt af stegt ål fra Immervads kælderbeværtninger, der også kaldtes »taskerne»⁸.

Interiør fra Ludvig Schmidts isenkramforretning i Immervad, som den tog sig ud i en reklamekatalog fra 1890.

Ludvig Schmidt havde stået i lære i Horsens og blev derefter ansat hos grosserer Hans Schourup, Århus, med hvis søster han blev gift. Han overtog senere Schourups isenkramforretning, Immervad 6, som han drev til sin død 1910.

Efter Schmidts død købte Victor Barrit forretningen, der senere flyttedes til større lokaler i Immervad 4.

LUDV. SCHMIDT

Hans Schourups Efterf.

senkram-, Glas-, Porcellains- og Udstyrsforretning.

Lager af Mask- og Haveredskaber, Bygningsbeslag, Søm og Dykker.

Lager af Havemøbler, Børnevogne, Ismaskiner, Vridemaskiner etc.

Komplette Kjøkkenudstyr.

Spisestel og Servankestel fra den kgl. Porcellainsfabrik,

d'Hr. Ling & Co. i København samt »Alumina» til Fælleskøberne.

Ved Kjøb af hele Udstyr gives ekstra Rabat og forsendelse gratis over hele Landet.

Immervad Nr. 6, Aarhus.

Interiør fra Th. Thrues boghandel, Immervad 4, o. 1880, her efter træsnit i »Den gamle By«.

Boghandler Th. Thru (1833–90) overtog 1858 »Den Jæssenske Boghandling«, hvor han selv havde stået i lære. 1876 lod Thru opføre ejendommen Immervad 4, hvor han indrettede stilfulde og meget smukke lokaler til bogladen.

Sønnen Th. W. Thru førte både boghandelen og et i 1875 anlagt trykkeri videre, men afstod i begyndelsen af 1920'erne boghandelen, som senere blev ophævet.

I nyere tid byggedes store, moderne ejendomme i stedet for de gamle bindingsværksgårde; også på den østlige side af gaden, som tidligere mest havde bestået af mindre huse, rejste moderne bygninger sig. Et af de sidste gamle huse, som forsvandt, var den lille hjørnejendom Immervad-Ågade. Her havde firmaet L.D. Robertson & Co. i 1860'erne og 1870'erne en handel med urtekram og legetøj, men man kunne også få farvevarer og et »ufejlbarligt middel mod gigt«. Hr. og fru Robertson passede det hele selv, og på grund af ægteparrets mærkelige sprog og stemmeføring, var et besøg i butikken en forlystelse for drengene, særlig i den travle tid op mod jul, da fru Robertson var posteret i kælderens, hvor lageret befandt sig. »Vi gik altid i flok for at faa nydelsen fuldt ud«, lyder beretningen; »vi vil gerne se paa en dukkevugge, hvis den ikke er for dyr. «Fru Robbesen, en dugge-vukke«, – vi venter tålmodigt, saa lyder en stemme fra underverdenen: »Hr. Robbesen, dugge-vukke, ikke for dyr. De fleste af os, der jo fra foregående år var kendt med scenegangen, havde da forladt forretningen og havde overladt vor ordfører at bringe dukkevuggen hjem«⁹.

Den største ændring i Immervads tilværelse, siden vadestedet erstattedes af en bro, har været åens overbygning i 1930'erne. I stedet for det strømmende og skillende vand fik Immervad som nabo en ny pulserende færdselsåre, og da også naboen på den anden side, Lille Torv, er en hovedfærdselsåre, er gaden nu placeret midt i byens centrum på en langt mere eftertrykkelig måde, end det før var tilfældet.

NOTER: ¹ Hoffmeyer I, s. 410; A.g.T. I, s. 218f.; Jydske Lov ved Peter Skautrup, 1933, s. 44. ² Sønderjyske Stednavne II, Haderslev Amt, 1942, s. 430f. Andre forklaringer af ordet Immervad findes: A.St. 4.12.1918, 6.7 og 18.7.1919 og 25.8.1928; Østjydske Hjemstavn 1938, s. 143. ³ Hoffmeyer I, s. 96ff.; Em. Sejr: Aarhus Stiftsbogtrykkerie, 1937, s. 11 ff. ⁴ Hoffmeyer I, s. 413–38. ⁵ A.St. 24.11.1868 og 3.2.1870; (H.H. Seedorff Pedersen:) Da de begyndte, 1943, s. 24 og 28. ⁶ Peter Holm: »Den gamle By« i Aarhus. Dens Grundlæggelse og Udvikling fra Borgmestergaard til Købstadmuseum 1909–1945, Århus 1951; se også note 12 til afsnittet om Lille Torv og Store Torv. ⁷ A.St. 25.9.1839. ⁸ Ill. Tidende 1884–85, s. 573. ⁹ A.St. Aarb. 1946, s. 6f.; A.St. 25.11.1871, 10.12.1873 og 12.1.1875.

Vestergade

Fra »Torvet på Immervad« eller »Torvet i Emmervad«, det nuværende Lille Torv, gik i det ældste Århus flere »landevejsgader«. Mod nordøst Badstuegade–Studsgade efter Grenå, mod nord Tangen efter Randers, og mod vest Vestergade efter Hasle, Viborg og Ry.

Af disse gader blev Vestergade tidligt den betydningsfuldeste. Vistnok her byggedes den ældste kirke i Århus, der var den tredje i Danmark efter Slesvig og Ribe. Det var en trækirke, der gik til grunde ved en ildebrand, hvorefter en frådstenskirke opførtes, den i 1955 genfundne og genopførte kryptkirke, Nordens ældste hvælvede rum, en meget smuk romansk basilika¹. Allerede omkring 1100 begyndte man at bygge en større kirke oven på kryptkirken, Århus' ældste domkirke, der fik navnet Sct. Nikolai, men som i dag hedder Vor Frue Kirke. Det er altså den ældste af byens kirker, meget mindre end den senere domkirke, Sct. Clemens Kirke, men ikke mindre indtagende med sine fine linier, sit lette, luftige tårn og sine skønne, kamgavlede kapeller².

Oprindelig gik Vestergade ikke længer end til Grønnegade, der indtil 1830 hed Skiden-gyde, og særlig prunkende har den ikke været. Brolægningen var miserabel, og tværs over gaden løb en lille bæk med en primitiv bro; men »renden« kunne let forstoppes, og så, hedder det endnu i 1787, »ligner Vestergade mere en møddingspøl end en købstad-gade«³.

Den ældste del af gaden er altså den nærmest Lille Torv. På det nuværende Svaneapoteks grund lå i det 17. århundrede en toetages bygning kaldet »Kramboden«, som midt i det 18. århundrede solgtes til apoteker Aug. Ludv. Steube, der var den første apo-

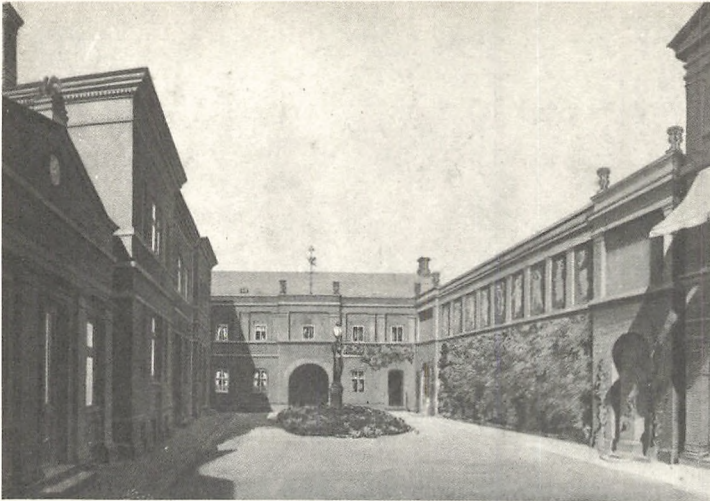
Hjørnet af Vestergade og Grønnegade, omkring 1895, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

På hjørnehuset til højre ses en af datidens typiske gaslygter, som kommunale lygtetændere måtte tænde hver aften og slukke hver morgen; det skete ved hjælp af en lang stang med krog på.

Til venstre anes det runde hjørne af Schmalfeldts tobaksfabrik.

I hjørnehuset midt for havde senere Vestergades Farvehandel butik.

Svaneapotekets gård, efter tegning af Jens Ølsgaard i »Den gamle By«.

Etatsråd A. Meyer, apotekets ejer i sidste halvdel af forrige århundrede, udsmykkede ikke blot apotekets lokaler, men indrettede også et meget smukt gårdinteriør med springvand og skulpturer.

På væggene var der frisebilleder i pompejansk stil; der skimtes på billedet, men vind og vejr har i årenes løb taget hårdt på dem, så de nu næsten er forsvundet.

Etatsråd Meyer ejede også en betydelig malerisamling, som efter hans død solgtes på auktion.

teker på stedet. Hidtil havde Løveapoteket været det eneste apotek i byen, og det viste sig også, at Århus endnu var temmelig lille til to apoteker: Steube gik fallit allerede 1756, men efterfulgtes med større held af Schack Selmer, der igen afløstes af Peter Lystager, hvis enke giftede sig med provisoren, Jacob Jonas Køster, som i 1843 solgte apoteket ved auktion for 40.000 rdlr. I 1859 købtes Svaneapoteket af apoteker, senere etatsråd A. Meyer for 73.000 rdlr. Han lod bygningsinspektør V. Th. Walther opføre den nuværende særprægede bygning med et ejendommeligt gårdinteriør, hvor springvand, statuer og frisebilleder i pompejansk stil vidnede om apoteker Meyers store kunstinteresse⁵.

Ejendommen ved siden af apoteket, nr. 6 A, ligger på en grund, som i det 17. århundrede grænsede op mod kirkegårdsmuren. Den nordlige side af Vestergade ud for Frue Kirke blev nemlig ikke bebygget før ind i det 19. århundrede. Før den tid fandtes her en stor kirkegård, der strakte sig fra den nævnte grund ned mod Grønnegade. Den gik dog ikke helt ud til den nuværende gadelinie, så Vestergade har her været temmelig bred.

Skelet fundet 1924 under udgravning ved Vestergade 44, her efter foto i »Den gamle By«.

Der fandtes flere andre skeletter, alle stammende fra en gammel begravelsesplads ved Sct. Karens gård.

Det ejendommelige ved dette skelet er, at ansigt og bryst vender nedad, hvad der kunne tyde på, at der har været tale om en skindød, idet den døde synes at have forsøgt at frigøre sig ved at stemme højre arm og ryggen mod kistelåget, men er sunket sammen af udmattelse.

Annonce fra 1909 for Otto Mønstedts plantemargarine OMA, som i disse år var ved at arbejde sig frem.

Bogstaverne OMA betyder, som de fleste sikkert ved, Otto Mønsted, Århus.

Men efterhånden byggede man ind på kirkegården; i slutningen af det 17. århundrede opførtes på nuværende nr. 6B's grund en gård, som for en stor del lå på kirkegårdens jord, »fra Frue Kirkegårdsristen i Klostergade og til Risten i Vestergade«. Den ejedes i det 18. århundrede af Thøger Clemmensen Kiersgaard og senere af borgmester Niels Rohde og købmandsslægten Schmidt⁴. Kiersgaard ombyggede gården, og over porten satte han en kunstfærdigt udskåret egebjælke, som nu opbevares i »Den gamle By«. Den nuværende bygning, både 6A og B, er opført 1900.

Den mærkeligste historie knytter sig til nuværende nr. 11 i Vestergade, hvor Mønstedts fabrikker indtil for en halv snes år siden havde til huse⁶. Fra gammel tid har ejendommen haft større grundareal end nogen anden privatbygning i Århus. Man kan så nogenlunde følge den fra midten af det 17. århundrede, da den tilhørte købmand Søren Molbo. Derefter var den en tid i slægten Basballes eje; men gennem næsten hele det 18. århundrede var den bolig for stiftamtmandene i Århus: C.L.v. Plessen til 1726, den berømte Poul Vendelbo Løvenørn til 1730, og derefter hans efterfølgere, Eiler Holck, Jacob Benzon og Kristian Ulrik Nissen.

Et mærkeligt intermezzo var den periode i 1760erne, da greve Fr. Danneskiold-Samsøe, den danske flådes organisator, boede i gården. I sin bog om domkirkens historie fortæller pastor Hertel, at »denne herre og store menneskeven var en overordentlig elsker af vocal- og instrumental-musik, så at hans prægtige hofstat kunne ansees for et musikalsk akademie, det eneste der har været i Århus både før og efter hans tid. Alle hans dommestikker var ikke ligefrem dommestikker, men udsøgte musici, end og hans secretaerer og liv-doctor; hans kabinets-prædikant alene undtagen. Han forskrev de bedste udenlandske musicalia, især italienske. Disse afsang min første lærer, Latinskolens berømte cantor, Henrich Ernst Grosmann (og jeg) ... Foruden de ugentlige koncerter og udsøgte opera styker, som greven i sin gård paa Vestergaden ... gav, og hvortil byens honoratiores vare indbudne

Usigneret maleri af interiør fra konsul J. M. Mørks hjem, Vestergade 11, her efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Huset var det samme, som den tidligere statsminister Ove Høegh-Guldberg boede i som stiftamtmand i Århus, og endnu i konsul Mørks tid fandtes en vinduesrude, hvori der med en diamant var ridset navnet Ove Høegh-Guldberg (A. St. 16.3. 1892).

Den gamle dame ved vinduet er frøken Georgine Søegaard, datter af købmand S. Søegaard og konsul Mørks svigerinde.

Den læsende dame er Mørks datter Sigrid, født 1867.

Stempel på tobakskardus fra Funders tobaksfabrik i Århus, her gengivet efter originalen, der findes i »Den gamle By«.

Til højre ses fragmentet af et skilt fra brødrene A. og G. Hofmanns snedkerforretning i Vestergade, her efter foto i »Den gamle By«.

Figuren forestiller en snedkersvend på vej til sit arbejde; han har saven over højre skulder og en skruevinge i venstre hånd.

Skiltet har i sin tid været naturalistisk malet; figuren har haft sorte træsko, lange, grøngule bukser, blåt forklæde (der hørte til snedkernes obligate arbejdstøj) og gul hat med rund puld og nedfældet skygge.

Formentlig er figuren skåret af den ene af brødrene Hofmann, som havde specialiseret sig i udskårne møbler.

I 1895 beskæftigede firmaet 35 mand; i 1896 indførtes motordrift.

hver gang, gav greven desuden, fra fastens begyndelse årlig og til dens ende: faste-koncerter hver onsdag, ved hvilke Pergolesi: Stabat mater dolorosa med flere ligeså gode, udvalgte sangstykker bleve af os begge præsterede...«⁷.

Det tør nok siges, at dette »musikalske akademi« var noget enestående i Århus på den tid. Danneskiold-Samsøe bragte i øvrigt en attraktion til Århus af en helt anden art, nemlig den gamle sømand Drakenberg, som også tidligere havde haft forbindelse med greven, der tog sig af ham på forskellig måde og blandt andet skaffede ham i audiens hos Christian VI, hvad der indbragte Drakenberg en betydelig gave i klingende mønt. Det var også Danneskiold-Samsøe, som holdt Drakenbergs bryllup med pomp og pragt, da han giftede sig i en alder af 111 år. Naturligvis fulgte Drakenberg med til Århus, hvor greven fik ham installeret i en af legeboderne i Fiskergade og sørgede for hans underhold; her døde han 1772 og blev begravet med stor højtidelighed, ifølge sin egen påstand blev han 146 år gammel; men der er senere rejst berettiget tvivl på dette punkt⁸.

I 1784 kom den detroniserede statsminister Ove Høegh-Guldberg til Århus som stiftamtmand og boede indtil 1802 i gården i Vestergade, hvor han efterfulgtes af C. Munthe af Morgenstjerne både i embedet og i boligen. Omkring 1820 købtes ejendommen af købmand Hartvig Philip Rée, der gjorde den gamle gård til centrum for en mangeartet virksomhed. Han havde sukkerraffinaderi og drev en omfattende handel, ladede undertiden på en gang indtil 11 skibe med korn og var selv skibsreder i stor stil. Han var den første jøde i Danmark, som blev eligeret borger og dermed indtrådte i den snævre kreds, der styrede byens anliggender; i det hele taget spillede han en betydelig rolle i byen⁹.

Til gården i Vestergade hørte en meget stor have, som fortsatte på den anden side af åen op mod Frederiksgade. Rée havde ikke blot sjældne blomster og buske i haven,

Hjørnet af Vestergade og Østre Møllesti omkring 1904, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Hjørnebygningen købtes 1818 af kommunen for 7000 rdlr. solv og anvendtes i mange år som »Frue sogns borgerskole«.

Indtil 1934 havde Århus folkebibliotek dårlige og meget utilfredsstillende lokaler her.

Ejendommen er nu nedrevet, men ingen nybygning er opført, og foreløbig er grunden anvendt som legeplads for børnene.

men også f.eks. insektsamlinger og andre naturalier. Der fandtes lysthus, malet som et lille bondehus, i hvis vindue der sad en bondekone og en bondemand, også malet, men ikke meget skuffende. Og på taget var der en storkerede med en stork i naturlig størrelse – af malet træ. Selv en »ruin« med et svært gammelt borgtårn, der brugtes som udsigtstårn, bestod af maledede brædder¹⁰. Rée stillede liberalt haven til rådighed for byens borgere, som ofte spadserede her søndag eftermiddag og underholdtes af stadsmusikant Peder Albrechts musik.

I 1850 trak Hartvig Philip Rée sig tilbage fra forretningerne, og 1854 solgte hans søn gården på Vestergade for 42.000 rdlr. til købmand F. W. Kiørboe og dennes svoger, købmand J. M. Mørk, der i fællesskab drev forretning her til 1857, da Mørk overtog den alene. I hans tid fandtes endnu én vinduesrude, hvori med en diamant var indgraveret et: O. Høegh-Guldberg¹¹. Mærkeligt og broget har livet således formet sig i den gamle gård på Vestergade, inden fabriekshjulene begyndte at snurre.

Frue Kirkeplads med »Harmoni«, efter foto i »Den gamle By«.

Bygningen midt for, der til venstre støder op til Vestergade, var midt i forrige århundrede hjemsted for klubben »Harmoni«, der særlig blomstrede i 1840'erne, og Århus Håndværkerforening havde sine første lokaler her. Frue Kirke, som man ikke kan se, ligger til højre; huset, hvis hjørne ses til venstre på billedet, er det vestligste i den husrække, som dengang lå mellem kirken og Vestergade.

»Harmoni«s bygning blev nedrevet 1929-30.

Lærerpersonalet ca. 1907 ved den tidligere borgerpigeskole, Vestergade 23, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

I første række fra venstre: N. Skipper Nielsen, C. S. Hørning, K. Mousten, frk. Mathilde Jensen Pind, senere gift Hørning, A. M. Glavind; 2. række: fru Sophie Petersen, frk. Anna Kathrine Jensen, senere gift Fogh-Hansen; i døren H. Vestberg.

Lokalerne var utilfredsstillende, men blev anvendt ind i dette århundrede, da der efter mellemskolens indførelse var mangel på klasseværelser.

Længere nede i gaden, som nr. 23, lå i det 17. århundrede den kendte købmand Hans Nielsen Fogs store gård, der i slutningen af det 18. århundrede ejedes af borgmester Gleerup¹². I 1818 købte kommunen ejendommen af købmand Bendix Davidsen for 7.000 rdlr. sølv og indrettede her Frue sogns borgerskole¹³. Langt ind i dette århundrede brugtes bygningen til forskellige former for undervisning, og indtil 1934 fandtes her Århus Folkebibliotek i lokaler og omgivelser, som kun de, der har oplevet dem, kan forestille sig. Senere blev bygningen nedrevet og grunden indrettet til legeplads for børnene; men særlig kønne kan man ikke påstå, at omgivelserne er.

Når Grønnegade er passeret, kommer den yngre del af Vestergade – »yngre« vil dog ikke sige, at den ikke er gammel. Straks den første ejendom på hjørnet af Grønnegade, Schmalfelds tobaksfabrik, kan føres tilbage til det 18. århundrede, da den ejedes af den

»Sluppen« i Vestergade, efter maleri af August J. Herning, malet 1899-1901.

Ved privat støtte fra Århus var Aug. J. Herning uddannet på Kunstakademiet, og i 1897 havde han første gang udstillet på en »permanent kunstudstilling«, som landskabsmaler Julius Petersen i disse år søgte at gennemføre i Århus (A.St.4.7.1897).

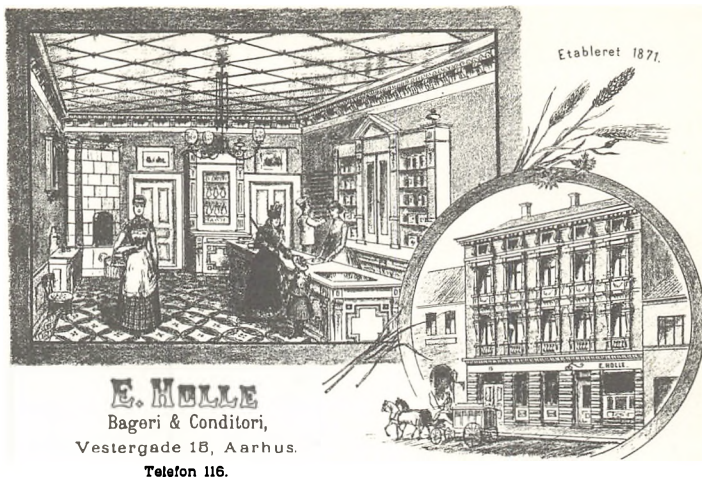
Billedet af »Sluppen« var udstillet i Århus Museum i 1901, og der hævdede sig da røster for at erhverve maleriet til byen. Det ejes nu af selskabet »Polyhymnia«.

Holles bageri og konditori, her gengivet i reklameudstyr fra 1890.

Bageriet var grundlagt 1871 af den tyskfødte Johan Eduard Holle (1842–1915) og havde først til huse i Vestergade 19, men flyttede ret hurtigt til nr. 15.

Det blev et anset og meget søgt bageri, og Holle kom til at spille en betydelig rolle inden for faget som formand for Århus Bagerlaug og for A/S Bagermestrenes Rugbrødsfabrik.

Bageriet førtes videre af sønnen Otto Holle, men forretningen er nu ophævet.

meget virksomme kommerceråd Peder Thyrresen Bøggild. Allerede i begyndelsen af forrige århundrede fandtes her en tobaksfabrik, der ejedes først af købmand Peder Funder og fra 1830 af sønnen Th. Funder, senere stænderdeputeret og kongevalgt medlem af den grundlovgivende rigsdag¹⁴. Funders »Jomfru-Tobak« og »Anker-Tobak« var dengang meget yndede røgtobakker. I 1846 overtoges fabrikken af J. E. Schmalfeld, og i 1899 dannedes Aktieselskabet J. E. Schmalfelds Fabrikker med fabrikant V. Thuesen som direktør¹⁵.

I det 18. århundrede fandtes i den nyere del af Vestergade flere anselige købmandsgårde med store grundarealer til vidtløftige magasinbygninger og kornlofter, de fleste baseret på handel med landbrugsprodukter. Helt ude ved Vesterport fandtes de, dvs. ved det nuværende Vesterbro Torv – gaden Vesterport hed nemlig i ældre tid Vestergade, mens den sidste del af den nuværende Vestergade ud mod Vester Allé dengang kaldtes Mølle-gade og afsluttedes med Mølleport, der lå omtrent ved Fællesforeningens bygning ud mod Vester Allé.

Nuværende Vesterport nr. 7 var fra 1834 købmand C. Langballes ejendom, hvor han begyndte en handel med landbrugsprodukter, der få år senere udvidedes med driften af det nærliggende teglværk, hvorom Teglværksgade endnu minder¹⁶.

I Vesterport 8 boede i første halvdel af det 19. århundrede købmand og rådmann J. P. Hald, der netop havde fuldenendt en nybygning af ejendommen, da han døde i 1849. Gården stilledes da til auktion og omfattede »15 fag forhus, to etagers-egebindingsværk og muur, 19½ fag sidehus, ligeledes to etagers-bindingsværk, 13 fag baghus« osv. Desuden solgtes ved auktionen et »komplet brændevinsbrænderi paa ca. 5 tdrs. størrelse«¹⁷. Mange købmænd havde endnu på den tid mindre brænderier, for brændevinen var dengang en nødvendighedsartikel, selv om det først var senere, man opfandt slagordet »den fattige mands snaps«.

Kirkegården omkring Frue Kirke blev først sent nedlagt; endnu omkring 1800 fandtes ingen bebyggelse mellem kirken og Vestergade, men så tog man fat. I 1848 klages der

over, at en del af kirkegården igen er udlagt til byggegrunde, idet man fandt, at der hellere skulle indrettes et »axeltorv for brændsel«, hvad byen trængte meget mere til¹⁸.

Efterhånden opstod en lille række huse på den nordlige side af Vestergade med grimme baggårde ud mod kirken. Så havde den det »lunt«, mente man – alt for lunt og indeklemmt syntes en senere slægt; og i vort århundrede rejstes en bevægelse for igen at få husene fjernet og kirken frilagt. Da det under den første verdenskrig var lykkedes at få domkirken frilagt, måtte turen også komme til Frue Kirke, som nu igen ligger frit, ikke med kirkegården, men med et smukt lille anlæg foran. De sidste ejendomme mellem kirken og Vestergade blev revet ned i 1937.

Sin storhedstid havde Vestergade nok i første halvdel af forrige århundrede, da landboerne kom kørende med deres korn og andre landbrugsprodukter, som de afsatte til købmændene, der til gengæld solgte dem alt, hvad der hørte til i en husholdning, både kolonial- og manufakturvarer, isenkram og naturligvis brændevin, oftest af egen tilvirkning. Ingen gade var dengang så rig på store købmandsgårde som Vestergade¹⁹.

Vestergade-købmændenes oplandshandel var også baggrunden for, at de i 1890erne gennem en række protestmøder fik forhindret, at Hammelbanen blev ført ind til hovedbanegården. Placeringen i Mølleengen ud for Vestergade sikrede dog kun for en kort tid strøghandelen for den gamle gade²⁰.

NOTER: ¹ Jul i Aarhus 1956, s. 18–19; (Aage Krohn:) S. Nikolai Kryptkirke, Klosterkirken, Vor Frue Kirke, 1958. ² Vilh. Lorenzen: Vor Frue Kirke og Hospitalet i Aarhus, 1906; Peter Holm: Vor Frue Kirke i Aarhus gennem otte hundrede Aar, 1926; A. g. T. I–IV, passim. ³ A. St. 7.12.1830; Hoffmeyer I, s. 444. ⁴ Hoffmeyer I, s. 451. ⁵ A. St. 3.2.1946, søndagstillæg. ⁶ Th. Rasmussen: Den Mønstedske Gaard, 1953; F. og H. Kiørboe: Optegnelser vedr. Familien Kiørboe II, 1937, s. 229 ff. ⁷ Chr. Vest Hertel: Forsøg til en antiqvarisk-historisk Beskrivelse over Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke, 1809, I.3., s. 76 f. ⁸ R. N., 1959, s. 125. ⁹ Joseph Fischer: Hartvig Philip Rée og hans Slægt, 1912; R. N., 1959, s. 133. ¹⁰ Hoffmeyer I, s. 458 ff.; A. St. 19.8.1934; R. N., 1959, s. 142. ¹¹ A. St. 15, og 16.3.1892. ¹² Hoffmeyer I, s. 465. ¹³ Chr. Buur: Skoleliv og Skoleadministration i Aarhus for 100 Aar siden, 1919, s. 30. ¹⁴ Hoffmeyer I, s. 466; Østjydsk Hjemstavn 1939, s. 41–55. ¹⁵ A. St. 27.9.1898 og 18.5.1925. ¹⁶ H. Søgaard: C. Langballe & Son, 1934. ¹⁷ A. St. 6.6. og 30.8.1849. ¹⁸ Nørrejydsk Tidende 1848, nr. 115; A. St. 5.11. og 18.11.1897. ¹⁹ Baunen, Aarhus Seminariums Elevforenings Aarskrift 1940, s. 25–35. ²⁰ Ingvart Ullerup: Aarhus–Hammel-Thorsø Jernbane gennem 40 Aar, 1942, s. 12 ff.

Studsgade og Nørreport

Da Århus mod slutningen af middelalderen voksede ud over den gamle bykerne omkring torvene og kirkerne, var det naturligt, at bebyggelsen bredte sig langs de veje, som førte ind til byen. Mod syd opstod Brobjerggade, den senere Frederiksgade, mod vest Vestergade og mod nord Studsgade. Her byggedes langs Grenåvejen, ikke Randersvejen, som dengang havde et vestligere udgangspunkt.

Allerede i det 15. århundrede var Studsgade en anelig gade, og det er derfor ikke sandsynligt, at den, som man har ment, skulle være opkaldt efter rådmænd Jep Sture, der levede i slutningen af dette århundrede, altså på et tidspunkt, da gaden formodentlig forlængst har haft navn. Rigtignok kaldes Studsgade i ældre dokumenter oftest »Sturisgade«, senere »Stursgade« og »Stuisgade«; men det er naturligere at sætte navnet i forbindelse med ordet »Storeris«. Ligesom Århus har Riis Skov, det vil sige krat-skov, og også »knode-ris«, dvs. krat på bakken uden for Knudriggade, således kan der godt nærmere Studsgade have været en kratbevokset lokalitet, der kaldtes »Store-ris«, og som har givet gaden navn¹. Men noget sikkert ved vi ikke, oprindelsen til Studsgades navn fortaber sig stadig i dunkelheden; så meget mere tiltrækkende er den for fantasien, som her har mangfoldige muligheder for tolkning. Nogle har holdt fast ved Jep Sture som den sandsynligste forklaring; man mener, at han kan have været en så betydelig mand og måske har boet i et stort, smukt hus, så det har været naturligt at opkalde gaden efter

Studsgades port med herredsfoged P. I. J. Lunns hus. Billedet er malet 1873, vistnok af Agnes Lunn, her gengivet efter originalen, der opbevares i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Agnes Lunn (1850–1941), der senere svigtede maleriet for billedhuggerkunsten, var en broderdatter af herredsfoged Lunn.

Den gamle byport var forsvundet allerede 1851, og porten til højre på billedet er altså ikke »Studsgades port«, som må have stået, omtrent hvor køerne går. Men man brugte i mange år benævnelsen Studsgades port om gaden, hvor porten havde stået, ligesom man sagde Mejlgedes port længe efter, at porten var væk.

Hotel Jylland, som det så ud, kort før det blev nedrevet i 1960, her efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Gården var i det 18. århundrede købmandsgård, men indrettedes i 1838 af brændevinsbrænder Jens Bendstrup, til gæstgivergård, hvad den siden har været. Mange landboer tog ind her; i forrige århundrede var der tillige forlystelsessted med varietéforestillinger osv.

Dagvognene nordpå udgik i sin tid fra Hotel Jylland, senere også rutebilerne.

ham, selv om den tidligere havde heddet noget andet². Andre har hævdet, at Studsgade (Sturisgade) måtte være jysk udtale af Storegade³.

Da Mejlgade senere voksede så langt ud, at færdslen fra Grenåvejen naturligt kunne ledes ind gennem den, fik Studsgade indkørsel nordfra omtrent som nu, og byporten, Studsgades port, lå, i hvert fald fra det 18. århundrede, i den nuværende Nørreport, omtrent ud for »Kærlighedsstien«. Porten var oprindelig, ligesom de andre byporte, en trægitterport med en høj fløjlag i midten og to sidelåger. Senere erstattedes de af jernlåger mellem murede piller.

Når man i forrige århundrede kom inden for porten, lå til venstre en stor, fornem gård, opført 1798 af købmand Hans Raae. Det er den nuværende ejendom Nørreport nr. 20. Gården, der stadig har bevaret noget af sin klassicistiske stil, er med sine pilastre og sin smukke dørindramning et af de få eksempler i Århus på grundmurede købmandsgårde i klassicistisk stil. Familien Raae ejede gården til 1866, da den solgtes til købmand

Studsgade 35, kaldet »Bækkelund«, med H. H. Brandts købmandsforretning, efter foto i »Den gamle By«.

»Bækkelund«, hvis navn sikkert skyldes Borrebækken, der løb forbi ejendommen, er en af de bedst bevarede gamle bygninger i Studsgade med svalegang i gården og med det gamle præg bevaret næsten overallt.

Omkring 1800 ejedes Bækkelund af stadsmusikant Fr. Fischer, der havde »svende« og »dreng« boende.

H. H. Brandt begyndte sin kolonial-, korn- og foderstofforretning i 1892.

Beværtningen »Paradis«, Studsgade nr. 27, efter usigneret maleri i »Den gamle By«.

Navnet på den lille ejendom stammer sikkert fra apoteker Holmsted Høsts »Paradis«, der lå omtrent på samme sted. – Den nuværende bygning, formentlig bygget i 1850erne,

ejedes fra 1870erne af værtshusholder H. P. Dragsted (død 1909), som i 1897 solgte den til dampskibsrestauratør H. P. A. Christensen for 12.000 kr.

I dette århundrede havde arbejdsmændenes fagforening nogle år kontor og kontrolsted i ejendommen.

Anton Wistoft⁴, hvorefter den kaldtes Wistofts gård og ved senere ejerskifte døbttes Seest's gård.

Den gade, som nu bærer navnet Nørreport, hed i gammel tid Fægyden, formodentlig fordi kvæget her marcherede ud til bymarken og senere kom samme vej tilbage. Til Fægyden regnedes gaden fra byporten til Mejlgade samt en del af den nuværende Studsgade til og med »Bækkelund«, hvorimod gaden fra Mejlgade til havet hed Havgyde. I 1867, da beboerne i Voldens sydlige del, som dengang hed Pustervig, havde foranlediget, at byrådet omdøbte hele gaden til Volden, tog også beboerne i Fægyden affære. De følte sig generede af at bo i en gade, hvis navn indeholdt »en ligefrem compliment de boeuf«, og derefter blev både Fægydens og Havgydens navne ændret til Tværgade⁵.

Gennem Fægyden løb bækken fra Vennelyst. Det var dengang et åbent, udækket vandløb, som drejede ned ad Studsgade, hvor den omtrent ved »Bækkelund« forenedes med Borrebækken og under en bro fortsatte tværs over gaden og senere over Mejlgade ud i bugten. Der har været rækværk langs i hvert fald en del af bækken; i 1857 hedder det, at jernrækværket ved Studsgades port er ved at falde i vandet. Efter at spildevandet fra Reginehøj-kvarteret (Christiansbjerg) i 1880erne var sluttet til Vennelystbækken, måtte man imidlertid omdanne det åbne vandløb til en lukket kloak⁶.

På hjørnet af Fægyden og Studsgade lå den store, nu nedbrudte bindingsværksgård Hotel Jylland, hvor der allerede 1838 indrettedes gæstgivergård. I 1850erne og 1860erne

Receptkonvolut med billede af Sct. Clemens Apotek, hjørnet af Studsgade og Nørreport, her efter original i »Den gamle By«.

Apoteket blev bygget i 1900 på den grund, hvor herredsfoged Lunnus hus havde ligget, og den store hjørnejendom ansås for en af de stateligste bygninger i byen, hvorfor det har været naturligt for apoteker Tornøe at pryde receptkonvolutterne med et billede af den.

Sct. Clemens Apotek har stadig til huse i ejendommen.

Gammelt hus ved Rykind, ca. 1905, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Ved »Snævringen«, en smøge der forbinder Studsgade og Mejlgade, findes ligesom et knæk på Studsgade. Her har nemlig i sin tid gået en lignende smøge fra ned mod Graven; man ser endnu rester af den til højre i billedet.

Oprindelig kaldtes denne smøge Tangen eller Tangegaden, men senere fik den trekant, som nu er tilbage, navnet Rykind, fordi husrækken ligesom rykker tilbage.

Det var kun små og fattige huse, der lå ved Rykind; et af nabohusene var i det 18. århundrede indrettet til indkvartering af soldater.

var den tillige forlystelsessted med musikalsk underholdning af forskellig slags, og 1884 åbnedes her et »Etablissement National«, som den nye vært agtede at »gøre så komfortabelt og interessant med varieté-forestillinger som muligt«. Her optrådte en broget, international skare: Koncertsanger Axel Michelsen fra Kristiania, pianist Leser fra Dagmar-Etablissement, frøken Viport fra Stockholm, »dame-komikeren« Schorn-Weber fra Berlin og »salon-komikeren« Oscar Larsen fra Tivoli i København. Entreen var 50 øre, men man kunne få 12 abonnementskort for 3 kr.⁷

I forrige århundrede var Hotel Jylland udgangspunkt for dagvognen til Randers, og da rutebilerne kom, blev den en moderne diligence-central for bilerne nordpå, indtil rutebilstationen i Rosensgade og senere den nuværende rutebilstation samlede rutebiltrafikken.

Ved Snævringen er der ligesom et knæk på Studsgades østlige husrække, så der opstår en lille trekantet plads. Her har i gammel tid gået en smøge fra ned mod Graven, Tangegaden kaldes den i gamle skøder. Navnet betegner oprindelig – ligesom Tangen ved Guldsmedgade – en tilspidset trekant, hvor to gader mødes. Tangen ved Studsgade kaldtes senere Rykind og kan altså spores endnu⁸.

På hjørnet lige over for Hotel Jylland lå i forrige århundrede herredsfoged Lunnss lille hus i en smuk have; på grunden opførtes i 1900 den store hjørnebygning med Sct. Clemens Apotek. Længere nede i gaden, nuværende nr. 35, findes en af Studsgades bedst bevarede gamle ejendomme »Bækkelund«. Gårdinteriøret med svalegangene har endnu meget af det gamle præg. Også enkelte andre gamle bygninger findes i Studsgade, men en del er »overpudsede«, og andre er efterhånden stærkt medtagne af tidens tand. Den mærkeligste af dem alle, i hvert fald den med den mærkeligste historie, er dog forlængst forsvundet; den lå omtrent over for Rykind og hed »Paradis« eller »Paradisgården«.

Den ejedes i slutningen af det 18. århundrede af apoteker Fr. Holmsted Høst, der en tid havde Løveapoteket. Han var oprindelig en velstående mand, men da han var stridbar, indviklede han sig i en række processer, som efterhånden slugte det meste af hans formue.

»Paradisgården« havde i 1790erne syv »gipsede« værelser foruden flere andre (dvs. med bjælkeloft), og gården var på de to sider omgivet af en stor, smuk have med ikke mindre end fire lysthuse. Desuden fandtes en anelig gårdsplads med udmærket »pompevand«, hvad dengang var af stor betydning, og huset havde fire kældere⁹. Der er overleveret en beretning om skattegravning i »Paradisgården«: Holmsted Høst havde i en af kældrene opdaget et mærkeligt blålys, som han mente måtte stamme fra nedgravede metaller, og sammen med en ven besluttede han at foretage en gravning efter den formodede skat. Først søgte de ved hjælp af »de såkaldte wüchelruthen, som paradismanden forstod at skære af de sjældne træer i haven«, at fastslå stedet bestemt; derefter begyndte gravningen under stor hemmelighedsfuldhed, og man nåede også så langt, at skattegraverne med en tynd jernstang mente at kunne konstatere noget hårdt, som gav en anden klang, end når jernstangen traf en sten. Imidlertid måtte Holmsted Høst rejse bort nogle dage, og kælderen blev derfor omhyggeligt aflåset så længe. Da gravningen efter hjemkomsten genoptoges, blev de to skattegravere ubehageligt overraskede ved ikke mere at finde noget hårdt og heller ingen skat. Mistanken faldt på husets tjenestepige, som var forsvundet, mens herskabet var bortrejst; men beviser havde man ikke. Beretteren antyder dog, at den skyldige snarere har været den skattegravende ven, som senere blev en rig mand, hvad rigtignok også havde sin årsag i »giftermål og anden vindskibelighed«¹⁰. Apoteker Holmsted Høst døde i 1809 i en alder af 79 år. Han havde da været blind en halv snes år.

I begyndelsen af det 19. århundrede havde købmand Poul Frausing på Klostergade »for enden af Badstuegade« bygget en gård, som han kaldte »Ny Paradis«, og ganske

Studsgade ved Paradisgade ca. 1910, efter foto i »Den gamle By«.

Til venstre ses hjørnet af Paradisgade. Huset midt i billedet er Studsgade 20, som Arbejdernes Produktionsforening købte i 1888; her indrettedes kontorer i forbygningen, mens der var brødfabrik i bagbygningen. Allerede i 1889 begyndte man også med en kul- og brændselsforretning.

Arbejdernes Produktionsforening ejede også Studsgade 8–10 og 16–18.

Fra 1894 var den senere borgmester Jakob Jensen en meget initiativrig forretningsfører for Arbejdernes Produktionsforening.

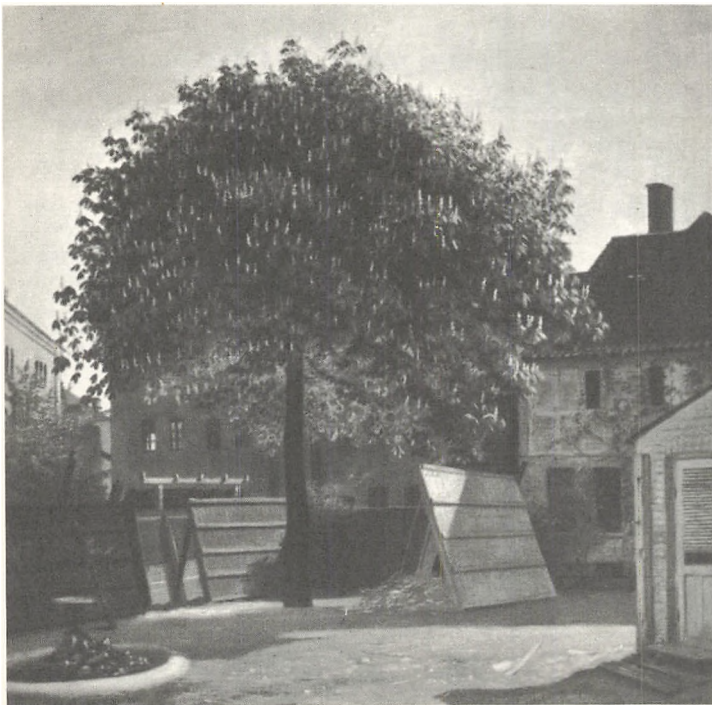

naturligt fik Holmsted Høsts Paradis så navnet »Gamle Paradis«, som gården senere altid kaldtes. I 1853 nævnes f.eks. »gartner Rasmussens have, det såkaldte »Gamle Paradis«, og en indsender i avisen taler i 1859 spøgefuldt om »Paradiset, som ligger på Studsgade skrås for Helvede«, uden at det nu er muligt at konstatere, hvad der skjuler sig under den sidste lokalitet¹¹.

I 1861 blev en gade ført igennem fra Studsgade til Nørregade, og her byggedes en stor, ny skole. I 1862 drøftede man i byrådet, hvad den nye gade skulle hedde. Der var forslag om Paradisgade, Nørre-Tværgade og Borgergade, og man havde ondt ved at blive enig. Efter to afstemninger fik de to første navne lige mange stemmer, og da formanden ikke ville gøre brug af sin ret til i sådanne tilfælde at træffe afgørelsen, måtte man trække lod¹². Derved kom gaden til at hedde Paradisgade – og godt det samme; ellers havde Århus jo slet ikke haft noget minde om »Paradis skrås for Helvede«.

Ved gennemførelsen af Paradisgade kom en anden Studsgadebygning så at sige »frem i lyset«. Det var den nuværende hjørnejendom Studsgade 15 og Paradisgade 1, som kaldtes Liisberggården efter ejerne i forrige århundrede: smedemester Frands Nielsen Liisberg, der døde 1855, og bagermester Søren Liisberg. Gården havde kun en ganske kort facade til Studsgade, men da Paradisgade var ført igennem, blev den lange sidebygning facade mod denne gade.

Tidligere hørte en stor have til ejendommen, så stor, at der i 1840'erne kunne bygges en cirkusbygning her, hvor kunstberider Carl Hoffmann gav forestillinger¹³. Haven var ellers udlejet til en handelsgartner¹⁴, men efterhånden som Århus voksede, og pladsen i

Gården til Studsgade nr. 5-7, maleri af Julius Petersen ca. 1906, her efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Ejendommen købtes 1893 af arbejderbevægelsens organisationer og indrettedes til arbejdernes første forsamlingsbygning i Århus med en sal til ca. 700 mennesker. Foruden restauration og andre forsamlingslokaler hørte til bygningen en have med springvand. Uden om det store kastanje træ var der bygget et lysthus, hvis tag dannede en platform, der brugtes til talerstol (Demokraten 19.6. 1958).

Forsamlingsbygningen i Studsgade benyttedes, indtil man i 1909 kunne rykke ind i den tidligere frimurerloge i Amaliegade.

Bygningen længst til venstre er Århus Håndværkerforening.

Gårdparti fra Studsgade nr. 70, nu Nørreport 20, efter foto fra ca. 1900 i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Mens gårdens forhus til gaden, opført 1798, er grundmuret og i statelig klassicistisk stil, er side- og bagbygninger bindingsværk i gammel stil med svalegang osv.

Der var i 1900 endnu bevaret meget af den gamle købmandsgårds hygge, træerne skygger venligt over de fredelige sysler på gårdspladsen. Nu er alt anderledes: bygningerne står stadig, men nye, grimme halvtage er kommet til, træerne er borte, og automobiler har afløst trækvogn og karet.

den indre by blev for trang, blev også Liisberggårdens have bebygget med sidebygninger og bagbygninger, så den sidste rest af vegetation nu er forsvundet.

NOTER: ¹ Østjydske Hjemstavn 1938, s. 149. ² A.St. 5.12.1918. ³ A.St. 6.7.1919. ⁴ Østjydske Hjemstavn 1940, s. 95-98 og 1949 s. 25-39; R.N., 1959, s. 119. ⁵ A.St. 28.3. og 5.4.1867. ⁶ A.B.Forh. 1884, s. 89, 93, 105, 109 og 1885, s. 65; R.N., 1959, s. 124; A.St. 30.11.1941, søndagstillæg. ⁷ A.St. 15.12.1857; 23.7.1866 og 19.12.1884. ⁸ Hoffmeyer I, s. 315. ⁹ A.St. 12.7.1794. ¹⁰ Terkel Mørch: Mit Levnet II, 1831, s. 6 og 13. ¹¹ Aarhus Søndagsblad 1859, s. 35. ¹² Aarhus Ugeblad 28.9.1862. ¹³ Peder Jensen: Huse og mennesker i en gammel gade, 1960. ¹⁴ A.St. 14.11.1845 og 16.2.1852.

Rosengade, Badstuegade og Volden

Rosengade, Volden og Badstuegade er alle gamle gader, men Rosengade er nok den ældste. Mellem den og domkirken lå i den katolske tid en stor, pragtfuld bispegård med flere fløje, der lagde beslag på det meste af grunden mellem det nuværende Hotel Royal og Mejlgade. Helt op i det 18. århundrede, ja undertiden også i det 19., kaldtes den østlige del af Rosengade »Bag Bisgård«¹.

Navnet Rosengade, der også kendes fra andre byer, kommer sikkert af, at der har været haver, »rosengårde«, som tilfældet ofte var umiddelbart uden for bybefæstningens vold; og Århus' nørrevold fandtes netop syd for Graven. Allerede 1550 omtales seks boder, kaldet »Rosengaard«². Også omkring bispegården har der formodentlig været haver.

I de følgende århundreder vedblev gejstligheden at holde til på denne plads. Efter reformationen flyttede biskoppen ganske vist, som nævnt i afsnittet om Bispetorvet, ind i en bygning, kapitelgården, syd for domkirken, mens lensmanden holdt sit indtog i den katolske bispegård; men en fløj af den blev dog indrettet til bolig for den lutherske stifts-

Rosengade med den tidligere stiftsprovstebolig omkring 1920, tegning af Aage Petersen tilhørende Danmarks Nationalbanks Århus-filial, her efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Der havde langt tilbage i tiden ligget en stiftsprovstebolig nord for domkirken; i 1765 lod stiftsprovst P.E. Monrad den daværende nedrive og byggede i stedet en statelig gård, der benyttedes til 1856, da den måtte nedrives for at give plads til rådhuset – nu politistation. Der byggedes derefter lidt vestligere den bygning, som ses på billedet; den benyttedes til 1904 som stiftsprovstebolig og senere til kommunale kontorer, indtil den nedreves i 1923.

Gården til Hans Kjær sæbefabrik, Rosensgade 28, omkring 1920; maleri af Aage Bernhardt-Frederiksen, her efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Fabrikken var oprindelig begyndt på Vestergade, men allerede 1872 flyttedes den til Rosensgade, hvor fabrikant Kjær drev den til sin død i 1908 (A. St. 24.2. 1908).

Fabrikken købtes derefter af købmand Edvard Petersen, der i 22 år havde haft det lokale agentur for firmaet; han kunne i 1916 fejre fabrikens 50 års jubilæum.

Senere var der nogle år indrettet rutebilstation i gården, som dog hurtigt blev for lille; nu findes Hotel Royals garager her.

provst. Denne »residens« erstattede stiftsprovst Monrad i 1765 med en statelig gård, der benyttedes indtil den i 1856 måtte give plads for det nuværende gamle rådhus (politistationen). Derefter byggedes en ny stiftsprovstebolig lidt længere mod vest; den fungerede som sådan indtil 1904, da den indrettedes til kommunale kontorer og var i brug, til Nationalbankens nuværende anseelige bygning blev opført her³.

Også Nationalbankens første bygning lå på samme terræn, men ud mod Store Torv. Det var et lille, men meget smukt empirehus, opført af bygningsinspektør C. G. F. Thielemann. Nationalbankens filial var Århus' første pengeinstitut og åbnedes 1837 i lejede lokaler; først 1842 kunne man flytte ind i Thielemanns bygning.

Ved siden af, i Bispegyde, men med udgang også til Rosensgade, lå Hotel Cimbria, der var startet 1858 af restauratør J. Jensen⁴. Det var for sin tid et ret aneligt etablisse-

Hjørnet af Rosensgade og Bispegade med Hotel Cimbria ca. 1900, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Hotel Cimbria blev åbnet 1858 af hovedbanegårdens senere restauratør J. Jensen, som endnu ejede det i 1895.

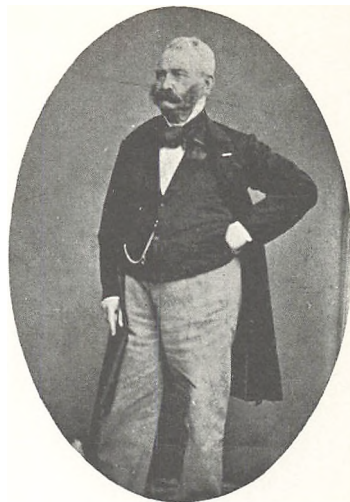
Hotellet blev en del søgt af landboer; men det havde også selskabslokaler, uden at der nogen sinde på det område blev tale om at konkurrere med naboen Hotel Royal.

„Hotel Cimbria.“
 Sættm. Foredrag den 24de Januar, Kl. 7, givt
 til Benefice for Camilla Inglin
grand Soirée musicale & comique.
 af Theatret i København:
 Nyheder fra København,
 humoristisk Revue.
 Frederik den Sjunde's Minde,
 Duet.
 Hans og Grøtze.
 com. Duet.
 Potpourri af „Den Hvide Helene“,
 sungen af hls. Orkester.
 N. Chr. Strubn.

De forlystelser, Hotel Cimbria arrangerede for at trække publikum til, holdt sig i reglen på det jævne, lidt musikalsk underholdning, jockey-billard og andre adspredelser; større tilstrømning synes der heller aldrig at have været.

Postmester Johan Joachim Brechwoldt (1794–1879) var oprindelig officer, deltog også i trædskrigen, men blev så, som dengang adskillige militære, udnævnt til postmester; han residerede i Århus postkontor på Rosensgade 1854–64.

Der gik mange anekdoter om postmester Brechwoldt, som dels var en brøsig bureaukrat, der jævnlig over for publikum torødne: »Hatten af på det kongeligt postkontor!«, men dels også en gammeldags, sirlig kavaller, som kunne standse op på gaden og opvarte de unge damer med komplimenter.

ment med restaurationslokaler, dansesal, selskabslokaler, 17 gæsteværelser og staldplads til 40–50 heste. Desuden var der »en godt besøgt kælderrestauration«⁵. I 1860erne og 1870erne var Cimbria et af de jævne forlystelsessteder i Århus: her var musikalsk underholdning af »F. Altenburg fra Sjælland« med selskab⁶, her gav pianist Fries med selskab en »petite soirée musicale«⁷, og i 1885 installeredes »jockey Billard«⁸.

I begyndelsen af dette århundrede var Hotel Cimbria blevet temmelig forfaldent, og i 1906 købtes det af et konsortium, bestående af grosserer Viggo L. Rahr, sagfører P.J. Vestergaard og muremester R. Hvid. Det var hensigten at rive den gamle bygning ned og opføre en badeanstalt i stor stil efter mønster fra København⁹. Det blev dog ikke til noget, og året efter havde man planer om i stedet at bygge en stor koncertsal, hvad heller ikke blev til noget¹⁰.

Beboerne i Rosensgade var naturligt nok mest interesseret i at få Cimbria helt væk, og de tilbød at yde et stort tilskud for at få bygningen sløjfet, men byrådet fandt ikke tilbudet acceptabelt¹¹, hvad vel må betyde, at beløbet ikke har været stort nok. Endnu et projekt dukkede op: et konsortium ville i 1909 opføre et stort forlystelsesetablisement, der skulle rumme en »varieteté med to balkoner samt et stort koncertlokale«¹². Men heller ikke denne plan realiseredes, og Cimbrias bygning blev stadig mere faldefærdig. I 1912 opstod en mindre brand i det gamle hotel, og århusianerne ærgrede sig godt over, at den hurtigt blev slukket; de fleste havde gerne set, at »ruinen« var gået op i røg¹³. Imidlertid var bygningen nu i en sådan tilstand, at politiet fandt den uforsvarlig og forlangte den fjernet, og endelig i 1914 blev den nedrevet¹⁴.

I Rosensgade – nuværende nr. 30 – lå midt i forrige århundrede byens posthus, dirigeret af de i postal henseende let komiske militære postmestre¹⁵, og i den vestlige del af gaden findes endnu enkelte gamle bygninger, som har en historie, således nr. 11, der i 1790 indrettedes til Århus' første sygehus. Beskedent har det været i sammenligning med vore dages hospitals-paladser, men i 1790 betød det et stort fremskridt: sygehuset i Rosensgade var det første i Jylland¹⁶.

Volden, set mod nord, efter foto fra 1955 i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

I 1866 kaldtes Volden den »måske mest befærdede gade i hele byen«, og det er da rimeligt, at man ofte beklagede sig over, at den var alt for snæver.

I 1880erne blev der bygget en del i gaden, og de nye huse blev rykket en smule tilbage; men så længe indkørslerne ved Borgporten og Graven var så »utilladeligt snævre«, var Volden alligevel »næsten umulig at passere«, så snart der var »et eller andet på færde i Håndværkerforeningen« (A. St. 18.5. 1885).

Også Rosensgade 38, hjørnet af Volden, er en meget gammel bygning, måske fra slutningen af det 16. århundrede, hvad man dog ikke umiddelbart ser af dens ydre, der har gennemgået forskellige ændringer i tidens løb.

Som navnet Volden antyder, er denne gade anlagt ved eller på den udjævnede bybefæstnings vold og må således formodentlig stamme fra slutningen af middelalderen. Badstuegade er opstået samtidig eller måske noget senere. Da »Marcus Bechs gård« i 1916 blev revet ned for at give plads til komplekset »Borgporten«, fandt man ikke blot fundamenterne til den middelalderlige byports nordlige del, men det kunne også konstateres, at den var led i en befæstningslinje, hvis vold og grav kunne følges et stykke mod nord. Graven, der til dels var fyldt med gødning og affald, lå under Badstuegade. Formodentlig har man fyldt graven op med jord, der er gravet af volden. Også voldens profil kunne tydeligt ses på ejendommens grund¹⁷.

I øvrigt hed den søndre del af gaden Volden nærmest Store Torv lige indtil 1867 Pustervig, et gadenavn som også kendes fra andre byer. Da ordet »puz« betyder vandfyldt hul eller pløse i en pyt, har man gættet på, at terrænet her har været sumpet; men rimeligere er det at sætte Pustervig i forbindelse med smedehåndværket, idet en smed i gammel tid spøgende kaldtes kulpuster, fordi han brugte blæsebælg. Det er desuden godtgjort, at smedene i de middelalderlige byer holdt til i udkanten eller ved åbne pladser, fordi det var for farligt at have smedjerne liggende midt mellem de stråttækte huse, som kun alt for let kunne antændes af gnisterne. Det er da sandsynligt, at smedene i det gamle Århus har boet ved volden, og vi ved også, at gården på hjørnet af Rosensgade og Volden i 1562 kaldtes smedegården og var smedelavets ejendom. Pustervig kan altså bedst oversættes til Smedegade¹⁸.

At volden og graven i en del af den middelalderlige bybefæstning har gået omtrent, hvor gaden Volden og Badstuegade nu findes, synes at ligge fast. Men at følge gadernes vækst og udvikling i enkeltheder er næppe muligt. Der savnes også forklaring på forskel-

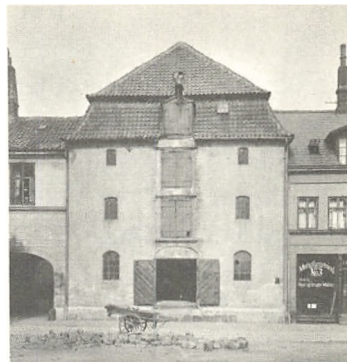

Volden i begyndelsen af 1890'erne, set fra Store Torv, efter foto i »Den gamle By«.

Hvor snæver Volden var, før Marcus Bechs gård 1915 blev nedrevet og erstattet med komplekset »Borgporten«, fremgår tydeligt af billedet.

Politibetjenten på hjørnet til højre bærer den dengang brugte, noget preusseragtige hjelm.

Bag vinduet til venstre skimtes haltefabrikant Jean Findlings udstilling af halte. Findling havde i øvrigt mange andre interesser end halte; han var et poetisk gemyt og en meget benyttet lejlighedsdigter. Han skrev også teksten til et større værk »Tyre Danebod«, som med domorganist Allins musik for solo og kor gjorde stor lykke.

Pakhus i Badstuegade, bygget 1809 af købmand Harboe Meulengracht; her efter foto i »Den gamle By«.

Stilen brydes nu af store udstillingsvinduer i nederste etage.

lige mærkeligheder i de to gaders form: deres nordlige del har en anden retning end den sydlige. Badstuegade synes oprindeligt at være fortsat af Studsgade, og Volden at have udmundet på Graven lidt længere mod øst. Måske er retningen ændret efter en af de store ildebrande, som undertiden lagde store dele af Århus øde; men vi ved intet bestemt herom¹⁸.

At Badstuegade har fået sit navn, fordi der i den ældste tid har ligget en badstue her, lyder højst rimeligt; der er også forskelligt, som tyder på, at den har været indrettet i et anseligt stenhus på hjørnet af Lille Torv og Badstuegade, altså omtrent der, hvor nu Gerdes' gård, Lille Torv nr. 2, ligger. I så fald kan vi til denne badstue henføre de beretninger om fornemt besøg, som er overleveret: I kong Hans' og dronning Christines regnskabsbøger står i 1487 opført »28 skilling for det tyske øl, der var uddrukken i badstuen

Gårdparti fra Marcus Bechs gård, Badstuegade nr. 2, omkring 1890, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Gården viser prøver på forskellige af tidens byggeformer: sidehus med svalegang, halvtag osv. Bygningernes skævhed og tilsyneladende skrøbelighed virker næsten foruroligende. Man får et godt indtryk af det brogede liv i en købmandsgård,

I forgrunden til højre mellem de to kvinder står pumpen, der altid var af stor betydning for en gård; der averteredes gerne med »godt pumpevand«, når en gård skulle sælges.

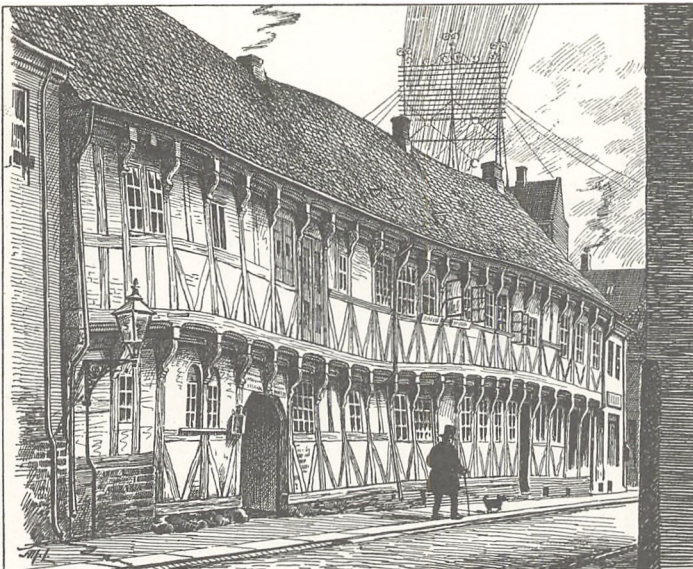

i Aars, da kongen badede der«. Og i samme regnskabsbog ses, at »Eiler Bryske har udlagt 3 mark i badstuen til kongens behov«¹⁹. Man vil forstå, at badstuer dengang ikke blot var badeanstalter, men også en art forlystelsestabilisementer, hvor man ikke kom for badet alene.

Både Badstuegade og Volden har i ældre tid haft temmelig megen trafik. Endnu i 1866 hedder det om Volden, at den er »den måske mest befærdede gade i hele byen«²⁰. Det lyder mærkeligt i dag; men alt er jo relativt. Den voldsomme færdsel må nok ses i forhold til trafikken i de andre gader, som næppe har været faretruende. Således tyder det ikke på stærk færdsel, når en mand i 1810 klager i avisen over »visse mennesker, der i nogen tid haver utilladelig afbenyttet mit fortoug paa Badstuegade til deres møddingssted, hvorved mit plankeværk hidtil haver lidt megen skade, og rendestenen stedse er bleven tilstoppet«²¹.

Nu var såvel Volden som Badstuegade snævrere i gamle dage end nu og altså mindre egnede til færdsel. Især gjaldt det den del af gaderne, der var nærmest torvene. Her lå som nævnt Marcus Bechs gård, som tog en del mere plads end det nuværende kompleks Borgporten. Gården blev efterhånden gammel og skrøbelig, og allerede 1880 undrede man sig over, at længen ud mod Volden »kunde hænge sammen uden at styrte ud paa gaden«, og der måtte da også jævnlig foretages afstivning af murene. Men da Volden i dette år blev brolagt, »forårsagede de svære nymodens brolæggerjomfruers dands saa svære rystelser« i den gamle bygning, at den effektivt måtte rettes op. Dermed forsvandt »en af vore store arkitektoniske mærkværdigheder – langt større end det skæve tårn i Pisa i henseende til skævhed«, mente en indsender i avisen²².

Husene i Badstuegade og Volden er gennemgående små, og der findes nu meget få egentlig gamle bygninger tilbage. En enkelt, som vel ikke er særlig gammel, bør dog fremhæves, nemlig Badstuegade nr. 1 b, endda den er et pakhus og ikke er ældre end

Marcus Bechs gård, Badstuegade 2, her efter Trap: Danmark V, 1904.

Den vidtløftige bebyggelse mellem Volden og Badstuegade bestod oprindeligt af to gårde, som senere byggedes sammen.

Den ældste del mod Badstuegade var bygget 1593 og har i sine velmagtsdage været et imponerende bygningsværk. Her rummedes i det 19. århundrede mængder af opkøbte klude til Marcus Bechs kradsuldsfabrik.

Gården stod indtil 1915, da den nedreves for at give plads til komplekset »Borgporten«.

Den ældste del af Marcus Bechs gård erhvervedes samme år af »Den gamle By«.

fra 1809. Denne smukke bygning opførtes af justitsråd Meulengracht sammen med ejendommen nr. 2 på Lille Torv, en af datidens anseligste gårde i Århus, og pakhuset eller magasinet i Badstuegade, der vender gavlen ud mod gaden, har selv i sin nuværende stærkt medtagne skikkelse bevaret en arkitektonisk rejsning, som i de småborgerlige omgivelser næsten giver det et aristokratisk præg²³.

Ved nedrivningen af Marcus Bechs gård foretoges det første alvorlige indgreb i Voldens og Badstuegades husrækker, og bag det nye kompleks Borgporten opstod et lille torv. Med de omfattende gadereguleringer, som nu er planlagt, vil de to gader – og dermed et stykke af byens ældste historie – vel helt forsvinde.

NOTER: ¹ Ejler Haugsted: Udvalgte historiske Skrifter, 1945, s. 48–69; A.St. 7.5.1836. ² Hübertz I, s. 144. ³ A.g.T. III, s. 140 og IV, s. 38 og 42. ⁴ A.St. 20.3.1858 og 2.6.1895. ⁵ A.St. 4.12.1902. ⁶ A.St. 5.1.1864. ⁷ A.St. 5.1.1869. ⁸ A.St. 31.10.1885. ⁹ A.St. 15., 20. og 21.3.1906. ¹⁰ A.St. 30.6.1907. ¹¹ A.St. 31.5.1907. ¹² A.St. 19.11.1909. ¹³ A.St. 7.2.1912. ¹⁴ A.B.Forh. 1911–12 B, s. 7 og 1913–14 A, s. 555. ¹⁵ A.St.Aarb. 1956, s. 235 ff. ¹⁶ A.g.T. II, s. 424f. ¹⁷ A.St.Aarb. 1917, s. 82–94. ¹⁸ Østjydske Hjemstavn 1938, s. 146. ¹⁹ Hoffmeyer I, s. 300f.; Østjydske Hjemstavn 1938, s. 145. ²⁰ A.St. 4.6.1866. ²¹ A.St. 9.6.1810. ²² A.St. 15.10.1944, søndagstillæg. ²³ A.g.T. I, s. 210f.

Guldsmedgade, Klostergade og Graven

Mens Klostergade og Graven hører til byens ældste gader, er Guldsmedgade i sin nuværende skikkelse af temmelig ny dato. Betydning fik den først, da den blev udvidet ved, at hele den ene side af gaden blev revet ned, og da den nyeste del, strækningen fra Klostergade til Nørregade, blev anlagt.

Som navnet fortæller, er gaden Graven opstået på eller langs den gamle befæstnings voldgrav. Der er dog den mærkværdighed ved ordet Graven, at a'et ikke udtales med stød, som man skulle vente, men med langt a; det kommer af, at der var flere volde og grave, og at navnet egentlig skulle være Gravene. Den jyske udtale har imidlertid tabt e't, men har bevaret det lange a som følge af den oprindelige flertalsform¹.

At der har været flere grave og volde fremgår af, at en jordskyldsbog fra 1562 nævner »mester Thomas Ribers grund på Nørregrave og Volden«, ligesom der omtales en »urtehave paa Nørrevold«. Der har altså også været en Søndergrave og en Søndervold², som det vil ses i afsnittet om Sct. Clemens Stræde.

Volden er formodentlig udjævnet og brugt til at opfylde graven med. Gaden Graven fortsattes af Klostergade, som i ældre tid var byens nordligste gade. Den gik i en bue uden om klostret ned mod Vestergade, men dens vestlige del og den nuværende Grønne-gade hed dengang Skidengyde. Endnu i 1673 tales også om Sct. Karens Gade. Det var

Parti fra Klostergade ved Frue Kirke med muren omkring klostret, efter foto fra 1917 i »Den gamle By«.

Billedet er taget med sans for dekorativ virkning: det er en vinteraften, og lygterne bliver derfor dominerende; lyset fremhæver konturerne i klostermuren, og det samme gør sneen på murkransen.

I det hele taget ånder hele situationen idyllisk aftenstemning; træernes nøgne grene i den gamle klosterhave skimtes bag den forreste lygte, og lyset i vinduerne længere borte skaber hygge i den helt mennesketomme gade.

Klostergade omkring 1850, set mod vest; kopi efter daguerreotypi på kobberplade i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Billedet er taget ud for Klostergade 32 af malermester J. E. Bøgh, en af de første, der gav sig af med fotografi i Århus.

I baggrunden ses hjørnet af Tangen. De fleste af husene på billedet er nu borte.

Læg mærke til rendestenene og fortovene eller manglen på fortovene.

Gaubbygningen til højre, opført 1852 af oberst J. Hoegh-Guldberg i hans gård på Klostergade, rummede lokaler for tegneskolen (Teknisk Skole). Efter Århus tekniske Skole, 1928.

den del af Grønnegade, som ligger umiddelbart nord for Vestergade. Her lå nemlig, imellem klostret og Grønnegade, Sct. Karens Gaard, Århus' spedalskhedshospital, der blev nedlagt midt i det 17. århundrede³.

Navne som Skidengyde og Råddengyde – et andet uappetitligt gadenavn fra det gamle Århus – kunne tyde på, at der her har været særlig urenligt. Og ganske vist var gaderne i det ældste Århus ikke meget hygiejniske – beboerne var tilbøjelige til at kaste alskens affald ud på gaden, for renovationsafhentning var der ikke noget, der hed – men disse gadenavne kan dog også betyde det modsatte: At århusborgerne på dette tidspunkt har begyndt at samle byens affald på bestemte steder, og at Skidengyde og Råddengyde har ligget i nærheden af sådanne affaldspladser⁴.

I gamle dage betragtedes alt, der lå vest for Guldsmedgade, som stående i forhold til klostret, og langt op i tiden kaldtes både Tangen og Klostergade i flæng »Bag Klostret«. I et gammelt skøde benævnes Klostergade også »den nordre gade bag klostret«, mens

Hjørnet af Munkegade (til højre) og Klostergade (det daværende Grønnegade) omkring 1900, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

I mange år beboedes det lave hjørnehus af pantelåner Ole Nielsen, »en nobel og rettænkende mand« (død 1907). En beretning om indbrud i huset belyser pudsigt datidens provinshygge: Folk havde ganske rigtigt set en mand kravle ind ad vinduet, »men i den tanke, at det var den unge Nielsen, der kom hjem, var der ingen, som gjorde alarm« (A. St. 28.9. 1904).

Tangen kaldes »den søndre gade« eller »bag klostret, når man går syd på«. Først senere benyttes gadenavnet Tangen og betegnede da gaden på begge sider af den trekantede grund mellem »Frue Kirkerist« og Guldsmedgade, det nuværende Klostertorv. I det hele taget synes ordet »Tangen« oprindeligt at være brugt om en trekantet grund – således var der også en »Tange« på Studsgade ved »Rykind« – mens gaden omkring den hed Tangegaden⁵. Nu er »Tangen« ved Guldsmedgade helt forsvundet; de sidste huse på trekanten blev nedrevet i 1937.

Når man fra Graven går ad Klostergade, kommer man til Guldsmedgade, hvor Klostergade tidligere havde et knæk, men derefter fortsatte videre mod vest. Guldsmedgade gik kun fra Lille Torv til Klostergade, hvis husrække mod nord var ubrudt.

Klostergade havde i ældre tid flere anelige gårde. Her boede i forrige århundrede borgmester Fleischer (død 1847), der spillede en ret fremtrædende rolle i byen og også havde sæde i stænderforsamlingen⁶. Oberst Høegh-Guldberg, en søn af statsminister, senere stiftamtmand i Århus Ove Høegh-Guldberg, havde ligeledes en gård på Klostergade, i hvis sidebygning Teknisk Skole en årrække havde til huse fra 1852⁷, og i ejendommen lige i knækket ud for Guldsmedgade boede i første halvdel af forrige århundrede agent J. Røgind (1761–1841), en af Århus' dygtigste og mest virksomme borgere, havnekasserer og i mange år førende i arbejdet for havnens fremme⁸. Gården købtes efter Røginds død af prokurator H. G. Jensen, hvis søn, højesteretsassessor G. A. Jensen har efterladt interessante erindringer om Århus i midten af det 19. århundrede⁹.

Han fortæller om den gamle vidtløftige købmandsgård på Klostergade med »et 2-etages forhus og langt, smalt sidehus, en stor gårdsplads, omgivet af udhuse med flere stalde, vognport, brændehuse, kornlofter m.v.« Og så var der bagved »en have på 10 skp. land, vendende ud til »Bag om byen«, nu Nørre Allé, en vej med gangsti, som løb helt udenom byen fra havet ved Mejlgades port forbi Studsgades-, Munke-, Vester-, Mølle-, Frederiks- og Mindeport til havet igen«¹⁰.

Gamle huse på Graven, efter foto fra ca. 1910 i »Den gamle By«.

Billedet er taget mod Klostergade; huset længst til venstre i den højre husrække er hjørnet af Studsgade, og lige over for – huset med spir – er hjørnet af Klostergade og Studsgade. Det findes stadig så godt som uforandret.

I huset længst til højre fandtes F. Olsens korkvarefabrik, og i det gamle hus med kvist, lige før hjørnehuset, havde Marius Petersens skrædderi og klædehandel til huse.

Begge bygninger står endnu ret uforandrede.

1. bataillons 1. kompagnis belægningsstue i Klostergade 1912.

Den usædvanligt fine belægningsstue var festsalen i Handels- og Kontoristforeningens tidligere bygning. Denne forening var stiftet 1871 og spillede en betydelig rolle i forrige århundrede; den kunne 1886 indvi en egen bygning i Klostergade 36-38. Senere kom der økonomiske vanskeligheder, og i 1909 blev bygningen solgt ved tvangsauktion, mens foreningen i øvrigt har fortsat sin virksomhed.

Klostergades haver var altså byens grænse. På den anden side af vejen bag om byen var der endnu midt i forrige århundrede så godt som ingen bebyggelse. Her begyndte markerne. Klostergades haver deltes af »Borrebækken«, som løb mod øst over Studsgade og Mejlgade til havet; »løb« er måske for stærkt et udtryk, for vandet var næsten stillestående. Men »bækken, der gav godt vand til vanding af haven, var om vinteren bred nok til, at vi med små slag kunde løbe paa skøjter paa den«, skriver højesteretsassessoren¹⁰.

Kvarterets centrum var Frue Kirke og det sortebrødrekloster, som i middelalderen var bygget i umiddelbar forbindelse med kirken. Såvel kirke som kloster eksisterer jo den dag i dag, omend særlig klostret har gennemgået forskellige og ret omfattende ændringer. I slutningen af det 18. århundrede var flere af klosterbygningerne meget forfaldne, og 1785-86 blev anden etage af østfløjen nedtaget, mens resten istandsattes. Et hundrede år senere var det galt igen, og hele østfløjen blev da nedrevet, men erstattedes af den nuværende statelige bygning med kamgavle, opført 1878-79. I vestfløjen bevaredes det gamle murværk så vidt muligt, og den gamle kapitelsal blev indrettet til hospitalskirke.

Efter reformationen var sortebrødreklostret blevet omdannet til »almindeligt hospital« for svage og gamle ved sammenslutning af ikke mindre end fire ældre stiftelser, nemlig: Helligåndsgården ved Immervad, Sct. Karens Gård vest for klostret, Helligåndsklostret i Randers og Helligåndsgården i Horsens. Under skiftende kår fungerede klostret så i de følgende århundreder som almindeligt hospital, og undertiden gav det op mod 100 lemmer ophold og føde. Desuden var der indrettet »dårekiste«, altså opholdssted for sindssyge, der i gamle dage fik en efter vore begreber højst problematisk behandling, eller snarere mangel på behandling. Dårekiste-ordningen ophørte dog i 1862, da de sindssyge overførtes til hospitalet i Risskov¹¹.

Klosterbygningerne har imidlertid også været rammen om andre funktioner, således blev i slutningen af det 18. århundrede en fløj indrettet til spindeskole for fattigvæsenet og bolig for fattigskolens lærer. Fra ca. 1820 var den samme fløj bolig og arbejdslokale for de under fattigvæsenet hørende personer, indtil forsørgelsesanstalten på »Jeronimusbakken«, Vester Allé, opførtes i 1870¹².

Til venstre Guldsmedgade før 1903, set fra Klostergadekrydset, med hest omnibussen luntende gennem gaden. Det var kun husrækken til højre, som blev brudt ned for at give plads til sporvognen.

Til højre Guldsmedgade efter udvidelsen, set fra Lille Torv.

Siden har klostret kunnet samle sig om sin nuværende virksomhed: at give et antal ældre kvinder og mænd ophold samt økonomisk og menneskelig støtte i deres alderdom.

Som nævnt hed gaden fra Vestergade til klostret i ældre tid Skidengyde, men ifølge »det kgl. kancellis resolution af 28. august 1830« – mindre kunne ikke gøre det – fik gaden fremtidig navnet Grønnegade¹³, og Grønnegade udvidedes i 1880 med en forbindelsesgade, Ny Grønnegade, mellem Nørre Allé og Grønnegade, mens den del af gaden fra klostret til den nuværende Grønnegade, der hidtil havde heddet Grønnegade, i 1909 blev omdøbt til det mere naturlige Klostergade¹⁴.

Der har ofte været planer om gadeanlæg over klostrets grund. Allerede 1867 drøftede man tilvejebringelsen af en forbindelsesgade mellem Vestergade og Munkeport langs klostrets hovedfløj¹⁵. Senere diskuteredes en gade over klostrets have, en plan som dog ikke realiseredes; derimod gennemførtes før første verdenskrig tværgaden mellem Klostergade og Nørre Allé. Den fik i 1913 navnet Klosterport¹⁶.

Det betydningsfuldeste gadeanlæg i denne bydel blev dog forlængelsen af Guldsmedgade. Som omtalt bestod Guldsmedgade i det ældste Århus kun af den lille stump gade fra Lille Torv til Klostergade. Navnet har den fået, fordi byens guldsmede holdt til her; dog har der også været tilknytning til klostret, for i 1898 fandt man under gravning i grunden til Guldsmedgade 3 »en underjordisk løngang af veritable røde munkesten«¹⁷.

Købmand A. Thykjær's butik i Guldsmedgade ca. 1890, efter foto i »Den gamle By«.

Købmand A. Thykjær startede sin forretning i Guldsmedgade nr. 20 i 1889, og skønt det blev en meget søgt købmandshandel, vil man se, at forholdene var yderst beskedne, pladsen trang og ingen tilløb til »selvbetjeningsbutik«. Det var ikke det ydre, som dengang var afgørende.

Der var naturligvis gasbelysning, for Århus havde endnu ikke fået elektricitetsværk.

Forretningen indehaves nu af købmand C. Møller Rasmussen.

Guldsmedgade set mod Lille Torv efter schalburgtagen natten til den 22. februar 1945, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhist. samling.

Af de attentater mod strøggaderne i Århus, som tog fart i krigens sidste vinter, var sprængningerne den 22. februar nogle af de værste; de voldte ikke blot million-tab, men kostede også flere menneskeliv, bl. a. landsretssagfører Holmark med familie.

Der var anbragt fosforbrandbomber ved det store fireetagers ejendoms-kompleks til højre; samtidig eksploderede sprængbomber i ejendommene 10-16 på den anden side af gaden og få minutter senere en brandbombe ved Guldsmedgade 27 og en sprængbombe ved Ennerys konditori.

Samme nat var der schalburgtager i Nørregade, hvor der var bombe-sprængninger ved nr. 12, 34 og 49.

Tomterne efter de ødelagte og nedbrændte ejendomme i Guldsmedgade lå længe øde hen og skjultes nødtørftigt bag et plankeværk; først nu er der ved at blive opført en nybygning som erstatning.

Guldsmedgade var altså dengang ikke nogen anselig gade; men i 1891 indkom til byrådet et andragende om støtte fra byens side til at få en bedre forbindelse tilvejebragt mellem den nordlige del af byen og byens centrum, nemlig ved anlæg af en gade over købmand Langes ejendom fra Nørsgade til Guldsmedgade. Det var en del interesserede grundejere, som havde taget initiativet til dette skridt; de repræsenteredes af købmændene L. Houmann, C. Reffs og Fr. Aarbye samt overretssagfører Fr. Bayer, og man havde allerede købt købmand Langes ejendom, som på visse betingelser stilledes til kommunens rådighed¹⁸.

Forhandlingerne gik meget hurtigt i orden, og i maj 1891 påbegyndtes gadeanlægget. Arbejdet fremmedes med næsten amerikansk fart, så den nye gade allerede i november samme år kunne åbnes for færdslen.

I løbet af få år var gaden bebygget. Byrådet havde straks døbt den Guldsmedgade, men mand og mand imellem taltes længe om »gammel Guldsmedgade« og »ny Guldsmedgade«. Man havde her virkelig fået en bedre forbindelse mellem den nordlige del af byen og byens centrum. Guldsmedgade blev hurtigt en meget befærdet forretningsgade. Så stor var færdslen efter datidens begreber, at byrådet i 1895 af den grund afslog

et andragende om at forlænge hestesporvognens spor fra Store Torv gennem Guldsmedgade til Østbanetorvet¹⁹. Men dengang var den gamle del af Guldsmedgade også meget snæver.

Efter Sct. Clemensbroens åbning i 1884 havde vognmændene i Århus dannet et sporvognsselskab, som drev en hestesporvogn fra Store Torv til banegården. Den svarede imidlertid ikke regning, og i 1894 indgav man det nævnte andragende om forlængelse af linien, som altså blev afslået. I 1903, da den elektriske sporvej forberedtes, stillede byrådet den betingelse, at Guldsmedgades ældre del først skulle udvides til mindst 20 alens bredde²⁰, og det gjorde man på den måde, at alle husene i den gamle Guldsmedgades vestre side resolut blev revet ned, og i stedet for de gennemgående små, gamle huse rejstes de store forretningsjendomme, hvoraf de fleste gik til under en barbarisk schalburgtage under sidste verdenskrig.

I Guldsmedgades nye del opførtes bl. a. en bygning til P. M. Albecks skole, der 1923 overtoges af en forældrekræds og som »Forældreskolen« havde til huse her indtil 1935, da den flyttede til Kirkegaardsskole på Marselisborg Boulevard. Bygningen på Guldsmedgade udlejedes derefter til »Århus Akademi«, men er nu overgået til Folkemusikskolen.

NOTER: ¹ Danske Studier 1904, s. 127 f. ² Hoffmeyer I, s. 92. ³ A. g. T. I, s. 188–92. ⁴ A. g. T. I, s. 253. ⁵ Hoffmeyer I, s. 93 og 314 f. ⁶ R. N., 1959, s. 114 og 122. ⁷ R. N., 1959, s. 155; Aarhus tekniske Skole gennem 100 Aar, 1928, s. 38. ⁸ A. St. 24.8.1933. ⁹ Gottlieb Andreas Jensen: Barndoms- og Ungdomserindringer fra Aarhus og Viborg, 1943. ¹⁰ G. A. Jensens anførte erindringer, s. 45 ff. ¹¹ (Mariane Thomsen og C. J. T. Thomsen:) Aarhus Hospital i det tidligere Sortebrødrekløster, 1942; A. g. T. III, s. 419–30. ¹² Chr. Buur: Folkeundervisning i Aarhus før 1814, 1915, s. 106 ff. og Skoleliv og Skoleadministration i Aarhus for 100 Aar siden, 1919, s. 29 ff.; A. g. T. II, s. 385 ff. ¹³ A. St. 7.12.1830. ¹⁴ A. B. Forh. 1880, s. 48, 62, 80 og Tillæg, s. 33; 1909–10 A, s. 286 f. ¹⁵ A. B. Forh. 1867, s. 18, 19, 27; 1868, s. 71 og 1870, s. 33. ¹⁶ A. B. Forh. 1910–11 A, s. 201; 1911–12 B, s. 113; 1912–13 B, s. 205 og 1913–14 A, s. 212. ¹⁷ A. St. 16.2.1898. ¹⁸ A. B. Forh. 1891, s. 107, 200 og 212. ¹⁹ A. g. T. II, s. 344. ²⁰ A. B. Forh. 1903–04, s. 117 ff.

Frederiksgade

Frederiksgade hed indtil begyndelsen af forrige århundrede Brobjerggade, et navn som igen stammer fra byens ældste tid, da der blev bygget bro over åen ved Immervad, der oprindeligt var et vadested. Det har naturligvis været en stor begivenhed, da der kom bro over åen, og det er derfor rimeligt, at den stejle bakke – den var stejlere end nu – ned mod den nye bro fik navnet Brobjerg.

Tidligt er der bygget huse langs vejen op ad Brobjerget, og øverst oppe, omtrent mellem Frimurerlogen og den nuværende Frederiksgades vestlige husrække, rejstes i middelalderen et karmeliterkloster med tilhørende kirke, et anseligt bygningsværk, hvis fundamenter i løbet af 1920erne blev udgravet og undersøgt af Århus Museum¹.

I modsætning til mange andre bispebyer havde Århus i den katolske tid kun få klostre, foruden sortebrødreklostret ved Vor Frue Kirke kun dette karmeliterkloster, viet til Jomfru Maria, oprettet 1482. En del år senere blev på klostrets foranledning, og måske i selve klostret, trykt en bog om Sct. Jørgen, der var klostrets skytspatron; men den er senere forsvundet. Vi ved dog, at der har eksisteret et eksemplar, som gik tabt under Københavns brand i 1728. Hvis bogen er trykt i Århus, er der her tale om det ældste tryk i byen. Det næste var Breviarium Arhusiense, trykt 1519 i helligåndshuset i Immervad af den tyske, omrejsende bogtrykker Melchior Blumme. I reformationsårene opholdt den berømteste danske karmelitermunk, Poul Helgesen, sig en tid i Århus, og formodentlig har han boet i klostret på Brobjerg, hvor han skrev et par kampskrifter som indlæg i den standende kirkestrid; de blev trykt af den første danskfødte bogtrykker, vi kender, Poul Ræff, som et par år havde opstillet sin presse i Århus².

Købmand J. D. Rasmussens gård, Frederiksgade 72, omkring 1896, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Gården er typen på en smuk, gammel købmandsgård, hvor der endnu holdtes køer og dreves landbrug i et vist omfang.

Den gamle gård tilhørte familien Gjærn i flere generationer, købtes i 1855 af købmand Chr. P. W. Spliid (død 1896) og overtoges i 1860erne af J. D. Rasmussen, som ejede den til sin død 1915. I 1922 opførte Jyllands-Posten sit bladhus her.

Loftet i Frederiksgadefløjen af S. M. Holsts gård, efter foto i »Den gamle By«.

Langt op i forrige århundrede kom landboerne kørende til byen med deres korn og smør. Det var købmændene, som aflog det, og de måtte derfor have udstrakte kornlofter til opbevaring og tørring af kornet, inden det, i reglen pr. skib, eksporteredes til udlandet.

En del af den gamle gård er genopført i »Den gamle By«, og de vældige loftsarealer minder nu om en tid, der havde ganske andre handelsformer end i vore dage.

Efter reformationen blev klostrets kår vanskelige, og allerede 1541 var dets saga ude. Christian III gav ganske simpelt borgerne i Århus lov til at forsyne sig med, hvad der fandtes af sten og tømmer i kloster og kirke, og i løbet af få år var hele komplekset nedbrudt og anvendt til byggematerialer³.

Brobjerggaden blev som nævnt ret tidligt bebygget. Før svenskekrigene i det 17. århundrede har i hvert fald hele den vestre side af gaden været fuldt udbygget lige til nuværende nr. 74-76. Men under den fjendtlige besættelse i 1640erne blev de yderste ejendomme i gaden nedrevet af svenskerne og brugt til at opbygge eller udvide den såkaldte »Wallensteins skanse«, hvor nu Skanseanlægget findes.

Efter den lange krigsperiode var næsten to tredjedele af byen »spoleret«, og ikke mindst var det gået ud over Brobjerggaden. Bebyggelsen af de øde grunde kom kun langsomt i gang, og først i begyndelsen af det 18. århundrede nåede man i Brobjerggaden til bygrænsen. Her lå Rasmus Thaarups gård på nuværende nr. 74-76's grund, og i 1716 udvidede han med et par fag mod syd. Derved kom han imidlertid uden for byporten, og det gik jo ikke an. Men Rasmus Thaarup skyndte sig at flytte porten nogle favne længere ud, og dermed var den sag klar.

Nogle år senere forsøgte Hans Jensen Buchtrup samme fremgangsmåde. Han havde en gård på nuværende nr. 77's grund, og senere byggede han på den tilstødende grund (nr. 79), hvorved han kom uden for byporten, og ligesom Rasmus Thaarup flyttede han derefter porten længere ud. Magistraten reagerede ikke, skønt Buchtrup ikke havde fået tilladelse til flytningen. Det stimulerede naturligvis hans byggelyst, og endnu engang begyndte han at bygge længere ud, men nu nedlagde magistraten forbud mod byggeriets fortsættelse, da forordningen af 28. januar 1682 forbød at »bygge uden for købstædernes begreb«, og det ville desuden være Aarhus' borgere til »nachdel udi en og anden måde«.

Buchtrup søgte først at få et forlig i stand, men da det mislykkedes, kom det til proces. Det viste sig da, at den egentlige grund til magistratens modvilje mod byggeriet skyldtes

Frederiksgade nr. 15, i mere end et halvt århundrede militærrets sygehus, efter foto i »Den gamle By«. Allerede i 1869 blev der klaget over bygningens brøstfældighed.

Sygehuse eller hospitaler, som vi nu siger, var man ikke forvænnet med i gamle dage; det første egentlige sygehus, Rosensgade 11, fik Århus først 1790.

Militæret havde omkring 1800 et meget utilfredsstillende sygehus, bestående af et par stuer med senge, på hjørnet af Guldsmædgade og Klostergade; i 1805 flyttede man til Frederiksgade 15, og trods bygningens miserable udseende var det en virkelig forbedring; men rigtignok ikke varig.

Først 1878 toges dog det nyopførte garnissøsygehus uden for Frederiksport i brug (nu socialkontoret); men den gamle bygning Frederiksgade 15 stod endnu i begyndelsen af dette århundrede, og på et brædt over porten kunne skimtes indskriften »garnissøsygehus«.

Handskemagerskilt, som nu opbevares i »Den gamle By«.

Det tidstypiske skilt har oprindeligt hængt i Frederiksgade.

borgmester Chr. Basballes frygt for, at de mange gårde, som byggedes i udkanten af byen – Buchtrups var ikke den eneste – skulle få større betydning end gårdene i byens centrum, bl. a. Basballes egen store gård på Immervad. Det fremgår tydeligt af magistratens skrivelse om sagen, hvori det hedder: »Skulle det tillades at bygge uden for portene, ville gårdene inde og fornemmelig midt i byen ingen estime eller værdi blive udi . . . saa man må slutte, at byens grænser omsider kom til at bestå i gadeender uden for byens begreb, og indvolden af byen blive en stor ledig plads«.

Det gamle jernstøberi ved Frederiksbro omkring 1930, efter foto i »Den gamle By«.

Købmand Chr. Christensen startede 1836 en kolonialhandel i Frederiksgade 4-6 og udvidede senere med vinhandel og skibsrederi.

I 1847 gik han fallit, men anlagde 1849 et jernstøberi, som han havde held med.

Efter Christensens død 1872 fortsatte enken virksomheden. 1905 købte kommunen ejendommen for 120.000 kr. Ved Åboulevardens gennemførelse blev bygningerne nedrevet.

Drejermester H. C. Hansen med sit personale 1899 i gården til Frederiksgade nr. 70, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhist. samling.

Som det vil ses af stumtjeneren og den amerikanske gyngestol, der fremvises som prøver på aktuelt drejerarbejde, må vor tids smag inden for møbelindustrien have berøvet drejerne adskillige opgaver.

I 1890erne anfører Århus Vejviser 14-15 selvstændige drejerier. Trods byens vækst er tallet ikke steget siden da, hvad dog også skyldes, at mange drejere nu kommer fra fabrik.

Under processens gang fik Buchtrup imidlertid ikke mindre end 196 af sine medborgere til at skrive under på, at »hans bygning er ingen af dem til skade i deres næring eller i andre måder«, og da Århus dengang ikke havde stort mere end 3000 indbyggere, var de 196 næringsdrivende borgere i virkeligheden ingen ringe del af det interesserede borgerskab. Noget har det nok også betydet, at borgmester Basballe ikke var populær. Mange har sikkert undt ham et nederlag.

Det fik han også. Ved dommen opnåede Buchtrup den ønskede byggetilladelse – med den højst overraskende motivering, at den grund, han agtede at bygge på, i virkeligheden var gammel købstadgrund⁶.

Buchtrups gård blev altså bygget. Det var den store bindingsværksbygning (nr. 81), som indtil kort før sidste verdenskrig lå på hjørnet af Frederiksgade og Sønder Allé. Den

Fullings have, Frederiksgade nr. 5, omkring 1900, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Vinhandlerne Frantz Fulling og sønnen N. H. Fulling havde i første halvdel af forrige århundrede en kendt beværtningshave i Kannikegade, der bar navnet Fullings have; da den omkring 1860 ophævedes, har restauratør A. Hansen måske ment, det var fordelagtigt at annektere navnet til hans lille beværtningshave i Frederiksgade, som åbnedes 1861.

Århundredet ud var Fullings have et folkeligt forlystelsessted med keglebane osv.

Buchtrupske familie ejede den indtil begyndelsen af forrige århundrede, da købmand Rasmus Schandorff købte den; senere overtoges den af sønnen Hendrik Schandorff, som gik i kompagni med købmand S. M. Holst, der i 1873 udkøbte Schandorff og i mange år drev forretning i den gamle gård; som S. M. Holsts gård blev dens to ældste fløje og port-fagene i 1939–40 flyttet ud i »Den gamle By«⁶.

Af andre bygninger i Brobjerggaden må nævnes nuværende nr. 79, oprindelig bygget af Hans Buchtrup. Fra midten af det 18. århundrede kom det i familien Herskinds besiddelse; købmand Peder Herskind ombyggede ejendommen i 1768, men den smukke bygning til gaden skyldes sønnen, Michel Herskind, og er fra 1816. I det 19. århundredes sidste halvdel ejedes gården bl. a. af stiftamtmand Th. Chr. Dahl, Moesgård, som havde kontorer her. Hans enke solgte den 1875 til 3. dragonregiments chef, oberst S. Julius Neergaard, hvis svigersøn, general M. Leschly, i adskillige år boede i ejendommen, som 1907 solgtes til hotelejer Carl Nielsen; han lod arkitekt R. Frimodt Clausen sætte en mansard-etage på den smukke, gamle gård, som siden har været missionshotel⁷.

Helt nede ved broen over åen, der hvor senere Chr. Christensens jernstøberi lå, fandtes i det 18. århundrede en gård, som havde tilhørt borgmester Michel Michelsen Malling og i 1734 indrettedes til gæstgivergård. Gården ejedes senere af Jokum Bernt Hummelfører, hvorfor den kaldtes »Hummelføregården« langt op i det 19. århundrede⁸.

Lige overfor, ved Fiskergade, lå en stor gård, kaldet »Brobjerg Hule«, som i det 17. århundrede ejedes af borgmester Rasmus Nielsen Skriver. Hans børn antog navnet de Brobergue, og der var særlig to af sønnerne, som gjorde sig bekendte: dr. jur. Mathias de Brobergue og licentiatus juris utriusque Nicolaus de Brobergue; de hørte til byens rigeste og lærdeste mænd. Nicolaus havde et efter datidens forhold anseligt bibliotek, og han gik med sølvkærde og havde en »liden karet«. Desuden havde han i udlandet lært at bruge snustobak, hvad endnu var usædvanligt herhjemme og derfor et særsyn, som vakte voldsom opsigt i datidens Århus⁹.

Gårdparti fra Frederiksgade nr. 25, efter foto fra 1954 i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Her er endnu rester tilbage af en fredelig provinsidyl, lidt blomster og grønt indeklemt mellem murene.

Ejendommen tilhørte i forrige århundrede skomagerfamilien Thruue, Jens Nicolai Thruue (død 1848) og sønnen Niels Jensen Thruue, der 1820 etablerede sig i »det af min fader forhen beboede sted på Brobjerg« (A. St. 21.4. 1820).

I dette århundrede ejedes ejendommen en årrække af sadelmagermester A. M. Frislev, som havde værksted her.

»Brobjerg Hule« blev i 1724 farvergård og ejedes i slutningen af århundredet af kommitteret Peder Thyrresen Bøggild, hvis arvinger i 1793 solgte gården til farver Niels Frederik Jahnsen. Den bestod i 1821 af 10 fag toetages hus til gaden, 21 fag til åen samt 14 fag etetages baghus og 15 fag halvtage, og farveriet overtoges 1825 af sønnen Anders Rasmus Jahnsen; han solgte det 1846 til sin svigersøn A. B. Holm, som 1856 anlagde en klædefabrik i forbindelse med farveriet¹⁰. Ved overbygningen af åen i 1930erne måtte bygningerne langs åen øst for Frederiksgade nedrives, og på en del af farveriets og klædefabrikkens grund ligger nu det store kompleks Centrum.

I 1824 fik Brobjerggade navneforandring til Frederiksgade. Årsagen var den, at byporten, Brobjerg port skulle fornyes, og da Frederik VI var på besøg i byen, bad man ham udvælge den tegning, hvorefter porten skulle opføres, hvad han gjorde i landsfaderlig nåde, og til gengæld døbte man så porten Frederiksport, og gaden måtte naturligvis samtidig have navneforandring til Frederiksgade¹¹.

Brobjerggade var langt tilbage i tiden en ret anselig gade med flere større gårde. Alligevel synes den at have været i dårlig stand; i 1726 forlyder det, at »ingen mere vil køre for beboerne«, fordi brolægningen er så elendig. Magistraten lod så foretage en undersøgelse og bestemte, at husejerne skulle reparere den halve stenbro og gade, ellers ville de blive mulkterede og udpantede for bekostningen¹².

I det 19. århundrede var det ikke blevet synderlig bedre. Borgmester Fleischer pålægger i 1834 grundejerne at udbedre huller i gaderne; men Frederiksgades tilstand er så miserabel, at den helt må omlægges til foråret, og grundejerne får derfor et praj, så de »i tide kan anskaffe sig de fornødne brugelige sten«¹³.

Endnu i 1839 stod denne brolægningsproces på, bl. a. i forbindelse med opførelse af en ny kampestensbro over åen¹⁴; og en indsender i avisen finder, at Frederiksgade nu helt har skiftet udseende: ikke blot brolægningen er forbedret, men »de mange brøstfældige bygninger er for en del forsvundne, og nette småhuse opførte i deres sted. Selv de fattigste blandt gadens beboere have været villige til, enhver at bidrage sit, for at gaden kan få et ordentligt udseende«. Men, siger indsenderen videre – og det har nok været den

Frederiksgade nr. 60-64 før gennemførelsen af J. M. Mørksgade, efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Frederiksgades husrække var oprindeligt ubrudt mod nordvest; men i slutningen af 1890erne gennembrød man gaden for at få en fortsættelse af Østergade ned til Bispetofte.

De små, smalle og uanselige huse, nr. 60-64, som ses på billedet, blev da nedrevet; den nye gade kom dog ikke til at hedde Østergade, men opkaldtes efter konsul J. M. Mørk.

Frederiksgade i juledragt, vist nok 1951, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Det har i mange år været skik at pynte gaderne op mod jul, først og fremmest med gran, men også med lys på forskellig måde.

Under besættelsen måtte holdes en ufrivillig pause, og efter befrielsen var det, som om man ville indhente det forsømte: gaderne strålede i et overrådigt lyshav, og de enkelte gader kappedes om at skabe den smukkeste juleudsmykning.

Der kan næppe være tvivl om, at Frederiksgade i 1951 har været blandt de forreste i kapløbet. Det må fotografen jo også have ment, siden han har udnyttet motivet.

egentlige tilskyndelse til hans indlæg – »kun eet eneste sted bliver stående uforandret og vil blive stående som en skræmsel midt i gaden. Og mange spørge: hvem tilhører dette sted? Hvortil da svares: Hr. kommerceraad Tommesen«!¹⁵ Så kunne hr. kommerce-råden stå der i gabestokken.

At gaden virkelig var forbedret ses af en skildring af Århus fra 1854, hvori det hedder: »For omtrent 20 år siden var gaderne halsbrækkende at passere, især Frederiksgade med sin stejle banke og sine i mørket upassable fortouge. Nu derimod er den ypperlig brolagt med tilhugne fliser for fodgængere og en jævn skråning, der fører lige til Frederiksbro, opført af huggen granit i stedet for den tidligere usle træbro«¹⁶.

I et gammelt folkesagn er der spået, at hvis nogensinde en konge træder i land på det såkaldte Mindehoved, da vil byen synke, og intet af den blive tilbage undtagen den gade, som kaldes Brobjerg¹⁷. Men man kan jo ikke sige, at spådommen er gået i opfyldelse, skønt mange konger i tidens løb er gået i land ved Mindehovedet. Derimod truer udviklingen nu selve Brobjerggaden: når Frederiksgade-projektet realiseres engang, vil den gamle Brobjerggade forsvinde, men ganske vist kun for at genopstå i en ny og strålende skikkelse.

NOTER: ¹ Ejler Haugsted: Udvalgte historiske Skrifter, 1945, s. 70–88; A.St. Aarb. 1953, s. 41–49; A.St. 22.2.1941.

² Em. Sejr: Aarhus Stiftsbogtrykkerie, 1937, s. 9–11 og 14–15; A.g.T. I, s. 183–187. ³ Hübertz I, s. 133f. ⁴ Hoffmeyer I, s. 380f. ⁵ Hoffmeyer I, s. 382–90. ⁶ R.N., 1959, s. 116; D.g.B., Aarbog 1939–40, s. 16–27. ⁷ Meddelt af

bygningskonstruktør N.J. Israelsen. Se også Hoffmeyer I, s. 390 ⁸ Hoffmeyer I, s. 393. ⁹ Hoffmeyer I, s. 396 og 490 ff.

¹⁰ R.N., 1959, s. 115. ¹¹ A.St. 13.7. og 1.10.1824; R.N., 1959, s. 113. ¹² Hoffmeyer I, s. 397. ¹³ A.St. 11.10.1834.

¹⁴ A.St. 21.5.1839. ¹⁵ A.St. 13.7.1839. ¹⁶ A.St. 21.2.1854. ¹⁷ J.M. Thiele: Danske Folkesagn, I, 1843, s. 163.

Mejlgade

Der har været nogen uenighed om navnet Mejlgades oprindelse og betydning. Man har villet udlede det af det gamle ord magle eller møgle, altså: Storegade; men for det første var Mejlgade ikke nogen stor gade i den ældste tid, og for det andet taler sproglige grunde derimod; man har ingen eksempler på, at magle er blevet til mejl. Ordet er bevaret i Magleby, i Møgeltønder osv., men selv i sin ældste kendte skikkelse fra 1560 staves Mejlgade Medelgade¹, senere Middelgade, indtil den i løbet af det 19. århundrede får sit nuværende navn.

Betydningen må altså være en eller anden form for »Mellemgade«, muligvis den mellemstore gade, som nogle har ment; men snarest betyder det nok gaden mellem to lokaliteter. Da Mejlgades baghaver i sin tid gik direkte ud til bugten, kan gaden ikke have løbet parallelt mellem to andre gader; derimod kan den have været en »mellemvej«, en smutvej fra den katolske Clemensstads nordgrænse (omtrent hvor Graven nu støder til Mejlgade) til byens senere nordgrænse nær Smedegyde. Den blev derved en genvej fra Grenåvejen til torvene, idet dennes officielle forbindelse i den ældste tid gik ad Studsgade².

Den ældste del af Mejlgade er altså det stykke, som ligger nærmest domkirken. Det regnedes i øvrigt i ældre tid til Skolegade og lå inden for Clemensstadens befæstning, hvis nordgrænse omtrent var gaden Graven, der formodentlig er anlagt langs befæstningens voldgrav. Selve volden har været umiddelbart syd for Graven. Endnu i begyndelsen af det

Mejlgade 30 i 1890'erne, efter foto i »Den gamle By«.

Huset er bygningsmæssigt ret usædvanligt, idet det er et af de få renæssancehuse, som kendes i Danmark, med andreaskors-stillet fyldetømmer, som det tydeligt ses under vinduerne i stueetagen.

Et af de gamle vinduer over porten opbevares nu i »Den gamle By«; det er blyindfattet, men i stedet for jern til at afstive ruderne med, er der anvendt træ, et vidnesbyrd om hvor kostbart jern var i gamle dage.

Den gamle ejendom ejedes i sin tid af vognmand R. Petersen, indtil den hen imod århundredskiftet blev nedrevet.

19. århundrede fandtes der på det sted, hvor nu Mejlgade nr. 7 ligger, et temmelig højt terræn med en trappe op til de småhuse, som lå her, og som derfor kaldtes »Prækestolen«³.

Omtrent på dette sted har formodentlig også den ældste Mejlgades port ligget, men efterhånden som byen voksede, flyttedes også porten. I det 17. århundrede lå den i nærheden af Smedegyde ud for Mejlgades nuværende nr. 55, og da der i begyndelsen af det 18. århundrede byggedes meget, måtte porten flyttes stadig længere ud, efter traditionen hele tre gange, indtil den til sidst kom helt ud til det nuværende Mejlborg-kompleks⁴.

Mejlgade var tidligt en af de fornemme og tillige »nærsomme« gader. Her lå i det 17. århundrede kammerassessor Jesper Nielsen Hutfeldts gård; det var ham, der 1696 oprettede »Hutfeldts Stiftelse« eller »enkeboderne« på Rosensgade, hvoraf de sidste forsvandt 1908 for at give plads for sparekassen »Bikuben«s bygning på hjørnet af Mejlgade og Rosensgade, hvor der nu er forskellige politikontorer⁵.

Lige overfor Hutfeldts gård lå borgmester Anders Lydicksens anselige gård på nuværende nr. 42-44s grund. Han var borgmester under de ulykkelige svenskekrige, da Århus var ude for så mange ulykker og blev brandskattet af fjenden gang på gang; i et enkelt tilfælde var Lydicksen letsindig nok til at lægge ud af sine egne penge for at klare medborgernes brandskat; bagefter måtte han føre proces for at få sit udlæg betalt⁶. Hans portræt kan endnu ses i domkirken, hvor det store epitafium over ham og hans kone hænger⁷.

Mange købmandsgårde byggedes i Mejlgade i det 18. århundrede; man søgte at lægge dem umiddelbart inden for byporten, for at de så meget lettere kunne opfange bønderne, når de kom kørende til staden med deres produkter. I det 19. århundrede oprettedes en del fabriksvirksomheder af forskellig art. Her var Chr. Bangs oliemølle, der lå, hvor nu nr. 50 ligger; den oprettedes af den ældre Bang og førtes videre af sønnen Chr. Bang junior, der havde været ombord på lineskibet »Christian VIII« under den uheldige træfning i Eckernførde fjord. Bang fortsatte oliemøllen til 1908⁸. Han blev meget gammel – han døde 1921 i en alder af 93 år – og der går denne pudsige historie om ham: I sin høje

Mejlgade 66, hjørnet af Havgilde, ca. 1880, efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Bygningens facade ser ud, som om det drejede sig om et grundmuret hus; men ser man på gavlen, åbenbarer det sig, at det i virkeligheden er bindingsværk.

På et eller andet tidspunkt er facaden altså blevet pudset for at give ejendommen et nyere og elegantere udseende – uden at man i øvrigt synes, det har hjulpet stort.

Blikkenslagerens udstilling kan man jo heller ikke påstå pynter noget videre.

Oliemøller J. Chr. Bang (1827–1921), efter foto i »Den gamle By«.

Bang, der var søn af oliemøller Chr. Bang, ville i de unge år gerne til søs, kom det også, gik på langfart, bl. a. til Sydamerika, og blev styrmand.

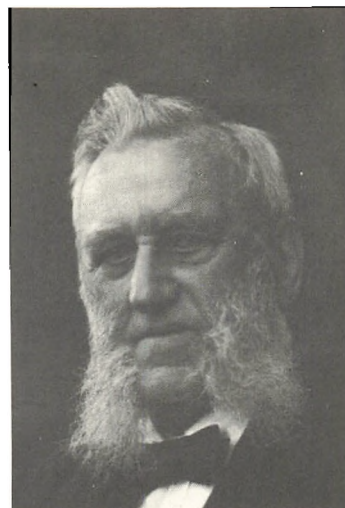
Under treårskrigen påmønstredes han lineskibet »Christian VIII«, og kun ved et tilfælde undgik han døden, da skibet sprang i luften i fjorden ved Eckernførde.

Efter krigen blev han hjemme i Århus for at hjælpe faderen, fordi oliemøllen på Mejlgade brændte i 1850.

I 1854 tog Bang borgerskab som skipper, men fik det senere ændret, så han kunne overtage oliemøllen efter faderens død 1870.

Året efter brændte oliemøllen endnu engang, men Bang byggede igen og drev den op til en blomstrende virksomhed. Først da han var fyldt 80 år, lagde han op.

Oliemøller Bang var en årrække medlem af havnekommissionen og næstkommanderende i brandkorpset, et hverv han satte megen pris på. Han var desuden kendt for sin udstrakte godgørelse, der afhjalp megen skjult nød.

alderdom omtaltes han i avisen i anledning af sin fødselsdag, men ved en fejltagelse var underskriften under hans billede blevet ombyttet med en anden, så der stod: Bardehvaler kan blive umådelig gamle; den barokke virkning forøgedes derved, at Bang havde store, flotte bakkenbarter.

På Mejlgade fandtes også brødrene J. P. B. Jensens og Anthon N. Jensens ølbryggeri og brændevinsbrænderi, som i 1840erne var en vældig virksomhed, der ansås for den største i Danmark. For første gang i Århus anvendtes her kartofler til brændevinsbrænding. Men i øvrigt endte det hele med fallit⁹, og derefter købtes brænderiet for 26.000 rdlr. af firmaet P. Meisner og H. Liisberg¹⁰. I 1859 døde købmand Meisner, og Liisberg, der spillede en betydelig rolle i byen og en tid var rådmand, fortsatte virksomheden alene. Han havde i særlig grad lagt sig efter opfodring af kreaturer med bærme fra brænderiet og lod tømremester C. Steinbrenner opføre en stald i »gotisk stil« ved Skovvejen¹¹, hvor man på-

Hjørnet af Mejlgade og Sct. Olufs Gyde omkring 1870, efter fotografi i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Som det ses, var Sct. Olufs Gyde, der går til højre ved det gamle hus med gavlen mod gaden, meget smal.

Gavlhuset ejedes i forrige århundrede af rebslagerne Guldmann, fader og søn, som havde en reberbane langs Sct. Olufs kirkegård og Skolebakken; trods protest fra ejeren fik byrådet lov til i 1870 at ekspropriere ejendommen, så gyden kunne udvides.

Det skete i forbindelse med anlægget af Kystvejen.

Mejlgade set fra Østbanetorvet omkring 1895, efter fotografi i Århusfolkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Her stod i sin tid Mejlgades port, som forsvandt 1851. Man kan ikke sige, at indkørslen til byen var bleven pænere siden da: i stedet for det statelige Mejlborg, som blev bygget få år senere, lå grimme skure, og bortset fra et par træer var der overhovedet ingen beplantning, som kunne hygge en smule.

Men det varede ikke længe, før store bygninger rejste sig på begge sider af Mejlgades forlængelse.

stod, at køerne stod og svajede i en salig bærmehus. Stalden eksisterer endnu som nr. 11-13. Brænderiet overtoges senere af De danske Spritfabrikker, som drev det i adskillige år; men nu er det hele forsvundet, og hvor før de gamle, efterhånden ret forfaldne bygninger lå, findes nu Rådmand Liisbergs Gade, der blev anlagt i 1930.

Der fandtes endnu to større brændevinsbrænderier på Mejlgade, det ene på hjørnet af Mejlgade og Nørreport; det ejedes af Jens Ormslev, som havde overtaget købmandsforretning og brænderi efter sin plejefader Jens Gjeding, der døde 1871. Da banen til Grenå blev åbnet i slutningen af 1870'erne, kom landboerne imidlertid ikke længer kørende i så stor udstrækning med deres landbrugsprodukter, og Ormslev opgav derfor købmandsforretningen, mens brænderiet til gengæld udvidedes stærkt og blev til Ormslevs Spritfabrik¹². I 1901 nedbrændte fabrikken totalt¹³, og snart efter overgik den til De danske Spritfabrikker.

Også Lottrups Spritfabrik lå på Mejlgade og var opstået på samme måde som Ormslevs: først kombinationen købmandshandel og brændevinsbrænderi, som købmand J.S. Lottrup 1863 havde overtaget efter sin svigerfader, købmand Hans Gjeding, men siden gjorde til spritfabrik. Virksomheden fortsattes af sønnen Chr. Lottrup, men ikke længe efter hans død i 1908 indstilledes driften¹⁴. Intet under at en skildring af Mejlgade fra ca. 1850 ikke blot taler om den »gruelige« brolægning og de smalle fortove, men udtrykkeligt fremhæver »spøl og anden behagelig dampende væske i rendestenene fra brænderierne«¹⁵.

Men Mejlgade var ikke blot fabriks- og forretningsgade. Her lå også – skønt formelt hørende til Skolegade – latinskolen, sandsynligvis på samme sted, hvor den havde været også i den katolske tid, »byggt imellem hav og kirke«, som overlærer K. G. Brøndsted skrev i en sang ved indvielsen af den nye skolebygning i 1906¹⁶. Her begyndte Aarhus Stiftstidende og Aarhus Stiftsbogtrykkerie i 1794 og var senere i mange år installeret i nuværende nr. 48; i Mejlgade boede også familien Weis, den gamle distriktskirurg Ernst Peter Weis, som døde 1845, men efterfulgtes af sønnen, den senere stiftsfysikus Christian Weis, den ene af distriktskirurgens fire musikalske sønner; en anden var Andreas Weis,

ejer af Århus Mølle; og her boede blandt flere andre embedsmænd toldinspektør, justitsråd J. M. A. Müller, hvis datter, Elfride Fibiger, har efterladt et par erindingsbøger om provinsbylivet i 1840erne og 1850erne. Hun fortæller om Mejlgade i hine patriarkalske tider og om »det optog, der bevægede sig mindst fire gange daglig gennem gaden... når kørerne endelig om foråret var bleven slupne ud på græs og blev hentede hjem til malkning. Drøvtyggende og gemytligt viftende med halerne undlod de ikke at efterlade synlige spor på den strækning, de havde at passere. Sandt nok lod brolægningen foruden dette ubehag en del tilbage at ønske... det samme kunde ligeledes siges om gadernes belysning, rendestenedenes fald osv.«.

Men hun fortæller også, hvordan hun om aftenen »kastede et tørklæde om hoved og hals og skyndte mig hen til den knapt tyve alen længere nede i gaden liggende ejendom, hvor familien Weis boede, for at blive stående udenfor, lyttende til den skønne, klassiske musik, som foredroges med en forståelse, så ikke en eneste af musikkens ejendommeligheder gik tabt. Her forblev jeg så, indtil der viste sig en eller anden skikkelse på den om aftenen i regelen mennesketomme gade«¹⁷.

Trods kør, tranlamper og uhumske rendestene har det dog været idyl.

En slags idyl var også »Borgebækken« eller »Borrebyen«¹⁸, et lille vandløb, der kom oppe fra bakkerne ved Langelandsgade og nok oprindeligt har afgivet vand til byens middelalderlige fæstningsgrav ved Badstuegade og Graven. Midt i det 17. århundrede har man ved gravning ledet bækken vand i et ny leje gennem Klostergades haver, tværs over Studsgade, hvorefter den, forenet med Vennelystbækken, som for resten også undertiden kaldtes Borrebækken, passerede Mejlgade ved nuværende nr. 55 og løb ud i havet. I gamle dage var bækken et frit og åbent vandløb, og på Studsgade og Mejlgade var der mer eller mindre pæne broer over den. Den brugtes til vanding af Klostergades haver, og om vinteren kunne drengene med små slag løbe på skøjter på den¹⁹.

Men der var ikke megen strøm i Borrebækken, og det næsten stillestående vand virkede derfor ikke meget forfriskende, så meget mindre som man var tilbøjelig til at kaste alskens

Mejlgade set mod Østbanetorv efter Mejlborgs brand i august 1899, efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Det var jo ikke blot Mejlborg, som brændte, men adskillige huse på begge sider af gaden gik op i luer, og man ser her en del af ødelæggelsens vederstyggelighed dagen derpå.

Midt i billedet står brandinspektør, kaptajn E. Springborg, og en trækvogn med en brandslange står endnu på gaden.

I det fjerne ses Østbanegården.

Mejlgade 6, efter foto i »Den gamle By«.

Bygningen er en af dem, som var med til at give Mejlgade et fornemt præg. Den ejedes i forrige århundrede af bogholder ved Nationalbanken, justitsråd L. S. Fabricius, som boede i stuen, og på 1. sal havde borgmester U. C. v. Schmidten bolig.

Senere rykkede telegrafstationen ind i stuen, mens borgmester Vestergaard, der blev v. Schmidts efterfølger, havde kontor på 1. sal.

I dette århundrede har byrådet gennem en årrække haft ekspeditions-kontor i stuen, mens den kgl. borgmester stadig havde kontor på 1. sal.

affald i bækken, endogså døde hunde og katte²⁰. I byrådet drøftede man ofte ulemperne ved duften fra Borrebækken²¹, og man prøvede at brolægge bunden af bækken, uden at det hjalp synderligt. Til sidst besluttede byrådet at begrave Borrebækken i 18 tommers glaserede rør, men endnu i 1884 diskuterede man »Stanken ved Bækkens Udløb« til akkompagnement af efterfølgende vers:

Til Borrebækken

Melodi: Boble, boble kilden går.

Borre-Borrebækkelil
 stink du kun saa meget du vil,
 stink ind i vor byrådssal
 og gør luften der lidt sval.
 Lad dem mærke dér den duft,
 som du sender rundt i luft.
 Boble, boble, lille bække,
 man vil bare dig forskrække.
Teknisk ej du renses før,
 blomst og blad paa træet dør.
 Boble, boble Borrebæk,
 stink du bare lystigt væk²².

En problematisk idyl har nok også Mejlgades port været. Her fandtes i det 19. århundrede reberbaner med deres grimme skure²³ og en drosche-holdeplads for de såkaldte fireskillings-vogne, der transporterede folk til Riis Skov, som man dengang syntes lå meget langt fra byen. Og så var der jo altid konsumtionsbetjenten og acciseafgiften at ærgre sig over; den sidste byport ved Mejlgade blev opført i 1828²⁴, og da konsumtionsafgiften i 1851

blev ophævet, forsvandt alle byportene, også Mejlgades port; men heller ikke da synes forholdene at have været særlig idylliske at dømme efter dette vers i avisen:

Et spørgsmaal:

Så yndigt stod ved Meilgad's port
en sise-bod . . .
Nu et morads saa fælt og stort
har fået plads . . .
Tolv tommer dybt i dynd man står,
forinden foden fæste får!

Tilhører nu, hedder det, dette morads kommunen, eller tilhører det toldkammeret eller postvæsenet, eller... har den, der købte porten, glemt at tage det med sig?²⁵

På grundene i nærheden af den gamle Mejlgades port rejstes senere, i årene 1896–98, det store kompleks Mejlborg, opført efter tegning af arkitekt S.F. Kühnel. Det var en af provinsens største privatbygninger, og århusianerne var meget stolte af den. Stor var derfor forfærdelsen i byen, da den kæmpemæssige brand, der opstod den 18. august 1899 og ødelagde Petersen & Jacobsens tømmerplads, et savskæreri samt mange huse og gårde, også tog Mejlborg med, så kun de røgsværtede mure stod tilbage²⁶. Disse mure søgte man senere at fjerne ved hjælp af veritabelt artilleri. Fremgangsmåden var dog ikke så god: Kanonkuglerne gik tværs gennem murene, som i øvrigt blev stående, mens vinduesrunderne i de nærmeste huse sprængtes ved braget, hvad der fremkaldte krav om erstatning²⁷.

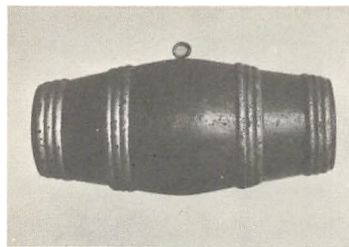
Af egentlig gamle bygninger i Mejlgade er der kun få tilbage som nr. 19, der er opført ca. 1625²⁸. Forsvundet er bl.a. tobaksfabrikant Grarups store gård (nuværende nr. 55), i hvis bagbygning der en tid var kaserne. Det lille gavlhus på hjørnet af Mejlgade

Mejlgade ved politistationen under besættelsen, fotograferet af fotograf Skabelund gennem trådnettet i hans cyklekurv, hvor han havde gemt fotografiapparatet; her efter Georg Andréen: Aarhus under Besættelsen, 1946.

Efter at Royal Airforce havde ødelagt studenterkollegierne, indrettede Gestapo hovedkvarter i politistationen (det gamle rådhus), og som det ses, blev der taget alle mulige sikkerhedsforanstaltninger i form af pig-trådsafspærringer osv.

Uhyggestemningen var især komplet om aftenen, når stærke projektorer belyste hele scenet.

Bødgerskillet, som har tilhørt bødkermester S. Jacobsen, Mejlgade, opbevares nu i »Den gamle By«. Båndene var oprindelig forgyldte.

Gårdparti fra den smukke gamle ejendom Mejlgade 19, hjørnet af Graven, efter foto i »Den gamle By«.

Gården ejedes i begyndelsen af forrige århundrede af en konsul A. Lewis, som gik fallit i 1897, et krak der ansås for at være et af de mest sensationelle i byens historie.

I 1846 flyttede købmand J. C. Juul sin »handel med colonial- og malervarer« til gården, hvor den stadig findes under firma J. C. Juuls Efterfølgere.

og Nørreport, en renæssancebygning fra begyndelsen af det 17. århundrede, blev i 1923 flyttet til »Den gamle By«²⁹. Også Frands Hansens gård, Mejlgade 78, ligeledes en renæssancegård, genopførtes i »Den gamle By«, hvor den nu rummer urmagerens butik og værksted og urmuseet³⁰.

Alligevel er der en del af Mejlgades bygninger, som nr. 6, nr. 48 og nr. 52, der endnu bærer præg af gammel, fornem stil; der er i det hele taget næppe nogen anden gade i Århus, som har bevaret så meget af ældre tids bygningskultur. I nr. 6 var der i en årrække borgmesterbolig og kommunale administrationskontorer.

Endnu i 1868 betegnedes Mejlgade som byens hovedgade³¹, og det var den første gade, som i 1900 blev asfalteret; men udviklingen foregik nu på andre kanter. Det var en skuffelse for Mejlgade, at den elektriske sporvej i 1904 kom til at gå ad Guldsmedgade-Nørregade og ikke ad Mejlgade.

Imidlertid pulserer livet stadig videre, og Mejlgade bevarede sit eget ansigt, havde sin egen livsform, som endnu afspejler sig i erindringer fra begyndelsen af dette århundrede³².

NOTER: ¹ Kronens Skøder I. (Henvisningen findes i Jyske Samlinger III.2, s. 324, men uden angivelse af sidetal, og omtalen har ikke kunnet konstateres i Kronens Skøder inden for det pågældende år). ² Østjydsk Hjemstavn 1938, s. 149. Jyske Samlinger III.2, 1899–1900, s. 324f.; Hoffmeyer I, s. 157; I A.St. 1796 træffes næsten side om side alle tre stavemåder: Medelgade, Middelgade og Meilgade. ³ Hoffmeyer I, s. 311f. ⁴ Hoffmeyer I, s. 384f. ⁵ Hofman: Fundatser II, s. 145; Jordebog for Aarhus Kjøbstad, 1874, s. 17f.; A.St. 12.4.1908. ⁶ Hübertz II, s. 244. ⁷ A.g. T. I, s. 322. ⁸ A.St. 8.10.1907 og 18.6.1908. ⁹ R.N., 1959, s. 153. ¹⁰ A.St. 3.9.1848. ¹¹ A.St. 15.11.1865. ¹² R.N., 1959, s. 118; A.St. 24.2.1955 og 7.2.1956. ¹³ A.St. 28.1.1901. ¹⁴ R.N., 1959, s. 118. ¹⁵ Ill. Tidende 1884–85, s. 571. ¹⁶ Efterretninger om Aarhus Kathedralskolc 1906–07, s. 22. ¹⁷ Elfride Fibiger: Kulturelle og historiske Tidsbilleder, 1904, s. 111, og Fra Provinsen, 1939, s. 10. ¹⁸ R.N., 1959, s. 124. ¹⁹ G.A. Jensen: Barndoms- og Ungdomserindringer, 1943, s. 47. ²⁰ Aarhus Ugeblad 1863, nr. 17. ²¹ A.St. 20.11.1866; 25.6.1869; 12.4.1872; 22.8.1873; 1.3., 3.5. og 18.6.1878. ²² Aarhusianeren 15.6.1884; A.St. 12.6.1884 og 26.3.1933. ²³ A.St. 18.3.1863. ²⁴ A.St. 4.3.1828. ²⁵ A.St. 16.1.1852. ²⁶ Arkitekten 1898–99, s. 370–71 og 404; A.St. 17.8.1924. ²⁷ A.St. 29.8.1899 og 2.11.1900. ²⁸ Seksten Århusrids, 1953, s. 157. ²⁹ Sprog og Kultur 1934, s. 56. ³⁰ Sprog og Kultur 1934, s. 66. ³¹ A.St. 21.2.1868. ³² Barn i Århus, anden samling, 1957, s. 94–99.

Sct. Clemens Stræde og Sct. Clemens Torv

Sct. Clemens Strædes historie kan føres næsten 500 år tilbage i tiden, hvorimod Sct. Clemens Torv først blev anlagt midt i det 18. århundrede for at sikre byen »i påkommende ildsvåde«.

Efter at opførelsen af Århus Domkirke omkring år 1200 var påbegyndt, opstod der hurtigt en helt ny bydel – Clemensstaden – med kirken som centrum, mens det ældste Århus lå omkring Frue Kirke og Lille Torv. De nyeste fund tyder dog på, at der allerede før domkirkens opførelse har været bebyggelse ved det nuværende Bispetorv. Clemensstaden sikredes af forsvarlige fæstningsværker med volde og grave. Mod syd var graven naturligvis åen, og Sønder vold gik langs åens nordbred fra broen ved Immervad til Sønderport, som vistnok har ligget lidt øst for Aarhus Privatbanks nuværende bygning¹.

I løbet af et par århundreder var befæstningen imidlertid blevet mindre nødvendig, og Christian I gav derfor i 1477 borgerne lov til at bygge huse langs med åen »fra broen

Sct. Clemens Torv ca. 1877, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Til venstre Hotel Skandinavien med to lygter ved porten, ned mod Store Torv den gamle hjørnegård, før den blev nedrevet 1891 for at give plads til C. C. Andersens forretnings-ejendom.

Til højre husrækken, som skilte Sct. Clemens Torv fra det senere Bispetorv, og længst til højre på billedet hjørnehuset til Kannikegade. Man ser tydeligt den åbne rendesten langs fortovsflisen ved Hotel Skandinavien.

På torvet står lidt til venstre en pumpe eller vandpost, og midt på pladsen er placeret et lille »forargelses hus« med lygte ovenpå.

Man kan jo ikke sige, at det er anbragt særlig diskret.

Sct. Clemens Stræde, set mod Immervad omkring 1915, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Strædet er ikke længer som i gamle dage »fyldt med skarn og møg«; alt ser rent og pænt ud, og skulle der være lidt snavs hist og her, står manden med kosten parat til at tage sig af det.

Længst tilbage i billedet ses svingel, hvor Maren Smeds Gyde går til højre, og Sct. Clemens Stræde munder ud i Immervad.

Et andet og lidt ældre billede af Sct. Clemens Stræde fra den idylliske tid, da der endnu var grønne blade mellem husene.

Efter foto i »Den gamle By«.

til den søndre port². Det var begyndelsen til Ågade, som ganske rigtigt i gamle aktstykker kaldes »Søndergrave«.

Kongens betingelse for tilladelsen var dog, at der skulle gå en »agevej« imellem de nybyggede huse og »de gårde, som stande næst inden plankerne«, det vil sige palisaderne på volden. Denne agevej må være Sct. Clemens Stræde. Man kan undre sig over, at en så snæver gade kunne kaldes en agevej; men der stilledes ikke så store fordringer dengang som senere. Alligevel var strædet, selv efter datidens mere beskedne krav, ikke noget at prale af; det kaldtes oftest smuen, det vil sige smøgen, og i 1668 forlyder det, at smuen var så »fyldt med skarn og møg, at man ikke kunne gå der og næppe nok køre«³.

Smuen fortsatte i øvrigt længere mod øst end nu, over Sct. Clemens Torv, som dengang slet ikke eksisterede, og hen til en stor have, Kannikehaven, hvor senere Aarhus Privatbank byggedes – den dag i dag ser man endnu det lille indhug ved Leth Bangs boghandel – og herfra drejede smuen skarpt mod nord og stødte til Kannikegade.

Det nuværende Sct. Clemens Torv og i øvrigt også Bispetorvet var i den katolske tid tæt bebygget med forskellige smøger hist og her mellem husene. På den vestlige side kom fra Store Torv en smal gyde, kaldet Stentrappen, som krydsede Sct. Clemens Stræde og ad en stejl skråning førte ned til Ågade, ikke på den nuværende Stentrappes plads, men lidt østligere i nærheden af det sted, hvor nu Sct. Clemens Bro går. På østsiden af Sct. Clemens Torv gik også en smøge, som nærmest var en fortsættelse af Kannikegade.

I midten af det 18. århundrede købte byen en del af grundene mellem de to gyder og anlagde et torv »i agt og henseende til byens konservation i påkommende ildsvåde«. Dette torv var dog langt mindre end det nuværende, således var husrækken jo ubrudt der, hvor nu forbindelsen med Sct. Clemens Bro findes, og torvet har i det hele taget næppe gået sydligere end til Kannikegade⁴.

Oprindeligt skulle torvet vist have heddet Kanniketorv, men det fik hurtigt navnet Svinetorvet, fordi der her visse dage holdtes grisemarkeder. Senere kaldtes det Slagtertorvet eller Kødtorvet, fordi slagtere havde studeplads på torvet. I 1868, i en periode da man gerne ville pynte lidt på gadenavnene, besluttede byrådet imidlertid at kassere

dette navn og omdøbte torvet til Sct. Clemens Torv⁵. Smuen, som ellers i sig selv var blevet meget pænere end tidligere og ikke længer var »fyldt med skarn og mæg«, kom dog ikke til at nyde godt af trangen til navneforbedring i denne omgang. Den hed ganske vist ikke længer Smuen, men Barberggyde; først 1894 fik byrådet den idé, at også dette navn skulle ændres, hvorpå den blev kaldt Sct. Clemens Stræde⁶. Om det er en forbedring kan vel diskuteres; der er mere farve og karakter over et navn som Barberggyde.

Kort tid efter at Sct. Clemens Torv ca. 1750 var blevet anlagt, fik byfoged Oluf Andersens enke sin store hjørnegrund reguleret og byggede på hjørnet af Store Torv og Sct. Clemens Torv en anselig gård, der havde 14 fag hus mod Store Torv og ikke mindre end 29 fag mod Svinetorvet. Der var desuden 24 fag baghus, stalde med plads til otte heste og seks køer, vognremise, osv.⁷. På den plads, hvor nu Hotel Skandinavien ligger, fandtes ejendommens have.

Det har altså været en fornem og herskabelig gård, og i 1760erne boede da også stiftamtmanden, Ole Borch de Schouboe på første sal. I de sidste årtier af det 18. århundrede ejedes gården af justitsråd, borgmester Glerup, hvis enke solgte den i begyndelsen af forrige århundrede⁷.

Gården har været ramme om mange usædvanlige begivenheder og kan derfor have krav på en særlig omtale. Af dens beboere i det 19. århundrede må især nævnes prinsesse Charlotte Frederikke, Frederik VII's mor, som en del år i 1820'erne havde lejet første sal. Efter at hun i København havde vakt voldsom skandale på grund af sit letsindige, eksentriske væsen og ganske særligt ved sin forbindelse med komponisten og sangeren Du Puy, blev hun skilt fra sin gemal, den senere Christian VIII, og forvist til Horsens. Her kedede hun sig imidlertid så eftertrykkeligt, at hun i lange perioder slog sig ned i Århus – længere bort fra Horsens måtte hun ikke rejse⁸. Her holdt hun sine fester, som ikke alle havde det bedste ry; dog var den årlige officielle middag på kongens fødselsdag sikkert overordentlig anstændig og formodentlig også kedelig. Prinsessen inviterede på denne dag byens civile

Sct. Clemens Torv i begyndelsen af dette århundrede, efter foto i »Den gamle By«.

Der er ingen sporvognsskinner, og billedet må altså være taget før 1904, men det må også være før 1903, idet Hotel Royal, som ses mellem kiosken og hjørnebygningen til venstre, endnu ikke har påbegyndt den store ombygning 1902–03.

Tidspunktet er sikkert kort tid efter 1900, da Århus Kioskselskab var startet og havde bygget kiosker forskellige steder i byen. Kiosken på Sct. Clemens Torv ser også ret ny-malet ud.

Hjørnet af Sct. Clemens Torv lige over for domkirken ca. 1920, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Skønt det 1917 var lykkedes at frilægge domkirken, blev udgravningerne til det påtænkte andelshus på Bispetorvet længe liggende urørt, da man ikke kunne blive enig om torvets udformning. Det var derfor naturligt, at man udnyttede udgravningens yder-

kanter til interimistiske forretningsbygninger.

Den her afbildede primitive vin- og tobakshandel var installeret i en af de gamle bygninger fra landsudstillingen 1909; den lå omtrent der, hvor nu rytterstatuen står.

Den grå murmasse til højre er den Thrske ejendom, som man på dette tidspunkt endnu ikke havde begyndt at nedrive.

og militære embedsmænd og honoratiores, der pligtskyldigst »med fryderåb istemte en skål for hs. kgl. majestæt«⁹.

Men ved andre, mindre højtidelige lejligheder må det være gået temmelig livligt til, at dømme efter prinsessens vinhandlerregning. Da hun i 1829 rejste bort, ikke blot fra Århus, men fra Danmark, skyldte hun vinhandler P. F. Bølck i Århus 800 rigsdaler. Dog må det i sandhedens interesse oplyses, at dette efter datidens pengeværdi enorme beløb ikke blot skyldtes for leverede varer, men også for kontante lån, som Bølck formodentlig aldrig har fået refunderet. Købmand J. F. W. Røse havde ligeledes lånt prinsessen penge, og da han ikke fik dem tilbage, skrev han til kancelliet, som imidlertid svarede, at det måtte han selv klare. Prinsessen fik, hvad hun skulle have og ikke videre¹⁰.

Da prinsessen var rejst, forsøgte i nogle år med hotelvirksomhed i den gamle gård. Allerede i længere tid havde svejtseren Schucany haft konditori i en del af gården; men i 1830 flyttede han til Mejlgade, og året efter åbnede den tidligere skuespiller Carl Fr. Schlawitz en kgl. privilegeret gæstgivergård i ejendommen. Schlawitz var tysker og havde rejst rundt med et af de tyske skuespillerselskaber, som endnu i begyndelsen af forrige århundrede turnerede i Danmark. »Forlængst ked af et rejsende selskabs precaire eksi-

Gæstgivergården »Skandinavien« ca. 1848, efter litografi tilhørende bygningskonstruktør N. J. Israelsen.

Litografiet er usædvanligt også ved at være fremstillet i Århus, som i 1846 for første gang havde fået et stentrykkeri, en »litografisk anstalt«, der var oprettet af J. Meulengracht og bestyredes af typograf Magnus Heymann, som 1847 også forsøgte at opnå bevilling til at oprette et bogtrykkeri; men det lykkedes dog ikke for ham.

I 1850 var Heymann flyttet til Grenå.

stens« besluttede han imidlertid i 1829 »at gå aldeles fra teatret«¹¹ og overtog da be-
værtningen i »Salonen« i Riis Skov, for altså i 1831 at åbne sin gæstgivergård »Stadt
Copenhagen« i hjørneejendommen Store Torv-Kødtorvet¹².

Nogen økonomisk succes blev gæstgiveriet ikke for Schlawitz, og efter nogle års for-
løb opgav han det hele – måske også fordi det frie skuespillerliv alligevel tiltrak ham; i
hvert fald dukker han senere op igen som rejsende skuespiller¹³.

Gården ejedes i disse år af en konditor Knudsen, som allerede 1826 havde opnået
et privilegium som gæstgiver¹⁴, og da han tilsyneladende ikke kunne med Schlawitz'
efterfølger, overtog han selv virksomheden i 1837; men skønt han i annoncer i avisen
reklamerer med, at »gården er en herskabelig bopæl, som for flere år tilbage har været
beboet af hds. højhed prinsesse Charlotte Frederikke og har en af de skønneste beliggen-
heder i byen«¹⁵, så gik han dog fallit i løbet af et års tid. I januar 1838 averteres den
6. og sidste auktion over gården »til efterretning for de sekundære panthavere«¹⁶.

Dermed var hoteldagene forbi i selve hjørneejendommen. Den nye ejer, en lille, driftig
italiener Antonio St. Pietro delte gården i to, og Store Torv-fløjen solgtes senere til bog-
handler Kirkerup for 11.200 rdlr.¹⁷ En del af fløjen til Kødtorvet nedrev St. Pietro, og
på grunden samt noget af haven opførte han en anselig ny bygning, hvor han 1845
åbnede et nyt gæstgiveri, som han med sans for den da så aktuelle og populære skandi-
naviske bevægelse kaldte »Skandinavien«¹⁸.

Resten af hjørneejendommen var derefter i en lang årrække forretningsejendom med
butikker for boghandel, manufaktur osv, indtil den gamle, veltjente bygning i 1891 måtte
vige for den af købmand C. C. Andersen opførte ejendom, som indtil få år før sidste
verdenskrig prægede bybilledet. C. C. Andersens hjørneejendom betragtedes af århusi-
anerne som en pragtbygning, men alligevel fik den ikke en nær så lang levetid som for-
gængeren; allerede 1938 afløstes den af Aarhus og Omegns Banks kompleks.

For Sct. Clemens Torv var allerede tidligere sket andre og endnu større forandringer;
den betydningsfuldeste var bygningen af Sct. Clemens Bro, som i 1884 pludselig gjorde

*Hatte- og kjole-afdelingen i F. W.
Yhrs modeforretning i »marmorhu-
set« på Sct. Clemens Torv, her efter
De danske Byerhverv, Jylland I,
1904.*

*Yhrs modehandel var begyndt i det
små, men kunne senere i eget hus ind-
rette flotte lokaler i tidens smag.*

*Man ser flere af klunketidens attri-
buter: viftepalmen på den fløjlspol-
strede sofa med frynser osv.*

*Desværre savnes nærbilleder af de
udstillede kjoler og hatte, som ellers
ville give et præcist indtryk af moden
i 1904.*

Det Yhrske »marmorhus« på hjørnet af Kannikegade og Sct. Clemens Torv, efter foto i »Den gamle By«.

Yhrs modehandel var startet 1880 af frøken Flora Yhr i en almindelig dagligstue på hjørnet af Ryesgade og Rosenkrantzgade; forretningen udviklede sig meget hurtigt, efter at broderen, købmand Chr. Yhr, i 1890 var kommen hjem fra udlandet og havde overtaget ledelsen.

Marmorhuset blev bygget 1898 og betragtedes af århusianerne som »et lidet eventyrslot midt i hverdagslivets prosa«. Det beklagedes stærkt, at det 1921 måtte nedrives af hensyn til Bispetorvets regulering.

det lille, afsidesliggende torv til en del af strøget med stadigt stigende færdsel. Og senere kom den under afsnittet om Bispetorvet omtalte frilæggelse af domkirken, som medførte, at hele husrækken mod øst forsvandt, og Sct. Clemens Torv ligesom blev en del af et meget større torv.

Disse forandringer indvirkede også på Sct. Clemens Stræde. Den smalle gade, som midt i forrige århundrede mest var bebygget med baghuse til Ågades og Store Torvs ejendomme, hvorfra køerne daglig traskede ud til bymarken, fik efterhånden flere forretningsejendomme med butikker og kontorer. Agevej i større stil er Sct. Clemens Stræde vel ikke blevet, men dog en ret trafikeret forbindelsesvej – og genvej – mellem to af byens hovedfærdselsårer.

NOTER: ¹ Hoffmeyer I, s. 289ff. ² Hübertz I, s. 31. ³ A. g. T. II, s. 437. ⁴ Hoffmeyer I, s. 216, II, s. 72. ⁵ A. B. Forh. 1868, s. 48. ⁶ A. B. Forh. 1894, s. 231. ⁷ A. St. 11.8.1935, søndagstillæg. ⁸ Robert Neiiendam: Ungdom og Galskab, 1923, passim; A. St. 24.12.1939, søndagstillæg. ⁹ A. St. 29.1.1829. ¹⁰ G. A. Jensen: Barndoms- og Ungdoms-erindringer, 1943, s. 74; A. St. 27.5.1927. ¹¹ A. St. 19.5.1829. ¹² A. St. 28.4.1831. ¹³ A. St. 26.8.1842, 5.7.1847 og 20.7.1929. ¹⁴ A. St. 26.5.1826. ¹⁵ A. St. 8.7.1837. ¹⁶ A. St. 25.1.1838. ¹⁷ A. St. 2.8.1845. ¹⁸ A. St. 8.2.1845; R. N., 1959, s. 132.

Skolebakken, Havnegade og Kystvej

Alle tre gader er forholdsvis nye; Skolebakken er den ældste, dog var den oprindelig ikke gade, men en promenade, ja allerførst nærmest en tumleplads for latinskolens elever. Hvorfor der tales om en bakke kan synes gådefuldt, da der nu ikke er antydning af bakke i forhold til omgivelserne; men de ældre vil huske, at der indtil 1915 endnu var en beskeden bakke, som da udjævnedes. Endnu for hundrede år siden gik havet helt ind til skolens grund. Kystlinien har gået omtrent midt i den nuværende gade. Mellem skolen og skrænten ud mod bugten lå i begyndelsen af forrige århundrede rektors og adjunkternes haver, og yderst ude mod vandet fandtes en bred spadseresti, hvor man kunne trække frisk luft og nyde udsigten. Men ellers var Skolebakken – ifølge rektor Blaches erindringer – mest skueplads for disciplenes leg og deres mærkelige bedrifter af krigerisk karakter; for da Skolebakken var åben i begge ender og gennem to gyder, Skolegyde og Sct. Olufsgyde, havde forbindelse med byen, var den af stor strategisk vigtighed i de slag, som her udkæmpedes mellem drengene¹.

Som promenade led Skolebakken længe under, at den i udstrakt grad benyttedes som losseplads. Politimesteren søgte ganske vist i 1809 at afskaffe denne uskik; han udlovede endda en ducør på 4 rdlr. til dem, der kunne opgive ham de mennesker, »der vise sig så genstridige imod et til almindelig bekvemmelighed gjort forbud«². Det var dog ikke

Skolebakken i begyndelsen af 1860-erne efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Billedet er taget kort efter, at man er begyndt at plante træer på Skolebakken.

Da Kystvejen endnu ikke var anlagt, gik bugten dengang helt ind til Mejlgedes baghaver, og under østestorme kunne bølgerne gøre attentater på Sct. Olufs kirkegård.

Derimod var opfyldningerne til det kommende havneterræn neden for Skolebakken allerede blevet påbegyndt i 1862.

Skolebakken i begyndelsen af 1860-erne, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Ligesom det foregående billede er også dette taget kort efter, at man er begyndt at plante træer på Skolebakken; de er endnu meget små.

Man får her mere indtryk af den »promenades«, som tilsigtedes: ud-sigten nydes ved rækværket langs den yderste række træer, og ved den inderste række er der opstillet primitive bænke.

let at gennemføre et sådant forbud, fordi storm og højvande ofte bortskyllede store dele af Skolebakken, så »den på nogle steder næppe kan passeres«³, og så måtte man netop til at køre fyld på. I 1822 takker rektor Stougaard dem, der velvilligt har kørt »tang og gødning til dermed at reparere den af stormen ødelagte Skolebakke«⁴. I stedet for helt at forbyde aflæsning på Skolebakken forsøgte man derfor at regulere den: »Fejeskarn og bygningsgrus« måtte man gerne komme med, derimod måtte »stinkende snavs« ikke følge med⁵. I 1850 blev det dog igen forbudt at læsse affald af⁶; men endnu i 1856 var det stadig galt, som det fremgår af efterfølgende poetiske indlæg⁷ i avisen:

*Til den ærede skønhedskomiteé
(om der ellers findes nogen)*

Hvad Skolebakkens brøde er, det kan jeg ej begribe.
Sig, kære komité, hvorfor at dér, hvor før sin pipe
i aftenstundens ro man nød og mangan ting forhandlede',
og rytter, snak og andet mer til »vist og sandt« forvandlede',
hvor før i sygdomsfald man gik og sig i solen varmede'
og lyttede til bølgen, som ved bredden sagte larmede',
hvor før så mangt et troskabspant blev givet og modtaget,
hvor før var årets samlingsplads for junkerne af faget,
der er hver plet, af havet skånt, med møddinger bedækket,
med gamle klude, halm, papir og æggeskaller spækket.

Det var så rart derom at gå for lidt frisk luft at finde,
det var så nemt derfra at se, om dampskibet var inde,
og så i dejlig måneskin med kæresten at sværme!
Ak, kære skønhedskomiteé, se til du kan beskærme
vor gamle Skolebakke for ydmygelsen at lide
fra Århus bys kærlighedssti til mødding at nedglide,
det fordrer som en ret en del af byens skønne damer,
en del af herrerne og din hengivne

krigsråd A . . r.

Som kært barn havde Skolebakken mange navne: kærlighedsstien hed den af gavn, Århus' Langelinie kaldtes den i lokalpatriotisk stolthed, men i øvrigt ikke uden grund; især efter at det var lykkedes helt at udrydde lossepladsen, og Skolebakken i slutningen af 1850'erne var blevet planeret og skrænten beklædt med græstørv⁸. I 1862 plantedes også træer, så der efterhånden opstod en skyggefuld allé; desuden kom opfyldningerne til det nye havneterræn ud for Skolebakken, hvorved den for bestandig blev værnet mod østentormens vrede bølger, som tidligere havde gjort så farlige indhug i skrænten.

Men samtidig var jo rigtignok også Skolebakkens største attraktion, havet, fjernet lidt rigeligt. Det varede ikke længe, før man i avisen begyndte at beklage sig over, at »udsigten, dvs. det, der egentlig giver Skolebakken som promenade dens skønhed, nu skal forstyrres ved det træskur, som man har opført tæt ved spadserevejen...«⁹ Men klagerne blev vist eftertrykkeligt hjem: »Med hensyn til havnepladserne, da er det vor mening, at de bør benyttes i handelens, skibsfartens og omsætningens interesser fremfor til de spadserendes fornøjelse. Det må derfor være glædeligt for enhver, der skal fortjene sit brød som næringsdrivende borger, at se, at den i de senere år tiltagende handelsvirksomhed her i Århus nu også har brug for den hidtil unyttige plads under Skolebakken...«¹⁰ Hermed var kursen for de kommende års udvikling angivet, og »handelens, skibsfartens og omsætningens interesser« har efterhånden ganske spærret for udsigten fra Skolebakken, som forresten også holdt op med at være »bakke«. Endnu omkring århundredskiftet var en smule af promenadepreget bevaret: bænke stod opstillet under de høje træer, og undertiden spillede regimentsmusikken her. Men i det 20. århundrede forsvandt alt dette; i efteråret 1914 besluttede byrådet at regulere Skolebakken¹¹, og i marts 1915 kunne avisen meddele, at den store forandring var i fuld gang: »Træerne fældes, og bakken graves bort, nye, store ejendomme rejses langs vejen, og om kort tid vil der ikke være stort mere end mindet om den fordums promenade tilbage«¹².

Skolebakken var nu en gade som alle andre – eller dog som Havnegade og Kystvej, der fortsætter den mod syd og nord. Af disse to gader er Havnegade den ældste og ligesom

Skolebakken 1908, set mod Havnegade, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Dette vinterstemningsbillede er taget få år, før Skolebakken helt forsvandt som »bakke«. Træerne, der plantedes i 1862, var nu helt udvoksede, og bænkene viser, at man stadig betragtede Skolebakken som en promenade, hvor man kunne sætte sig og hvile.

Den lave mur til venstre i billedet er en stenmur, der adskilte Skolebakken fra gaden, der lå nogle få trin lavere.

Århus havn omkring 1866, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

De fleste af husene er bagbygningerne i Skolegade. Den eneste bygning, som på dette tidspunkt var opført i Havnegade, var det høje hus med kamtakkede kvistudbygninger, det nuværende nr. 22, som stadig ligger der.

Det var hjuldampernes tid. Man vil bemærke hele to blandt skibene i havnen.

gaden under Skolebakken »opstået af havet«. Den østlige side af Skolegade vendte tidligere direkte ud mod bugten; havnen bestod jo kun af to parallelle moler, som forlængede åens udløb ud i havet, og i krogen ved Skolegades baghaver lå byens daværende eneste badehus, som købmand Laurits A. Jahnsen i 1827 havde indrettet; det blev dog bestyret af amtsbarber M. Warberg, der måtte anses for velegnet til opgaven, da han som de fleste af datidens barberere havde kendskab til lægekunsten og ikke blot gav sig af med åreladning og tandudtrækning men også med at »sætte igler og lavements«¹³. I løbet af 1840'erne byggedes så det inderste havnebassin, hvor nu søbanegården findes, og terrænet neden for Skolegades baghuse blev opfyldt; der blev dog ikke straks anlagt en gade, men man lod i 1857 Indenrigsministeriet fastsætte skellinien mellem de private ejendomsbesidderes grunde i Skolegade og den opfyldte havneplads¹⁴, og i 1860'erne anlagdes endelig Havnegade, der med fortove på hver side blev 18 alen bred¹⁵.

Det første hus, som opførtes, var »Havnehotellet«, nuværende nr. 22. Det byggedes 1866 af en hjemvendt jordomsejler, skipper Hans Jørgen Jensen, også kaldet »Guld-

Havnepladsen i 1890'erne med forlystelser ved Sct. Olufsmarkedet, efter foto i »Den gamle By«.

Den opfyldte plads neden for Skolebakken var ikke bebygget som nu; her var oplagsplads, og i begyndelsen af dette århundrede spillede katedralskolens elever fodbold der, hvor nu Aarhus Motor Compagnis bygning ligger.

I »volsmarkedsdagene« var havnepladsen et udmærket sted for karruseller og luftgynger, som her ses i fuld aktivitet.

Bagved ses træerne på Skolebakken og domkirkens tårne.

Prisliste over de forskellige bade i Sct. Olufs badeanstalt, her efter Aarhus Veiviser 1892.

Oprettelsen af Sct. Olufs badeanstalt på Kystvejen skyldtes en kreds af borgere, der med læge A. Hansen som ivrig foregangsmand i 1869 fik dannet et aktieselskab, der endelig 3. dec. 1872 kunne åbne »den romerske badeanstalt«, som man kaldte den, fordi den især var beregnet for »russiske, varme og romerske bade« (A. St., 24.4., 12. og 27.11. 1872).

Aktieselskabet solgte badeanstalten 1886, fordi den ikke betalte sig; men under skiftende ejere fungerede den stadig som badeanstalt, indtil ejendommen i 1945 blev til Kawo-gården.

Sct. Olufs Badeanstalt

(forhen Romersk Badeanstalt),

Kystvejen,

er aaben hver Dag fra Kl. 8 Formd. til Kl. 8 Aften.

Søn- og Helligdage dog kun til Kl. 12 Middag.

I Juni, Juli, August og September fra Kl. 6 Morgen for Styrtebade.

Enkelte Bade:		Abonnementskort:	
		12 Bade Kr.	6 Bade Kr.
Russiske Dampbade . .	Kr. 1,50	Russiske Dampbade	14,00
Varme Sø- eller Færskvandsbade . . .	» 0,70	Varme Sø- eller Færskvandsbade .	6,00
1/2 romerske Bade . . .	» 0,75	1/2 romerske Bade .	7,00
Kolde og tempererede Styrtebade	» 0,35	Kolde og tempererede Styrtebade .	3,00
			1,70

klumpen« på grund af sine mange dollars. Han havde i øvrigt ikke økonomisk succes, men måtte igen stå til søs og druknede i 1868 under forlis på vestkysten¹⁶. Den nye gade var hårdt tiltrængt som aflastning af den smalle, »ofte næsten livsfarlige« Skolegade, der hidtil havde måttet klare det meste af trafikken fra havnen op til torvene. Desuden var man sikker på, at Århus, som »hvad dette parti (∩: Skolegades baghuse) angår, ikke har kunnet tåle at ses fra søsiden, herved vil vinde overordentlig i skønhed«, når en række

Mejlborgs ruiner i 1899, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Den 20. august 1899 søgte man at skyde ruinerne ned med kanoner, men bortset fra tårnet, der faldt, havde man ikke heldet med sig.

Sømandshjemmet, Havnegade 38, i 1882.

Ejendommen var købt af Stefansforeningen for 30.000 kr., der til dels var kommen ind ved frivillige gaver, og Sømandshjemmets drift var i øvrigt af Stefansforeningens hovedbestyrelse underlagt tilsyn af pastor F. E. Seidelin og grosserer Carl Bertelsen, Århus.

Af hjemmets reglement kan anføres, at »vin og spirituosa udskænkes ikke, af bayersk øl kun en halv flaske; banden og usømmelig tale er forbudt . . .«

Sømandshjemmet havde i mange år til huse i Havnegade 38, men flyttede senere til nr. 20.

smukke bygninger rejste sig langs den nye gade. Det varede heller ikke længe, inden Havnegade var bebygget med en række større og mindre forretningsejendomme, hvor kontorer og virksomheder med relation til havnen har haft til huse siden.

Efter at Havnegade var anlagt, var det naturligt at tænke på kysten nord for Skolebakken. Her vendte Mejlgedes haver ud mod bugten. Under de hårde østenstorme kunne bølgerne være farlige nok; af Sct. Olufs Kirkegård åd de jævnlig en bid, så hjerneskalder og ben af de i svunden tid begravede ofte rullede ned ad skrænten og bagefter ved lavvande kunne fiskes op i strandkanten. Også Mejlgedes grundejere havde både besvær og udgifter, fordi de til stadighed måtte reparere det primitive pæleværk, hvormed de søgte at værne deres haver mod bølgerne. Men så fremkom i 1867 en storstilet plan om at opfylde hele stranden fra Skolebakken til Mejlgedes port og på det opfyldte terræn anlægge en gade på 18 alens bredde og uden for den igen en syv alen bred spadseresti. Det hele skulle beskyttes af en solid »kystbeklædning«¹⁷.

Planen var i den følgende tid byens samtaleemne, og borgerrepræsentationen begyndte at forhandle med Mejlgedes grundejere, som gik med til at finansiere foretagendet med 10 rdlr. pr. løbende alen af deres strandret. Senere skulle grundene reguleres, og for hver kvadratalen, der blev lagt til, måtte grundejerne bløde 1 rdlr., hvad man dengang syntes var meget dyrt. Der indkom på denne måde en tredjedel af hele anlægssummen¹⁸.

I løbet af få år blev arbejdet gennemført. I 1870 var inddæmningsarbejdet afsluttet, og man begyndte på anlægget af den nye vej eller fremtidige gade, der forestodes af selve oberst Dalgas, som dengang var ansat i Vejadministrationen. I maj 1871 kunne han aflevere arbejdet til havneudvalget, og allerede om efteråret havde det første hus ved den nu forsvundne Smedegyde rejst sig, nr. 31, som nu nedrives for at give plads til udvidelsen af Nørreport. På hjørnegrunden Kystvej 33, Tværgade (Nørreport) 18, opførtes samtidig en bygning¹⁹, og byrådet måtte derfor til at døbe den nye gade. Den fik navnet Kystvej.

Nu havde århusianerne så igen fået en promenade umiddelbart langs vandet som erstatning for Skolebakken, og man var glad og stolt af den; store, fine ejendomme byggedes

Kystvejen ved Sct. Olufs badeanstalt i 1870erne, efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Billedet er taget kort tid efter 1872, da Sct. Olufs badeanstalt – bygningen til venstre – netop var indviet.

Midt for ses de to skorstene på Bangs oliemølle og Lottrupps spritfabrik, og til højre ses en kant af »kystbeklædningen«, men endnu er der ingen jernbanespor; Ryomgård-Grenå-banen åbnedes først 1877.

Til venstre ses træerne på Sct. Olufs kirkegård, der dengang ikke var så reguleret som nu.

Kystvejen set mod Skolebakken ca. 1873, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Kystvejen er her ganske nyanlagt; træerne synes netop at være plantet, og vejen ikke rigtig tilkørt.

Sct. Olufs badeanstalt er den eneste bygning, der endnu er opført på denne strækning af Kystvejen; men andre fulgte hurtigt efter.

Bag ved badeanstalten ligger Sct. Olufs kirkegård, og lidt til venstre ses træerne på Skolebakken.

Under pålandsstorm kunne skumspøjet godt nå Kystvejen.

langs den nye, fine gade, men en del af haverne blev liggende, og husrækken afbrødes stadig af grønne pletter, som bidrog til at opretholde lidt af den gamle idyl. Så sent som 1911 havde en nattergal standkvarter i enkefru Kirkebyes have²⁰.

Men skæbnen indhentede også Kystvejen, i hvert fald delvis. Opfyldningerne til havnens udvidelse trængte sig længere og længere mod nord, og i 1884, da det påtænkes at anlægge et skibsværft ved det nye havnebassin ud for Skolebakken og Sct. Olufs Kirkegård, rejste der sig harmfulde røster mod at ødelægge Kystvejen. Direktør J. V. Esmann, Ny jydsk Kjøbstadkreditforening, gik i spidsen for protesten; han sad selv i byrådet og kunne derfor tale med vægt. »Kystvejen er«, skrev han, »for få år siden, ved en overenskomst med de pågældende tilstødende grundejere, med stor bekostning fra byens side og med særdeles stort tilskud fra grundejernes side, anlagt og konserveret som en særdeles smuk promenade. Intet tilsvarende haves i nogen by her i landet uden for København; den benyttes daglig af tusinder; de tilstødende lodsejere have alt tildels gjort front mod denne vej, der tillige med rette ligefrem beundres af fremmede...« Hvis skibsværftet nu anlægges, så vil Kystvejen »blive aldeles ødelagt: udsigten over bugten spærrer man med skure og bygninger, og der bliver larm og spektakel...«²¹.

Skibsværftet blev dog ikke til noget – måske til skade for Århus – men kun delvis holdtes Kystvejen alligevel fri for skure, bygninger, larm og spektakel. Derimod er ønsket om at gøre Århus mere præsentabel fra bugten gået i opfyldelse: såvel Havnegade, Skolebakken som Kystvejen kan nok »tåle at ses fra søsiden«.

NOTER: ¹ H. H. Blache: Erindringer fra Aarhus Cathedralsskole (Hist. Tidsskrift IV rk., bd. 3 1872, s. 22–72.) ² A. St. 2.12.1809. ³ A. St. 2.12.1825. ⁴ A. St. 19.3.1822. ⁵ A. St. 28.7.1830. ⁶ A. St. 22.9.1850. ⁷ A. St. 3.4.1856. ⁸ A. St. 10.8.1858. ⁹ A. St. 3.4.1867. ¹⁰ A. St. 5.4.1867. ¹¹ A. St. 21.8.1914. ¹² A. St. 21.3.1915. ¹³ Rasmus Nielsen: Aarhus i Fyrrerne, 1959, s. 144. ¹⁴ A. St. 20.1.1857. ¹⁵ Aarhus Ugeblad 22.2.1863; Jordebog for Aarhus Kjøbstad, 1874, s. 83. ¹⁶ A. St. 13.9.1910; 28.3 og 1.4.1868. ¹⁷ A. St. 3.8.1867; Demokraten 27.10.1929. ¹⁸ A. B. Forh. 1870 og 1871. ¹⁹ A. St. 30.11.1941, søndagsnummer. ²⁰ A. St. 28.5.1911. ²¹ A. St. 7.2.1884.

Ågade - Boulevarden

Kan Åboulevarden, en af Århus' nyeste og helt nyskabte gader, have en historie? Ja, for så vidt som en meget gammel gade, Ågade, indgår som led i den, men også fordi tanken om at overbygge åen slet ikke er af så ny dato, som man skulle tro.

Ågade synes at være bebygget i slutningen af det 15. århundrede; i 1477 gav Christian I nemlig tilladelse til, at der måtte opføres huse langs Søndervold, som lå umiddelbart nord for åen¹. Før den tid har åen sikkert været benyttet som havn helt op til Immervad; åbredden har været omdannet til bolværk ved hjælp af risknipper, der fastholdtes af nedrammede pæle. Efter at Ågade var bebygget, har der været livlig virksomhed med lossen og laden; senere forlængede man åens udløb med to parallelle moler ud i bugten, og havnens udvikling fandt da sted der; men langt op i det 19. århundrede benyttedes åløbet stadig som en art havn, og Ågade er nok den eneste gade i Århus, der har haft sejlene kunder. Det var molboerne og fiskerne fra Tunø og Samsø, som kom sejlene op ad åen, lagde til og tog ind til købmanden, ganske på samme måde som bønderne kom kørende ad landevejen. Men købmændene på Ågade måtte ikke blot have en stue, hvor de tilrejsende kunne sidde og spise deres mad, undertiden krævedes også sengeplads, når en storm tvang de sejlene kunder til at overnatte².

Mellem Basballebro, senere Frederiksbro, der forbandt Immervad og Frederiksgade, og Mindebro tilhørte bolværksstrækningerne langs åens nordlige side oprindelig ejerne af de tilstødende grunde på Ågade. Men bolværkerne forfaldt, fordi ejerne ikke ville eller kunne bekoste deres istandsættelse, og midt i forrige århundrede overtog kom-

Ågade set fra Frederiksbro mod Fiskerbroen og sandkisterne, efter foto fra ca. 1860 i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Til venstre ses en del af de gamle, private pælebolværker, som kommunen endnu ikke havde fået erstattet med granitbolværk.

De små havestrimler langs åen er forsvundet; dem overtog kommunen i 1852 mod fremtidig at vedligeholde bolværkerne, og på disse grundstykker opførtes sandkisterne.

Til højre ligger Fiskergades baghaver og småhuse.

Ågade set mod Immervad, efter foto fra ca. 1865 i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Huset i midten lige til højre for Frederiksbroer Købmand J.P. Hammershøis gård, hvor senere Magasin du Nord har haft til huse, efter at ejendommen var ombygget. Bagved ses Frue Kirkes spir.

På den lille bro synes at ligge tøj parat til at blive skyllet i åen. Det ville man ikke finde på i dag, heller ikke oven for slusebroen; men dengang var vandet i åen endnu så nogenlunde rent.

munen efterhånden alle bolværksstrækninger og samtidig de små, smalle havestrimler, som fandtes langs åen; derefter afløstes de primitive, uensartede pælebolværker af et solidt granitbolværk³.

Ejendomsretten til selve åløbet måtte kommunen føre proces for at få fastslået. Farver A. Jahnsen havde i 1840erne anbragt en flåde eller flydebro i åen ud for sit farveri ved Frederiksbro og ville ikke opgive den, da kommunen forlangte den fjernet, fordi han mente at have »rådighed over åen til midtstrøms«. Sagen gik helt til højesteret, som dog fandt, at åløbet i en købstad fortrinsvis måtte »tjene til communicationsmiddel for kommunen og derfor må formodes at tilhøre denne«⁴.

For hundrede år siden var åen oven for Immervad endnu fuldkommen landlig idyl. En sejlads fra Frederiksbro op til Århus Mølle ved det nuværende folkebibliotek gik mellem tæt tilgroede haver; træer og buske ludede langt ud over vandet, og hyldens blomster duftede. I nærheden af møllen fandtes bleg-haverne; Blegdammen, hvor lærred lå på bleg, og selve møllen var så romantisk som nogen dansk vandmølle. Også strækningen fra Frederiksbro til Mindebro var langt ind i forrige århundrede hyggelig og provinsiel, og Ågade med sine allé-træer var en smuk og yndet promenade⁵. Åen lignede en af Venezias kanaler, skriver højesteretsassessor G.A.Jensen i sine erindringer fra 1840erne⁶; men omgivelserne var jo knapt så illuderende, tilføjer han: i stedet for paladser så man Fiskergades faldefærdige baghuse eller dens småhaver, og der var hverken gondoler eller sang til mandolinen. Det hændte også, at vandet farvedes både blåt og rødt, fordi Jahnsens farveri ugenert brugte åen som afløb.

I Ågades små, smalle haver mellem gaden og åen sad man hyggeligt de stille sommeraftener og passerede med naboen. Hist og her var der tvættesteder, hvor vasketøjet skylledes i åen og bankedes med en »banketærskel«. Et sådant tvættested er nu rekonstrueret i »Den gamle By«. Tvættestederne lå direkte ved de små haver, måske næsten skjult af træer og buske, og der kunne derfor ske ulykker som i 1833, da »en agtværdig husmoder (i overensstemmelse med datidens journalistiske praksis får man dog ikke at vide hvem)

Frederiksbro med Immervad, set fra Ågade, akvarel af V. Bøtcher fra 1926; efter foto i »Den gamle By«.

Åen snor sig her mellem det gamle jernstøberi, hvis forfaldne bygninger ses til venstre, og Magasin du Nords hjørnebygning, der ligger til højre.

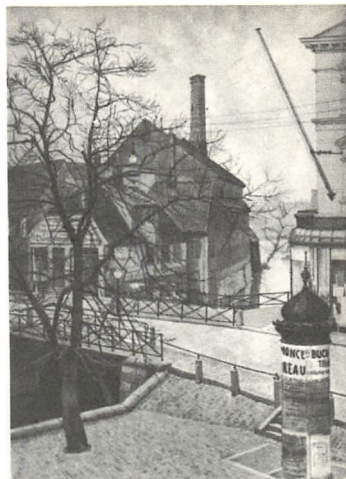
Skønt Frederiksbro ikke længer var så primitiv som i gamle dage, er det dog en meget beskeden bro, ikke engang så bred som gaden, og med fortøve, der er så smalle, at man har fundet det rigtigst at sætte rækværk ikke blot mod åen, men også mod gaden.

Til højre i forgrunden en lille trekantet plads med plakatsøjle og et enkelt træ; den brugtes ofte som torveplads.

Efter overbygningen af åen er der stadig en lille trekantet plads, og en plakatsøjle – men nu større og bevægelig – står stadig omtrent, hvor den gamle stod.

På jernstøberiets tidligere grund ligger nu det store kompleks »Aarhusgaarden«.

Lige overfor, mellem Fiskergade og Aboulewarden, ligger den store ejendom »Centrum«.

faldt ubemærket ud fra tvættestedet uden for sin have og druknede i åen⁷. Men som regel var forholdene idylliske, så idylliske at badning i åen fra møllen til udløbet først blev forbudt 1854⁸; og grunden var ikke den, at vandet var for snavset: først senere kom åen til at ligne en kloak.

Det var dog ikke altid så behageligt at bo i Ågade, for ved højvande fyldtes kældrene ofte med vand, og når det var værst, kunne vandet stå så højt, at man »i Ågaden måtte vade i vand til højt op på benene«⁹. Til daglig var åen imidlertid en meget behagelig nabo, og der kunne godt fiskes i den; særlig beboerne oven for Frederiksbroen, dvs. ejendommene i Vestergade og Frederiksgade, som havde haver ned til åen, fiskede ikke så lidt i den; endnu i begyndelsen af det 19. århundrede bemærkes det i avertissementer om salg af gårde på Vestergade, at der fra haven »gives lejlighed til fornøjeligt fiskeri«¹⁰,

Ågade omkring 1880, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Det er Hotel Skandinaviens bygning, som rager op midt i billedet, og de lave huse i Ågade var altså netop dem, der måtte falde, da Sct. Clemens Bro byggedes få år senere.

Hvis man havde realiseret planen om at bygge en laubro ved at opfylde i Ågade, forstår man, at folk i de lave huse måtte gå ind ad vinduerne, som konsul Mørk sagde i byrådet.

Der var ingen nedgang fra Sct. Clemens Torv til Ågade. Stentrappen gik op til Sct. Clemens Stræde.

Aboulevarden nr. 6 med tatoveringsklinik i kælderen, efter foto i »Den gamle By«.

Huset er et af de små i rækken, som i 1957 blev nedrevet for at give plads til BP-huset.

Som enhver søstad af format har Århus naturligvis et sted, hvor man kan blive tatoveret. Det var før i kælderen Aboulevarden 6 hos Tato-Peter, som der står i de Z-lignende skilte under vinduerne.

Desuden var der i de to kældervinduer pragtfulde prøver på havfruer, fuldriggere, og hvad en sømand ellers kunne tænke sig at smykke sit bryst med.

og i 1838 vurderes møllens ålefiskeri til ca. 300 rdlr. årlig; ja, så sent som 1910 fangedes ved slusebroen adskillige laks, der var på vej fra havet til ynglepladserne. Fangsten foregik ved hjælp af »piglystre«¹¹.

Planen om at overbygge åen hører naturligvis en nyere tid til; for den lille, smilende by på 6–7.000 indbyggere med små, tegltækte huse grupperet omkring domkirken og Frue Kirke var der ingen anledning til at tænke på den slags; der var heller ikke råd til det. Hvornår tanken er opstået, lader sig nu næppe afgøre, men den første veritable plan om en å-overbygning er snart 80 år gammel. Den fremsattes 1884 i byrådet af forretningsfører A. Speyer, som foreslog, at kommunen skulle købe grunde i Fiskergade og overbygge åen fra Frederiksbroen til Fiskerbro for således at få et stort torv, som han syntes var påkrævet. I forbindelse med pladsen under den dengang nyopførte Sct. Clemens Bro kunne der også her være skabt et stort centralt beliggende torv. Planen var dog for stor og bekostelig for datidens Århus¹².

I 1896 dukker overbygnings-projektet op igen. Målet er også denne gang at skabe et stort torv, hvor torvehandelen kan foregå, men nu er det grundejerne i Immervad, Ågade og andre nærliggende gader, som har taget initiativet og indsendt andragende til byrådet; man havde endogså ladet firmaet Frichs Efterfølgere udarbejde tegninger og overslag, hvorefter udgifterne anslås til ca. 100.000 kr. Andragerne lægger i skrivelsen til byrådet ikke skjul på, at de – rent bortset fra at der opnås bedre kår for torvehandelen – først og fremmest interesserer sig for planen som grundejere eller næringsdrivende; men de er også villige til at bringe pekuniære ofre: de har tegnet bidrag til et beløb af 46.000 kr. og håber at komme op på 50.000 kr., således at de altså betaler halvdelen af udgifterne.

Der udspandt sig nu en livlig diskussion for og imod i aviserne; flere af indlæggene er ironiske: man fandt planen alt for fantastisk, og for at overtrumfe den foreslog en indsender – på vers:

Min plan (og fiks og færdig jeg har den)
er splinternagende ny:
»flyt alle til hobe ud på Boulevarden
og sløjf så den gamle by.«
Tænk hvilken torveplads her kunne blive,
den kunne nok sige sparto
til samtlige torve fra Kolding til Skive –
den blev forholdsvis temmelig go!
Og her kan en cyklebane med mere
indrettes mageløst nemt.
Her laver vi også et amfiteater,
som også benyttes skal
til mødested for protestdemokrater
foruden til torvehal.
Ja, sikken en svir det for alle vil være
at sidde ved vinduet flot
og ryge sin pibe og se premiere
– i fald at den da går godt . . .¹³

Sagen behandledes i byrådet den 12. marts, og stadsingeniørens kommentarer til planen gik mærkeligt nok ud på, at byen havde torveplads nok, så man af den grund ikke behøvede at overbygge åen; han havde også flere andre indvendinger at gøre, og byrådets svar blev derfor et afslag¹⁴.

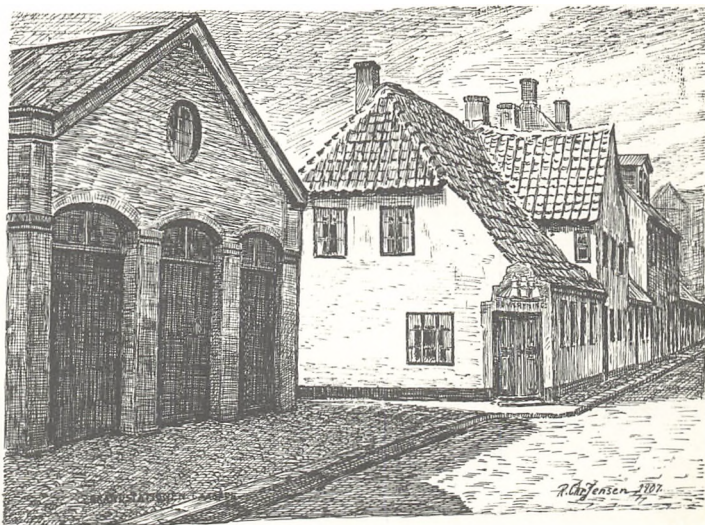
Allerede i 1900 fremsattes den næste plan, undfanget af overretssagfører Johan Pedersen. Den forekom århusianerne helt amerikansk og optog sindene stærkt. I stedet for at overbygge åen foreslog Johan Pedersen nemlig ganske simpelt at flytte den, grave et nyt leje fra Fiskerhuset langs Marselisborg skov til havet og derefter opfylde det gamle leje gennem byen – fantasifuldt, men enkelt og lige til, tilsyneladende et Kolumbusæg. Var

Ågade 14 og 12, den tidligere brandstation og N. Christensens beværtning, efter tegning fra 1907 af R. Chr. Jensen, nu i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Der var egentlig ikke tale om en brandstation, men om et sprøjtehus.

Nøglen opbevaredes i Christensens beværtning, hvor den hentedes i tilfælde af brand.

Det varede dog ikke længe, før Christensen beklagede sig over denne ordning; ofte kom sprøjterne først tilbage ud på natten, og så måtte beværtningen holde åben ud over den lovbestemte lukketid – men så blev Christensen noteret for nattesæde.

planen kommen til udførelse, havde det dog nok vist sig at blive et temmelig dyrt æg. Udgifterne ansloges skønsmæssigt til en million kr., men ingeniører gjorde opmærksom på, at alene opfyldningen af det gamle åløb ville koste en million¹⁵. Planens behandling i byrådet blev temmelig stormfuld; bølgerne gik så højt, at formanden måtte kalde grosserer Wærum til orden. Planen henvistes til havneudvalget, som kom til det resultat, at åens udløb i havnen havde sin store betydning, idet det bidrog til at holde den isfri om vinteren, og med den begrundelse afvist plan – en forsmædelig død. Det hjalp end ikke, at grundejerne og andre også denne gang tilbød at bringe pekuniære ofre. Byrådet svarede, at »kommunens stilling for tiden var en sådan, at der ikke var nogen mulighed for – selv med bidrag fra private grundejere – i en nær fremtid at skride til udførelse af det omhandlede projekt«¹⁶.

Endnu en gang dukkede dog tanken om åfflytningen op, nemlig i 1904 under forhandlingerne om anlægget af den nye sydhavn. Læge A. H. Winge indsendte da til byrådet en skrivelse, hvori han mindede om overretssagfører Johan Pedersens gamle plan og nu foreslog den taget op til fornyet overvejelse, idet man ved at give åen udløb i den nye havn kunne drage nytte af dens ishindrede egenskaber her, ligesom man kunne opføre bolværker langs det nye åleje, »hvorved det opnås, at der for en overskuelig tid vil kunne skaffes plads til oplag og sådanne industrielle virksomheder, for hvilke det er en nødvendighed at have let adgang til havn og jernbane samt til vand . . .«. Fordelene ved at kunne opfylde det gamle åleje gennem byen lå jo klart for dagen.

Havneingeniør P. Vedel syntes imidlertid ikke om planen. Han godtgjorde, at sluseanlæg ville blive nødvendige, da åens vandspejl ved Fiskerhuset ligger tre til fem fod over daglig vande i havnen. Desuden måtte der indrettes svajebassin, hvor skibene kunne vende, og da det nye åleje skulle graves gennem et terræn, der gennemsnitlig ligger 30

Ågade set fra Sct. Clemens Bro omkring 1926, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhist. samling.

Facaden helt til højre i billedet er »Hafniahus«, og for enden af gaden ses Magasin du Nords bygning.

Bygningerne til venstre mod Frederiksbro rummede tidligere Jahnsens farveri – det var det, som undertiden farvede åens vand rødt eller blåt – og farver Jahnsens svigersøn, A. B. Holm, udvidede senere virksomheden med en klædefabrik.

I 1926 ejedes bygningerne af A/S De forenede Jernstøberier. Ved å-overbygningen forsvandt de, og på en del af grunden blev senere opført det nuværende store kompleks »Centrum«.

»Tvættestede« bag ved Aarhus Møllens have ved en lille smøge, der førte fra Garvergyden ned til åen; akvarel af Bertha Weis, her efter: Aarhus, Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar, 1905.

Langt op i forrige århundrede fandtes adskillige tvættesteder i åen, også neden for Frederiksbro. I 1840 »overlod smedemester Jensen, ejer af stederne gl. hus-nr. 273 og 274 på Ågade, et stykke af hans bolværk ved åen til kommunen, til anlæg af et tvættestede« (Jordebog for Aarhus Kjøbstad, 1874, s. 27).

Oven for Frederiksbro, hvor der ingen bebyggelse var langs åen, lå tvættestederne ofte halvt skjult bag træer og buske, som ludede ud over vandet, og der kunne da som nærmere omtalte ulykker, uden at nogen bemærkede det.

Tvættestederne var lave broer, der også benyttedes som bådebroer.

Da vandet i åen efterhånden blev for snavset til vask i åens nedre løb, fandt en entreprenant mand på at udleje »plads til skylning og tørring« af løjet i »bleghuset uden for Vesterport« (A. St. 27.4. 1852).

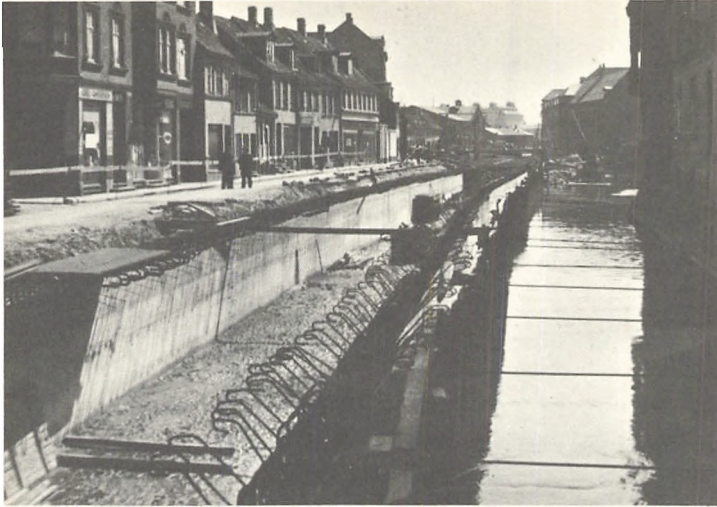

fod over daglig vande, ville de industrielle anlæg altså komme til at ligge ca. 22 fod over skibenes dæk, hvad enten ville medføre store udgifter til losningen eller en ikke mindre bekostelig afgravning af terrænet. Omkostningerne ved projektets gennemførelse anslag havneingeniøren til 4½ million kr., hvad dengang var en umådelig sum¹⁷.

Byrådet afviste planen endnu en gang, og »Åboulevarden« var altså stadig et luftkastel. Dog var tanken om en overbygning af åen ikke helt opgivet; i virkeligheden foretog byrådet i de følgende år forskellige ting netop med henblik på en senere overbygning, således erhvervedes i 1905 afdøde jernstøber Chr. Christensens ejendom Frederiksgade 4-6 for 120.000 kr., for at Louisegade (gaden langs åen oven for Grønnegade) til sin tid kunne føres igennem til Frederiksbro¹⁸. Stadsingeniør Oscar Jørgensen udarbejdede også planer for en åoverbygning i mindre stil, og de cement-bolværker, som åbredden i årenes løb udstyredes med, var led i stadsingeniørens projekt. Det blev dog ikke det, man senere gennemførte.

Først i december 1930 tog byrådet planen op til realitetsforhandling og da på foranledning udefra, idet rigsdagen under den herskende arbejdsløshed havde vedtaget en lov om tilskud til ekstraordinære vejarbejder. Byrådet havde oprindelig tænkt sig at lade andre arbejder gå forud for åoverbygningen, men besluttede nu at lade denne få førstepladsen, dog således at det foreløbig kun drejede sig om strækningen fra Frederiksbro til broen ved Grønnegade. Man var klar over, at det »ville give en god forbindelse gennem byen, når der kom en bro over åen ved Thorvaldsensgade. For at få det fulde udbytte af forbindelsen måtte åoverbygningen dog fortsættes til havnen, men det kunne jo komme senere«.

Op så tog man fat¹⁹. I juli 1933 kunne brolægningsudvalget forelægge byrådet en plan til gadeanlæg på den overdækkede å: der blev to kørebaner, parkeringsplads samt plads til torvehandel. Broen over åen ved Thorvaldsensgade kom også senere i stand, og 1937 begyndte man en delvis overbygning af åen under Sct. Clemens Bro som optakt til den sidste strækning mellem Immervad og Mindebro. Således kom åoverbygningen fra

Ågade set mod havnen 1938 under arbejdet med åens overbygning, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Arbejdet foregik på den måde, at ålobet ved spunsvej deltes i to halvdele, og mens vandet fortsatte sit løb gennem den ene halvdel, tørlagdes den anden, så støbningen af side- og støttemure kunne foretages. Når begge halvdele var behandlet på denne måde, kunne selve overdækningen begynde.

Midt i billedet ses den venstre, tørlagte halvdel af åen. Under arbejdet fandtes mange genstande fra gammel tid, nu i »Den gamle By«.

Christiansbroen til havnen lidt efter lidt i stand. Man vil lægge mærke til, at det i 1880'erne og 1890'erne var spørgsmålet om torveforholdene, som lå i forgrunden, mens det i 1930 var trafikproblemet – en bekvem gennemkørsel i byens centrum – som især begrundede åens overbygning, en naturlig følge af den stadig stigende rolle, motor- og anden trafik har spillet i byplanlægningen. De senere års hektiske udvikling af motor-trafikken har endda bevirket, at torvehandelen nu helt er forjaget fra Åboulevarden for at imødekomme det voksende krav om parkeringsplads.

Byggegrundene langs den nye gade gik af som varmt brød, og en række anselige bygninger rejste sig langs Åboulevarden – også det store kompleks »Centrum«, som man nu har at fortryde på, fordi det ligger i vejen for Frederiksgade-udvidelsen. Endnu findes enkelte af Fiskergades små baghuse, men de vil forsvinde lidt efter lidt. Århus har med Åboulevarden fået en bred og meget vigtig færdselsåre tværs gennem byen, en aflastning af de gamle, snævre gaders vogntrafik; og det er opnået uden at gøre noget voldsomt indgreb i byens gamle struktur, hvad lignende foranstaltninger i andre byer ofte har medført. Det kommer sikkert af, at en af de gamle gader, Ågade, indgik som et naturligt led i åoverbygningen og på forhånd dannede det meste af den ene gadeside. Her skete ingen revolution, og Åboulevarden føles – skønt den ikke er stort mere end 20 år gammel – som en organisk og naturlig del af bybilledet.

Så kan man jo nok i stilhed sukke over de skønhedsværdier, som gik tabt, da åen, der lignede Venezias kanaler, og hyldebusken, som spejlede sig i vandet, forsvandt.

NOTER: ¹ Hoffmeyer I, s. 289 ff. ² A.St. 16.10.1933. ³ Jordebog for Aarhus Kjøbstad, 1874, s. 26–28. ⁴ N.F. Schlegel: Samling af Høicsteretsdomme I, 1861, s. 268–73. ⁵ E.H.Tregder: Haandbog for Reisende, 1824, s. 8. ⁶ G.A.Jensen: Barndoms- og Ungdomsindringer, 1943, s. 30. ⁷ A.St. 12.9.1833. ⁸ A.St. 27.5.1854. ⁹ Nyeste Skilderic af Kjøbenhavn 11.1.1825; A.St. 2.11.1827. ¹⁰ A.St. 19.1.1805, Tillæg. ¹¹ A.St. 3.11.1910. ¹² A.B.Forh. 1884, s. 156 og 1885, s. 28 og 38; A.St. 27. og 28.2.1885. ¹³ A.St. 8.3.1896. ¹⁴ A.B.Forh. 1896, s. 131; A.St. 13.3.1896. ¹⁵ A.St. 19.12.1900. ¹⁶ A.St. 18. og 19.1.1901; A.B.Forh. 1901, s. 44. ¹⁷ Em. Sejr: Træk af Aarhus Havns Historie, 1937, s. 60–62. ¹⁸ A.St. 25.11.1905. ¹⁹ A.St. 12.10.1930.

Bag om byen

I erindringer om Århus, som den så ud midt i forrige århundrede, fortælles det, at der fra Spanien »førte en nydelig spadserevej op forbi kirkegården til Frederiksport, en dejlig stille vej med skønne udsigter over hav og skov og by, med fuglesang og Kattedagets mumlen . . .«¹. Så idyllisk og landlig var dengang den senere Sønder Allé.

Spadserevejen fra Spanien til Frederiksport var den ældste del af vejen »bag om byen«, som efterhånden fortsattes fra Frederiksport ned ad Jeronimusbakken, over åen og forbi Århus Mølle, hvor nu Folkebiblioteket og Mølleparken ligger, til Mølleport omtrent ved Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeningers nuværende bygning, videre til Vesterport og Munkeport, der lå, hvor Nørre Allé nu krydser Munkegade, og endelig langs Klostergades og Studsgades bagpladser og haver til Studsgadesport og Mejlgedesport. Vejen bag om byen var med andre ord begyndelsen til de nuværende gader Sønder Allé, Vester Allé, Nørre Allé og Nørregade.

Alleen bag om byen var anlagt i begyndelsen af 1820erne; der var nok i forvejen en vej, men den var »næsten ufremkommelig« for køretøjer og slet ikke til at gå på. Nu påtog to interesserede mænd sig at fremskaffe allé-træer – det var borgmester Fleischer og oberst Høegh-Guldberg – og andre stillede grund til rådighed, så der kunne anlægges en spadseresti langs vejen, ligesom atter andre leverede grus til vejarbejdet². Der har med andre ord i begyndelsen været tale om en art interessentskab, men omkostningerne til vedligeholdelsen og de senere udvidelser gik snart over til kommunen.

Vejen bag om byen omtales rosende allerede 1825, endda i et københavnsk blad³, og 1829 benævnes den »promenaden rundt om byen, til hvilken måske ej nogen blandt

Vinterstemning i Nørre Allé 1897, efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Billedet er taget mod Vesterbro Torv; det er den Langballeske ejendom, som ses lige for. Til højre lå Langballes teglværk; der var store huller i husrækken til venstre, så der endnu var bevaret en smule landlig provinshygge.

Træerne fik også lov at stå langt ind i dette århundrede; først da teglværket nedlagdes og afløstes af beboelsesejendomme, forsvandt de helt.

landets stæder kan fremvise magen«⁴. Århusianerne var også glade for den, hvad man ser af den vrede, der kommer til orde, når alleens træer beskadiges, eller når vedligeholdelsen af vejen er mangelfuld. Allerede 1825 klager borgmester Fleischer over, at flere »i grøde stående træer« er brækket, og han udlover en ducør for oplysning om synderne på ikke mindre end 15 rbdlr. sølv, hvad dengang var et meget stort beløb⁵; og i 1849 udlover politimester Jørgen Nielsen en ducør på 10 rdrl. for angivelse af de »uopdragne, fordrukne og kåde mennesker«, som »ødelægger og tilsviner« plantningerne og spadseregangene⁶.

Byens damer, som ikke mindst nød godt af promenaden, var også virksomme for at få vejen i bedre stand. Det ses blandt andet af efterfølgende indlæg⁷ fra 1845:

Sammensværgelse.

Hvad vi fruentimmer kunne udrette er noksom bekendt. Lad os derfor forene os om, enten ved vore øjnes magt eller ved tøffelens, at få gangstien om byen passabel. Thi som den nu er og i sommer har været, kan man ikke passere den. Er det magistratens sag at se fodstien i ordentlig stand, da lad os gennembore den med vore blikke; er det borgerrepræsentanternes, da lad os sende dem regning på vore fordærvede og tabte sko; og skulle det være vejofficerens, da lad os indbyde ham til en promenade på den fodsti med damesko. Og skulle alt dette intet hjælpe, lad os da søge råd hos præsten i Hasle.

Flere damer.

Den mærkelige henvisning til præsten i Hasle har ikke forekommet datidens læsere mærkelig, men behagelig for præsten har den ikke været. Han hed Christian Werliin og var gift med Julie Lütthans, som senere blev Chr. Winthers hustru; han var kendt for sin hidsighed og brutalitet; han skældte bønderne ud fra prædikestolen, og med sine tjenestefolk lå han bestandig i klammeri, som undertiden udartede til håndgemæng⁸. Når damerne ville søge råd hos pastor Werliin, kunne det altså kun betyde, at de ville

*Udsigt fra fattiggården over Bispe-
toften, oliemaleri fra 1878, malet af
Jens Olsen, her efter foto i »Den
gamle By«.*

*Omtrent ud for rytteren ligger nu
ting- og arresthuset.*

*På maleriets blindramme er note-
ret: »Tegnet og malet fra fattig-
gårdens loft... af Jens Olsen, som
døde på fattiggården. Grunden, hvor-
for en af vore dygtigste malere døde
på fattiggården, var den forbandede
drik«.*

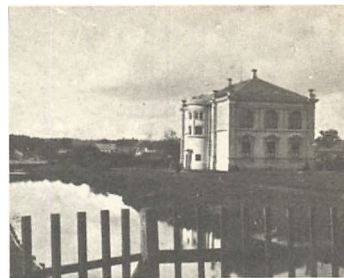
*Billedet af den ubebyggede Bispe-
toft fortæller altså også om en men-
neskelig tragedie.*

Århus Museum omkring 1880, efter foto i »Den gamle By«.

Billedet er taget før 1891, da museets sidebygninger blev opført; og da der endnu ikke er groet noget op omkring bygningen, er tidspunktet nok forholdsvis kort tid efter museets indvielse, der fandt sted den 20. maj 1877.

Det meget primitive rækværk i forgrunden må stå på slusebroen, hvorfra fotografen har taget billedet.

Museets grund var skænket af møllejer A. S. Weis og var egentlig den gamle mølledam, som Weis havde ladet opfylde, efter at han 1873 havde omdannet vandmøllen til en dampmølle.

gå aggressivt til værks. I øvrigt var damerne ikke altid helt uden skyld i, at forholdene var dårlige, således klages der 1852 over, at der er hængt en vask til tørre tværs over spadserestien⁹.

Trods al sin idyl var der dog også mere lyssky virksomhed knyttet til vejen bag om byen, nemlig i forbindelse med smugleri. Som alle andre købstæder var Århus forsynet med byporte, hvor der afkrævedes konsumtionsafgift eller accise af de varer, der førtes ind i byen, og som alle skatter var accisen naturligvis upopulær, og der blev smuglet i stor stil – og uden at samvittigheden tyngedes noget videre. Hvad bønderne kom kørende med ind gennem byportene, hvor toldbetjentene tog imod dem, var hjemfalden til afgift; men meget lod sig fra vejen bag om byen bære ind gennem haverne til de ventende kunder; man sagde endogså, at de købmænd, som havde gårde, der lå bekvemt for denne særlige form for smugleri, havde bedre chancer for at blive velhavende end andre. Og alle parter synes at have udnyttet denne mulighed til det yderste¹⁰.

Efter at accisen i 1851 var afskaffet og byportene nedrevet, begyndte man så småt at bygge uden for portene; af vejen bag om byen kom strækningen fra Studsgadesport til Munkeport først med. Der byggedes en række, gennemgående små, huse nærmest Studs-

Århus Mølle, før vandmøllen blev nedlagt, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Vejen bag om byen kommer oppe fra Jeronimusbakken, senere Fattiggårdsbakken, går over slusebroen og forbi møllen til Grisetorvet, senere Vesterbro Torv.

Til højre ses mølledammen, som man om sommeren kunne ro på, og som om vinteren var en meget yndet skøjtebane.

Af de vidtløftige møllebygninger, hvoraf en del ses til venstre på billedet, er den smukke hovedbygning nu blevet genopført i »Den gamle By«.

Den »indenbys pakkepost« holder i Vester Allé ud for ridehuset, ca. 1917, efter foto i »Den gamle By«.

Postvæsenet besørgede ikke selv kørslen af pakker i gamle dage, men udliciterede den til de såkaldte »postkontrahenter«.

I adskillige år var vognmand J. C. Dyhr postkontrahent i Århus, og det er hans vogn, som holder her med vognmandskusk Hans Fr. Rasmussen på bukken.

Dyhr havde også andre entrepriser; han opretholdt således en omnibusrute fra Østbanetorv til Jægergårdsgade, før den elektriske sporvogn blev anlagt, og han overtog 1905 al kørsel for statsbanerne.

I 1908 arbejdede Dyhr ivrigt på at få oprettet et automobil-aktieselskab med hovedkontor i Århus, men med vogne udstationeret også i Ålborg, Randers, Esbjerg osv.

gade. En del af dem eksisterer endnu, men de er blevet næsten ukendelige på grund af de store butiksruder, der undertiden fylder det meste af facaden. I 1859 var der så mange huse, at en af beboerne ønskede anlagt »en gade ind til byen«, som helst skulle brolægges »med sådanne hugne, firkantede sten, som man bruger, når det skal være allerbedst, men rendestenen ønsker jeg ikke så dyb, at man kan drukne i den«¹¹. Denne gade kom for så vidt i 1862, da Paradisgade gennemførtes; det skete måske nok ikke så meget for Nørregades skyld, men af hensyn til den nybyggede Paradisgades Skole, og Nørregade-boerne viste sig ikke videre taknemlige: nu begyndte de at klage over drengenes »vilde og for ørene pinlige skrålen og hylene«¹².

En af de største af de tidligst opførte ejendomme på Nørregade var »beværtningsstedet Nørrelyst« på hjørnet af nuværende Nørreport og Nørregade; det var fhv. politibetjent N. W. Jørgensen, som byggede det¹³; senere dreves restauranten bl. a. af Th. C. Kramer¹⁴. Byggeriet fortsattes i de følgende år, særlig i 1870erne tog det fart: ikke blot blev det meste af Nørregade bebygget, men sidegaderne begyndte at kravle op ad bakken, således Teglgårdsstræde, der 1877 fik det anseligere navn Teglgårdsgade, for i 1891 at blive omdøbt til Sjællandsgade. Norsgade blev 1875 opkaldt efter mangeårigt medlem af byrådet og meddirektør for Aarhus Privatbank, prokurator O. H. Nors; endvidere Hjelmensgade, der oprindeligt hed Grønlundsgade.

I 1872 lød der igen klager fra Nørregade; denne gang gjaldt det »det utilgivelige svineri«, som herskede i gaden. Det var praktisk talt umuligt at komme fra den ene side af

gaden til den anden. At forholdene virkelig var miserable blev alvorligt understreget af en tyfus-epidemi, som samtidig hærgede Århus, og som ikke mindst holdt til i Nørregadekvarteret. Det var så foruroligende, at sundhedskommissionen tog problemet op til undersøgelse; den 21. marts 1872 afgav den en betænkning til byrådet, hvori man vel ikke finder det muligt med sikkerhed at kunne »angive grunden til, at den typhoide feber i så lang tid har holdt sig til den omhandlede del af byen, men dog må antage, at det mindre gode drikkevand, det manglende afløb for grundvandet og, for selve Nørregades vedkommende, den aldeles manglende brolægning have været væsentlig medvirkende årsager til sygdommens opkomst, udbredelse og hårdnakkede vedbliven«. Derimod mente sundhedskommissionen ikke, at »den offentlige rendesten, som løber forbi en del huse i Nørregade, og som har givet anledning til klage fra en del grundejere . . . kan have været medvirkende til sygdommens udbredelse«¹⁵.

Byrådet besluttede, at Nørregade straks skulle brolægges, og samtidig bestemtes det, at broen over Vennelyst-bækken skulle udvides og forsynes med nyt brodække¹⁶.

Også Nørre Allé blev efterhånden bebygget. I 1874 døbte byrådet »vejen fra Paradisgade til Munkeport« Nørre Allé¹⁷; men senere, da Guldsmedgade var ført igennem fra Klostergade, fandt man det mere praktisk, at den del af Nørre Allé, der ligger mellem Paradisgade og Guldsmedgade, kom til at hedde Nørregade¹⁸. I Nørre Allé opførtes i 1880erne flere større bygninger, i 1884 således Århus tekniske Skole på hjørnet af Munkegade; den fik i 1924 påbygget en tredje etage¹⁹. Ligeledes i 1884 opførtes efter tegning af arkitekt Th. Arboe »Aarhus højere Pigeskole«, der lededes af skolebestyrerinde Albertine Sørensen og senere blev til »Elise Smiths Skole«²⁰, og 1886 indviedes valgmenighedskirken af biskop J. Clausen; den var opført efter tegning af arkitekt S. F. Kühnel²¹.

Efterhånden som husene rejste sig på begge sider af gaden, begyndte allé-træerne, som århusianerne engang havde været så glade for, at genere beboerne. Gang på gang kommer der andragender til byrådet om at få dem fældet; men byrådet var ikke altid parat til at imødekomme ønskerne. Da tømremester L. Petersen i 1886 ansøger om, at »de tvende ud for hans ejendom nr. 66 i Nørre Allé værende lindetræer« måtte blive

Vesterbro Torv omkring århundredskiftet, her efter fotografi i Ethverus-arkivet.

Torvet kaldtes i sin tid Griseteorvet, hvad billedet umiddelbart viser grunden til; men det har også heddet Kvægtorvet, fordi det anvendtes som markedsplads for kreaturer.

Forskellige anker over, at kvægtorvsforholdene på Vesterbro Torv ikke var gode, førte imidlertid til, at man i 1907 oprettede en kreaturmarkedsplads ved det offentlige slagtehus.

Nørregade set mod Nørre Allé, omkring århundredskiftet, efter foto i »Den gamle By«.

Billedet er taget før sporvognens anlæg, og gaden er pænt brolagt, så der ikke længere er tale om »utilgeligt svineri«.

Mange af de små huse findes endnu, men de er i tidens løb blevet udstyret med store udstillingsvinduer, der helt dominerer facaden.

Bygningen for enden af gaden er overretssagfører J. Høegh-Guldbergs villa, hvor også Foreningen af jyd-ske Landboforeninger havde kontorer.

fjernede, da de næsten fuldstændig berøver hans lejlighed i stueetagen sollys og af den grund er til skade for hans hustrus og børns helbredstilstand, fandt man ingen anledning til at imødekomme ansøgningen, da træerne jo var der, forinden andrageren byggede sit hus. Derimod vedtog man at »lade de pågældende træer stævne og beklippe, således at de så lidt som muligt genere andrageren«. Tre år senere besluttede byrådet imidlertid, uden kommentarer, at lade de samme to træer fælde.

Længe vedblev Nørre Allé dog at have lidt af allépræget; hertil bidrog også, at en del af bebyggelsen på nordsiden bestod af villacer med haver, hvoraf enkelte er bevaret helt op til vorre dage. Men ellers blev Nørregade og Nørre Allé led i et stadig mere vidt forgrenet gadenet, og da Guldsmedgade 1891 førtes igennem fra Klostergade, blev Nørregade pludselig en del af hovedfærdselsåren gennem byen. Den elektriske sporvogns anlæg 1904 satte kronen på værket.

Fra Nørre Allé begyndte Ny Munkegade så småt at vokse op ad bakken; den fik navn af byrådet i 1882, og allerede i 1881 var forbindelsesgaden mellem Grønnegade og Nørre Allé døbt Ny Grønnegade; senere kaldtes hele gaden fra Nørre Allé til åen Grønnegade. Lollandsgade fik navn i 1892. Af nyere gadeanlæg må nævnes Klosterport, forbindelsesgaden mellem Klostergade og Nørre Allé, som gennemførtes 1913. Samme år gjordes i Nørregade begyndelsen til Borggade, idet overretssagfører Høegh-Guldbergs villa, som var opført 1877, nedrevs. På en del af grunden byggedes de to store hjørnejendomme, Nørregade 53 og 55; den projekterede gade endte til en begyndelse blindt, men førtes senere igennem helt til Klostergade.

Den vestlige del af Nørre Allé nærmest Vesterbro Torv var længe kun bebygget på den sydlige side. På den nordlige fandtes et stort teglværk, anlagt allerede 1828. Det havde så tidligt som 1834 en ovn, der kunne rumme 55.000 mursten. 1840 overtoges det af købmand C. Langballe, som 1851 udvidede det med »Halds toft« og forøgede driften meget, bl. a. knyttede han også et kalkværk til virksomheden²². Kalkværket flyttedes senere til havnen, men lige til 1917 var teglværket ved Nørre Allé i drift. Derefter udlagdes ter-

Sønder Allé set fra Søndergade mod Park Allé ca. 1923, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Billeder stammer fra de år, da den nye hovedbanegård blev bygget. Ryesgade var da spærret for gennemkørsel, og sporvognen gik derfor ad den nyanlagte Park Allé.

Bag ved sporvognen ses resterne af den gamle kirkegård, hvor rådhuset senere byggedes. Til højre er hjørnebygningen Sdr. Allé-Søndergade under opførelse, mens husrækken i Park Allé endnu ikke er påbegyndt.

rænet til byggegrunde, den lille dam med de mange karusser opfyldtes, og brødrene, murermester S. Klostergaard Sørensen og tømrermester Th. A. Klostergaard, opførte efter tegning af arkitekt Høeg-Hansen det store kompleks, som nu ligger mellem Grønnegade og Vesterbro Torv. Hermed var den sidste »landlige« del af Nørre Allé forsvundet.

Den del af vejen bag om byen, som gik fra Spanien til Frederiksport, havde i mange år frie, landlige omgivelser. Efter at det i 1805 var blevet forbudt at begrave ligene i eller ved Domkirken, var Sct. Olufs Kirkegård ved Kystvejen hurtigt blevet overfyldt, og i 1813 indviedes derfor en »almen-kirkegård« uden for Mindeport, omtrent hvor rutebilstationen nu findes; det foregik med stor højtidelighed, samtidig med at den første begravelse fandt sted²³. Den nye kirkegård viste sig imidlertid hurtigt uegnet, fordi der var vand i grunden i halvanden alens dybde. Man har eksempler på en testamentarisk be-

Århus tekniske Skole i Nørre Allé omkring århundredskiftet, efter foto i »Den gamle By«.

Teknisk Skole blev opført 1884 og udvidet 1898; i 1924 fik den en tredje etage; alligevel har der måttet bygges store nybygninger på Frederiksbjerg for at kunne imødekomme de voksende krav om teknisk undervisning.

Færdslen kan ikke have været særlig stor dengang, ellers havde gaslygtepælen i fortovskanten på hjørnet af Nørre Allé og Ny Munkegade næppe fået lov til at blive stående ret længe på dette udsatte sted.

Hjørnet af Sønder Allé og Frederiksgade omkring 1925, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

For dem, der ikke husker dette fredelige og skyggefulde parti, vil det måske være en overraskelse, at her nu findes den stærkt befærdede gade mellem rådhuset og Handelsbankens bygning.

Hjørnegården til venstre er S. M. Holsts gård, som nu delvis er genopført i »Den gamle By«. Til højre lå den gamle kirkegård, hvor rådhuset senere opførtes.

stemmelse om, at begravelsen ikke måtte finde sted på »almen-kirkegården«, da der siges »at de bliver druknet i stedet for at blive begravne«²⁴. Allerede 1818 indviedes en ny kirkegård uden for Frederiksport, og den gamle blev derefter udlagt til haver; men også kirkegårde er jo en slags have – de dødes have – og »bag om byen« fra Spanien til Frederiksport bevarede længe naturidyllen.

Først omkring 1850 begyndte Fredensgade at tage form, og midt i 1850erne udstykkede Hendrik Schandorph sin toft, hvor efterhånden Søndergade og Østergade blev anlagt. På hjørnet af Søndergade og Sønder Allé oprettede Søren Frich 1854 sin maskinfabrik, og lidt efter lidt kom der også enkelte huse i Sønder Allé; på hjørnet af Fredensgade opførte herredsfoged F. C. Willemoes en herskabelig bolig, den nuværende bispegård²⁵. Da Ryesgade i 1870erne førtes igennem gartner Jensens have til banegården, fik det ligeledes indflydelse på Sønder Allés udvikling. En del af gaden nærmest Ryesgade afgravedes, og i det hele taget blev Sønder Allé reguleret og en vigtig del af gadenettet, forbindelsesgade mellem Fredensgade og Frederiksgade; da Sct. Clemens Bro åbnedes 1884, og Ryesgade-Søndergade blev »strøg«, kom Sønder Allé direkte i forbindelse med det hurtigt voksende forretningskvarter.

Amtmandstoften havde kommunen 1872 solgt til Statsbanerne for 17.274 rdlr. Her fandtes tidligere en lille lund, der i 1827 var plantet af generalmajor Flindt og den general Müller, som senere boede på Louisenhøj, det nuværende Stefanshjem²⁶. Nu måtte træerne fældes, og på Amtmandstoften bredte banesporene sig; her fandtes gods- og rangerbanegård; hele terrænet mellem Fredensgade og Spanien var beslægtet af Statsbanerne, indtil godsbanegården i 1920erne flyttedes ud i Mølleengen. En del af grunden blev da ledig, og den vestlige trekant mellem Sønder Allé og Fredensgade isoleredes ved en diagonalgade, der gik fra Spanien til Fredensgade i nærheden af hovedbanegården. På trekanten indrettedes senere rutebilstation, som kraftigt øgede trafikken på Sønder Allé. Antallet af rutebiler øgedes også i den grad, at diagonalgaden har måttet inddrages under selve rutebilterrænet og altså ikke mere kan bruges til gennemkørsel.

Også på den anden side af Sønder Allé skete forandringer. Allerede under den første verdenskrig flyttedes Frichs fabrikker til Åbyhøj, og på hjørnegrunden Søndergade-Sønder Allé rejstes det store Regina-kompleks. Selv kirkegården gjordes der indhug i; først inddrog den østlige del, hvor Park Allé førtes igennem fra Banegårdspladsen til Sønder Allé, og store nybygninger rejstes på denne gade; dernæst opførtes på resten af kirkegårdsterrænet Århus' nye rådhus, hvor byen den 2. juli 1941 kunne fejre 500 års jubilæum for de ældste købstadrettigheder. Rådhusets hovedindgang er fra Sønder Allé, og lige overfor rejstes senere Jydsk Handels- og Landbrugsbanks bygning på grunden, hvor før S.M. Holst's købmandsgård lå på hjørnet af Frederiksgade og Sønder Allé. I løbet af få år forvandlede den forholdsvist fredelige vej mellem kirkegårdens stille træer og den gamle bindingsværksgård til et by-centrum med travlhed og voldsom trafik.

Den del af vejen bag om byen, som længst bevarede et landligt præg, var stykket fra Frederiksport til Århus Mølle. Langt op i forrige århundrede var der uforstyrret idyl omkring møllen; vandet brusede gennem slusebroen, træerne bøjede sig ud over åen, og der kunne sejles på mølledammen, som om vinteren var byens meget yndede skøjtebane. Først da møller A.S. Weis i 1870 havde solgt retten til at tage vand fra åen og gik over til dampkraft, kunne terrænet omkring møllen udtørres, og den kunstelskende Weis afgang derefter grund til det kunstmuseum, som 1876-77 opførtes lige over for møllen efter tegning af bygningsinspektør V. Th. Walther.

Midt på Jeronimusbakken, syd for vejen bag om byen, byggedes 1869-70 Fattig- og Forsørgelsesanstalten, nu Arbejdsanstalten, Vester Allé 5, og på hjørnet af Frederiks Allé og vejen bag om byen opførtes 1876-77 ridehuset og rytterkasernen; men ellers lå Bispetoftehen uden bebyggelse helt op til århundredskiftet. Her var marker og haver, senere også plads for cirkus o.l.; først i 1890 begyndte man i byrådet at drøfte, hvordan Bispetoftehen bedst kunne udnyttes. 1896 blev det vedtaget, at Statsbiblioteket skulle bygges her, og murermester Thomsen mente da, at man også burde afsætte plads til latinskolen, da der jo var »stærk stemning for, at man med tiden ville søge at få en del af universitetet herover i form af en udvidet latinskole«²⁷.

Den første bebyggelse på den nordlige side af Vester Allé blev dog Christiansgades skole, opført 1899-1900. Statsbiblioteket indviedes 1902, og 1903-06 byggedes Ting- og Arresthuset. Ny jydsk Købstad-Kreditforenings bygning kom 1910-11, og da arkitekt Høeg-Hansens Kunstbygning – nu »Den permanente« – var færdig i 1917, var også det meste af Bispetoftehen bebygget og enhver rest af landlig idyl forsvundet.

NOTER: ¹ Ill. Tidende 1884-85, s. 571. ² A.St. 7.3.1839. ³ Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 1825, nr. 91. ⁴ Den cimbriske Iagttager 1829, nr. 14. ⁵ A.St. 24.5.1825. ⁶ A.St. 9.2.1849. ⁷ A.St. 3.12.1845. ⁸ Rasmus Nielsen: Landstingsmand Niels Rasmussen, 1929, s. 39ff.; A.St. 11.11.1956. ⁹ A.St. 2.4.1852. ¹⁰ R.N., 1959, s. 38ff. og 129. ¹¹ Aarhus Søndagsblad 1859, s. 35. ¹² Aarhus Ugeblad 1863, nr. 2. ¹³ A.St. 28.4.1854. ¹⁴ A.St. 15.8.1933. ¹⁵ A. B. Forh. 1872, s. 21 og 32. ¹⁶ A.St. 22.3.1872. ¹⁷ A. B. Forh. 1874, s. 43. ¹⁸ A.St. 3.2.1910. ¹⁹ Aarhus tekniske Skole gennem 100 Aar, 1928. ²⁰ A.St. 4.3.1884; Elise Smiths Skole 1834-1934. ²¹ A.St. 5.4.1886; Fra Kirkehus og Skolestue 1936, s. 52ff. ²² Helge Søgaard: C. Langballe & Søn, 1934, s. 14-19. ²³ A.St. 3.9.1813. ²⁴ K. Schoubye: Stamtavle over Familien Schoubye (maskinskr. dupl.), 1944, s. 16. ²⁵ A.St. 22.7.1858; A.St. Aarb. 1954, s. 205. ²⁶ Jordebog for Aarhus Kjøbstad, 1874, s. 109; E. Bodenhoff: Svundne Tider, 1912, s. 262. ²⁷ A.St. 3.7.1896.

Sct. Clemens Bro

Som gade betragtet er Sct. Clemens Bro kun kort, men den har haft større betydning for byens udvikling end nogen anden gade; den blev ikke blot en bro over åen, men en forbindelse mellem to adskilte bydele, ligesom den med et slag gjorde Søndergade-Ryesgade til hovedfærdselsåre.

Ingen kunne vel i vore dage tænke sig Århus uden Sct. Clemens Bro; den er en selvfølgelig trafikal nødvendighed og kunne slet ikke undværes. Men sådan har man ikke altid set på det. I første halvdel af forrige århundrede kom man kørende til Århus ad de forskellige landeveje, og byens hovedgader var derfor de såkaldte »landevejsgader«: Mejlgade, Studsgade, Vestergade og Frederiksgade. Jernbanens åbning i 1862 betød en begyndende ændring af trafikforholdene. Ryesgade eksisterede endnu ikke, og forbindelsen mellem banegården og byen gik derfor ad Fredensgade, Mindebro og Skolegade, en temmelig lang og besværlig vej, og Skolegade var tilmed meget smal og kunne vanskeligt tage den voksende trafik. Intet under at man begyndte at fundere over, hvordan man skulle skabe en ny og direkte forbindelse mellem banegården og byens centrum, Store Torv.

Planen om en bro fra Sct. Clemens Torv til Søndergade kom første gang til behandling i byrådet i 1872. Der var indgivet hele to forslag, et af arkitekt Langeland-Mathiesen og et af stadsingeniør Obel¹. Borgmester v. Schmidten forelagde ganske kort begge projekter, der hver især var anslået til at ville koste ca. 100.000 rdlr. Planerne er »smukke, men ikke tilstrækkelig nyttige«, mente borgmesteren.

Udsigt fra Søndergade over Fiskergade mod domkirken omkring 1865, efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Som man ser, var forbindelsen fra Søndergade til Fiskergade ikke netop egnet til kørende trafik.

Over de lave huse ses til venstre et hjørne af Hotel Skandinavien; huset midt for domkirkens tårn er hjørnebygningen Kannikegade-Sct. Clemens Torv.

Længst til højre ses domkirkens to små løgformede spir på de østlige tårne; de blev sidst i 1870erne erstattet af to højere og slankere spir, der passede bedre til det slanke spir, vesttårnet fik i 1877.

Forbindelsesbro mellem Sct. Clemens Torv og Søndergade, tegnet af arkitekt Langeland-Mathiesen, her efter Ill. Tidende 1871-72.

Det er formodentlig kun selve broen, der skyldes Langeland-Mathiesen. Omgivelserne synes tegnet af en, der

slet ikke har kendt Århus: Ågade og Fiskergade er forsvundne, og kun bygningen længst til højre har en svag mindelse om Hotel Skandinavien.

Formålet med tegningen har sikkert været at præsentere broen i al sin pragt; og det må jo indrømmes,

at den ser betydeligt flottere ud end den bro, som byggedes i 1884. Langeland-Mathiesens bro skulle være 450 fod lang og 27 fod bred; omkostningerne ansloges til 100.000 rdlr. Hertil måtte dog lægges ekspropriationsudgifter.

Diskussionen blev straks voldsom. Hvordan er disse projekter egentlig fremkommet? spurgte politimester Hammerich; og netop nu, da byens pekuniære stilling ikke sætter den i stand til at indlade sig på så »vilde« planer. Borgmesteren fralagde sig ethvert ansvar; han havde ikke provokeret planerne, men stadsingeniøren syntes at have erfaret, at Langeland-Mathiesen arbejdede på et bro-udkast, og har så formodentlig syntes, at han også ville være med.

Købmand M. R. Koppel fandt ikke, at planerne var »vilde«, tværtimod, de var naturlige og kunne realiseres, når man så udvej for pengene. Det var godt, man havde fået at vide, hvad en sådan bro ville koste. I øjeblikket burde man måske nok lægge planerne hen, men noget lignende ville dog engang blive gennemført. »Tager trafikken fortsat til som nu, og vokser en by op bag jernbanen, da er forbindelsen, som den nu er gennem Skolegade, alt for slet«.

Prokurator Nors havde hørt en lignende plan omtalt allerede for 25 år siden; men han mente i øvrigt, at det var en for tung sten til, at den kunne løftes nu. Dog advarede han imod at lægge Langeland-Mathiesens plan i arkivet, for så ville han møde op med en ordentlig regning.

Byrådet besluttede derefter at henlægge begge planer, Langeland-Mathiesens dog kun under forudsætning af, at han ikke forlangte betaling for den².

Der gik nu en tid med diskussion af broen mand og mand imellem, og imidlertid dukkede ændringsforslag op i byrådet. Stadsingeniøren foreslog at afskrælle Søndergade ned mod Fiskergade og ligeledes Sct. Clemens Torv ned mod åen; hvis man derefter

fyldte ca. 2 fod på terrænet ved åen og førte en lav bro over, kunne man simplificere de tidligere fremsatte broudkast betydeligt og sætte omkostningerne ned. Der tales også om, at Søndergades beboere vil give tilskud til broen, som jo må betyde en stor forøgelse af ejendommenes værdi i denne gade. Dette forslag begravedes i et udvalg³.

I 1874 drøftedes sagen igen i byrådet. Borgmesteren præciserede, at opgaven var at skabe en bedre forbindelse mellem banegården og Store Torv. Der forelå to forslag til en ny bro, som begge var ideelt affattede, men også krævede store udgifter.

Fabrikant A.B.Holm var overbevist om, at »luftbroen« aldri ville blive til noget. Købmand H.Liisberg derimod var en varm ven af broen, men mente at sagen endnu ikke var moden. »Der kommer en dag, da broen vil trænge sig frem som en sag, der skal og må udføres«⁴.

Dermed blev planerne skrinlagt for denne gang; men året efter, da Søndergade skulle brolægges, overvejede man igen brospørgsmålet. Et nedsat udvalg frarådede en højbro men foreslog en opfyldning af terrænet, således som stadsingeniør Obel havde antydnet. Det gik redaktør Mørk dog skarpt imod. Der ville komme opfyldninger i Fiskergade og Ågade på indtil 4 fod, og det ville betyde, at det i de lave huse blev bekvemmere at gå ind ad vinduerne end ad gadedøren. Også sagfører Esmann frarådede planen og foreslog at udskrive en konkurrence med en præmie på 1.500 kr., et beløb som i vore dage ikke lyder af meget, men som dengang var en antagelig sum. Efter endnu et møde vedtog byrådet så at udskrive en konkurrence om den bedste plan til en højbro⁵. Der var dog enkelte, som helst ville have en lavbro, og borgmesteren, som ganske vist mente, det var bedst at få en konkurrence, havde ikke megen tiltro til resultatet.

I januar 1876 var udkastene indleveret. Der indkom ialt 16 projekter, hvoraf tre fra udlandet. Overslagssummerne varierede stærkt, fra 44.000 kr. (træbro) til 368.000 kr. Først i oktober var bedømmelsen afsluttet, og tre udkast erklæredes for så grundige og fortrinlige løsninger, at de alle måtte komme i betragtning. Det var et tysk og to danske på henholdsvis 163.000, 119.000 og 135.000 kr. foruden ekspropriationsudgifterne. Da

Købmand Hans Broge, efter foto i Erhvervsarkivet.

Hans Broge (1822–1908) kaldtes på sine gamle dage »kong Hans« på grund af den dominerende stilling, han indtog i byens liv i sidste halvdel af forrige århundrede. Han forstod ikke blot at oparbejde sin egen forretning, men greb ind i udviklingen på mange områder: fremmede smereksperten og var virksom for nye jernbaners oprettelse osv.

Typisk for hans fremgangsmåde er ikke blot den her omtalte indsats for Sct. Clemens Bro, men også hans

indgriben, da Århus kommune lå i forhandling om gasværket.

Det var et engelsk selskab, som ejede gasværket, og som dets repræsentant var købmand Westenholz, London, i Århus for at forhandle om salget. Der opnåedes dog intet resultat, og om aftenen tog Westenholz med damperen til København; men Broge tog med samme damper, og næste dag telegraferede han til byrådet, at han personlig havde købt gasværket for 425.000 kr. og tilbød kommunen det for samme pris. Så var den sag ordnet.

imidlertid kun et projekt kunne få præmien, indstillede udvalget ingeniør-løjtnant A. F. Andersens plan til 135.000 kr., og byrådet besluttede at følge indstillingen og at nedsætte et udvalg til at undersøge ekspropriationsforholdene⁶.

Så gik tiden til sommeren 1877, da ekspropriationsudvalget afgav betænkning. Her var ingen særlig begejstring for sagen; der tales endnu om en lavbro, som ville kræve ekspropriationer til 70.000 kr., mens beløbet ved en højbro måtte ansættes til 100.000 kr. I øvrigt var opfattelserne af de fordele, en bro ville få for beboerne, højst forskellige. Det var meningen, at ekspropriationsudgifterne så nogenlunde skulle dækkes af private tilskud, men beboerne syd for åen, som jo var særligt interesserede, havde kun tegnet sig for 14.000 kr., og overretssagfører Kier anbefalede på udvalgets vegne at udsætte sagen. Det vedtoges også efter megen beklagelse fra enkelte byrådsmedlemmers side. Mørk var således overbevist om, at broen ville få betydning for mange flere end dem, man havde søgt private bidrag hos, og han håbede, at henlæggelsen ikke var en begravelse⁷.

Nu var man altså lige vidt. Den almindelige mening i byen var vel nærmest den, at nu måtte »luftbroen« opgives for bestandig. Men allerede i foråret 1878 blev diskussionen taget op igen i anledning af et nyt bro-udkast, indgivet til byrådet af et interessentskab af lokale håndværksmestre, som tilbød at bygge denne bro for 90.000 kr., hvortil naturligvis kom ekspropriationsudgifterne.

Forarbejder ved opførelsen af Sct. Clemens Bro, efter foto i »Den gamle By«.

Her er det forberedende arbejde i fuld gang, husene i Ågade og Fiskergade er revet ned, og man er i færd med at grave ud til broens støttepiller.

Til venstre ses Hotel Skandinavien og lige overfor hjørnehuset Sct. Clemens Torv-Kannikegade.

Hvis man sammenligner domkirken her med billedet side 107, vil det ses, at både det store vesttårn og de to små østtårne har fået nye, slanke spir. På vesttårnet forsvandt den såkaldte »zuberske hættes« fra 1770erne og erstattedes 1877 af det spir, som ses her, og som 1931 afløstes af det nuværende.

Også østtårnenes små fladtrykte, løgformede spir afløstes i slutningen af 1870erne af slankere spir.

Imellem Hotel Skandinavien og domkirken skimtes Nationalbankens daværende bygning.

Sct. Clemens Bro kort tid efter opførelsen, efter foto i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Af de store bygninger ved Fiskergade er kun den til højre opført, og de små bygninger i Fiskergade til venstre ser temmelig umotiverede ud ved siden af den nye bro. Der gik adskillige år, inden de afløstes af Bropalæ og Clemensborg.

Broen selv må om aftenen have ligget badet i et lyshav at domme efter den mængde lygter, der er anbragt på broens rækværk.

Skinnerne er til hestesporvognen, der kun gik fra Store Torv til hovedbanegården og ikke benyttedes meget, hvorfor den kaldtes »Onkel Toms Hytte«.

Mørk glædede sig over, at sagen atter kom frem, selv om han med byens øjeblikkelige finansielle situation for øje ikke havde stort håb om planens gennemførelse; men skulle det glippe, ville han allerede nu bringe den tanke frem, at man kunne lade broen bygge som privat entrepriser mod afgift af bropenge. Kier mente ikke, tiden var gunstig for vedtagelse, men han havde ikke noget imod, at sagen gik i udvalg. Esmann anbefalede: Han troede, broen ville få væsentlig større betydning end den nyopførte Bruunsbro. Han var med på bropenge; derved ville de af byens borgere, som hårdest trængte til broen, men som svigtede, da sagen sidst var fremme, komme til at yde en forholdsmæssig andel af udgifterne⁸.

Den evindelige bro-sag gik atter i udvalg, og diskussionen genoptoges i efteråret 1878. Håndværkerinteressentskabets, tømremester Jensen Vroues m.fl.s broudkast var blevet kritiseret en del; men der forelå stadig tilbud fra interessentskabet om at bygge broen med de forlangte ændringer for 94.000 kr. Mørk mente imidlertid ikke, at kommunen for tiden kunne bygge for kontante penge, men foreslog andre udveje, f.eks. obligationer, tegnet af entreprenørerne og andre private og derefter indførelse af bropenge.

Gørtler Hald ville ikke være med til bropenge; det ville føre ind i alt for »kinesiske« tilstande. Esmann derimod anbefalede obligationer, garanteret af kommunen, og Mørk syntes ikke, man behøvede at frygte bropenge; han ville have en meget lav takst: 1 højst 2 øre pro persona⁹.

Sagen udsattes imidlertid igen, og først da beboerne i Søndergade i foråret 1879 anmodede om nye forhandlinger om private tilskud til broen, blev der atter røre om planen. Hen på sommeren kunne Kier i byrådet meddele, at der af private var tegnet 40.000 kr. i tilskud, fordelt på 10 år, og yderligere 35.000 kr. i aktier, som skulle forrentes af kommunen. Han var ikke nu så stærkt imod broen, som han havde været, men han ville dog

Sct. Clemens Bro set mod Sct. Clemens Torv ca. 1885, efter foto i »Den gamle By«.

Til venstre for broen er der endnu ikke bygget nye bygninger, og også til højre ses de gamle huse i Fiskergade.

Kun hjørnebygningen til højre er opført; den byggedes allerede 1884 samtidig med broen af fotograf V. E. Svendsen, som her havde et »i alle måder tidssvarende atelier«, hvor senere fotograf Caprani rykkede ind.

stærkt fraråde at optage det nødvendige lån på mindst 100.000 kr. så kort tid efter det store gasværkslån. Også professor Cl. Funch talte imod lån og betegnede endda broen som luksus. Modstanden var altså ingenlunde brudt¹⁰.

Kasse- og regnskabsudvalget fik nu sagen til overvejelse, og her hvilede den godt og længe. Hvor lang tid tornerosesøvnene kunne have varet, er ikke godt at vide, men i foråret 1881 skete der noget, som pludselig forandrede situationen: Hans Broge greb ind. I byrådets møde den 5. maj forelå en skrivelse fra »kong Hans«, som er ganske oplysende med hensyn til Broges arbejdsmetode og derfor skal citeres in extenso¹¹:

Til Aarhus Byraad

Da jeg erfarer, at Dr. Winther (rigsdagsmand for Odderkresen) har tilstillet det ærede Byraad en Opfordring, hvorefter han ønsker, at Raadet vil støtte Aarhus–Odder–Jernbaneprojektet med en klækkelig Tegning, saa tillader jeg mig, til mulig yderligere Støtte for denne Sags Fremme, herved at gjøre Byraadet følgende Tilbud. Skjøndt jeg ikke, paa Grund af særegne Omstændigheder, optræder som direkte Indbyder med Hensyn til Odderbanen, saa nærer jeg dog et levende Ønske om, at Sagen maa blive realiseret,

Ligesaa ønsker jeg paa det varmeste, at det Projekt, som længe har ventet paa sin Realisation hos Byraadet, nemlig Anlægget af den saakaldte »Sct. Clemens Bro«, maa blive fremmet snarest muligt.

Jeg haaber, at det ærede Byraad i den Grad nærer Interesse for *begge* disse vigtige Sagers Fremme, at et Tilbud, som kan bidrage til at fremhjælpe den sidstnævnte, maa kunne formaa Byraadet til at vise sig end mere redebon til at ofre noget klækkeligt paa den første.

Som Følge heraf vil jeg, saafremt det ærede Byraad paa Kommunens Vegne tegner et Beløb af 200.000 kr. Aktier i en Jernbane, sørt direkte imellem Aarhus og Odder, herved give Tilsagn om:

1. at ville bidrage 10.000 Kr. kontant til Sct. Clemensbroen.
2. at ville betale Kommunen samtlige de Beløb i Skattemoderation, som jeg har nydt paa Grund af mit Ophold i Brabrand – ca. 14.000 Kr., og
3. herefter ikke under nogen Form at begjære Reduktion i min Skat til Aarhus Kommune paa Grund af, at jeg betaler Skat til andre Kommuner, saalænge jeg overhovedet er skattepligtig til Aarhus Kommune, eller saa længe jeg driver eller deltager i nogen Art Forretning, som har sit Sæde i Aarhus.

Dette mit Tilbud staar ved Magt et Aar fra Dato, saaledes at der inden Udløbet af denne Tidsfrist foreligger afsluttede Kontrakter om begge Foretagenders Udførelse.

Ærbødigst *Hans Broge.*

Byrådet anerkendte med tak modtagelsen af denne skrivelse. Det med skattemoderationen er en hel historie for sig, som ikke hører herhen, en bitter strid om landliggeres ret til at slippe billigere i skat, som Broge nu med en kongelig gestus afslutter. Med et fast greb har han sat hjulene i sving. Nu *måtte* der ske noget – og Broge havde slået to fluer med et smæk.

I samme byrådsmøde forelå i øvrigt en ny bro-plan fra den utrættelige Jensen Vroue; den gik ud på at forbinde broen med store bygninger på begge sider. Borgmesteren ønskede, at sagen nu måtte enten blive gennemført eller slået totalt ihjel. Hvad det skulle være, var efter modtagelsen af Broges brev ikke tvivlsomt. Købmand Skovby ydede Jensen Vroue megen anerkendelse for hans iver i denne sag, som han mente kunne gennemføres for ca. 200.000 kr., og han ville anbefale byrådet at bevilge de 100.000 kr.¹²

Og så gik bro-planen igen den vante vej i udvalg, men denne gang ikke for at sove tornerosesøvn. Kort tid efter kunne udvalget meddele, at man var interesseret i et forslag om en jernbro, udarbejdet af havneingeniør Hornemann og stadsingeniør Sletting, og nu gerne ønskede 400 kr. for at lade udarbejde tegninger¹³.

Imens kom der gang i indsamlingen af private bidrag til broen. Hans Broge var jo gået i spidsen. Blandt de ivrigste forkæmpere var købmand Emil Secher, som selv tegnede bidrag og hvervede andre. Endnu fandtes der skeptikere. Hvor vil De få mennesker fra til at gå på den bro? spurgte de; og Secher svarede prompte: de kommer, så vist som Søndergade bliver byens hovedfærdselsåre. Men skeptikerne rystede på de kloge hoveder: Søndergade hovedfærdselsåre!!¹⁴

Også apoteker H. Grauer, Løveapoteket, ivrede for broen; han nævnes endogså som den, der tog initiativet til den, hvad dog ikke kan passe, da han først kom til Århus i 1875, altså tre år efter at det første bro-forslag blev behandlet i byrådet¹⁵.

Snart kunne indsamlingskomiteen meddele, at der var tegnet 100.000 kr. i frivillige bidrag, og derefter gled alt hurtigt og let¹⁶. Endnu i den 11. time havde Jensen Vroue et

Sct. Clemens Bro set mod Søndergade, efter foto i »Den gamle By«.

Billedet er taget få år efter broens indvielse fra den grund, hvor senere Rømerhus, nu Hafniahus, blev bygget.

De eneste nybygninger ved broen er fotograf Svendsens bygning til venstre, kaldet »tårnstedet ved Sct. Clemens Bro«, og hjørnebygningen Søndergade nr. 2, som ses længst til højre for broen.

På dette billede kan man rigtigt beundre de overdådige lygter på broen, som kommunen ved denne lejlighed havde flottet sig med.

Sct. Clemens Bro set mod Søndergade i februar 1956, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhist. samling.

Indtrykket af bro er her næsten forsvundet, og man har mere fornemmelsen af et lille torv.

Der er nu høje bygninger på alle sider. Det er Bropalæ, som ligger til venstre, og til højre ligger Clemensborg, der ikke ses på billedet. Ankerhus er forlængst genopbygget efter ødelæggelsen under krigen.

De tidligere forbindelsesbroer, som gik ind til disse to bygninger er nu afløst af en fuldstændig overdækning, der kun har en enkelt nedgang til Åboulevarden.

Der må have været sporvognsstop, siden den lange række af sporvogne holder langt op i gaden.

sidste broforslag, udarbejdet sammen med byrådsmedlem, snedkermester S. Petersen; de ville have en granitbro i stedet for en bro af jern, om hvis holdbarhed man ikke vidste noget.

I byrådet takkede Skovby atter Jensen Vroue for den store interesse, han havde vist bro sagen, men beklagede, at han ikke kunne følge ham denne gang. Den 12. januar 1882 vedtoges Hornemanns og Slettings broudkast med alle stemmer mod snedkermester Petersens og fabrikant P.W. Stampes¹⁷.

I løbet af de følgende to år byggedes så Sct. Clemens Bro. Hele anlægget med ekspropriationer osv. nåede op på 363.672 kr., men herfra gik de indsamlede private bidrag,

Sct. Clemens Bro set fra Ågade ca. 1906, efter foto i »Den gamle By«.

Her ser man dobbeltbroen med forbindelsen Ågade-Fiskergade for enden og Sct. Clemens Torv-Søndergade foroven.

Man får også et godt indtryk af det system af forbindelsesbroer, som forbandt Clemensborg med broen, ligesom man ser nedgangen til gaden under broen.

Det er Bropalæ til venstre, og baggest ser man de øverste etager af Ankerhus.

Det ødelagte Ankerhus efter schalburgtage den 12. november 1944, fotografieret af Rud. Iversen, her efter Georg Andrézen: Aarhus under Besættelsen, 1946.

Schalburgtagen var et led i den første serie gadesprængninger, som tyskerne håndlangere foretog. En anden af disse terror-sprængninger er omtalt i afsnittet om Guldsmedgade.

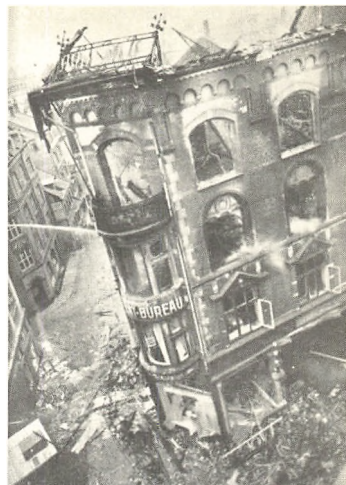
Foruden Ankerhus blev seks andre bygninger i Søndergade lagt i ruiner samme nat.

Flere mennesker blev såret, men mærkeligt nok dræbtes ingen. I An-

kerhus, der brændte fuldstændig igennem fra kælder til kvist, blev konsul P. Petersen med nød og næppe reddet: han var 83 år, syg og sengeliggende, men slap med forskellige brandsår. Choket har dog sikkert medvirket til, at han døde kort tid efter.

Til venstre mellem murbrokker og nedfaldne bygningsdele ses gelænderet på Sct. Clemens Bro, og nedenfor er Fiskergade, hvor sprængningernes og brandens efterladenskaber også ligger spredt.

Ankerhus måtte rives ned til grunden, inden der igen kunne bygges.

100.000 kr., samt 60.000 kr., indkommen ved salg af byggegrunde. Det må således siges at være en meget billig pris, byen havde erhvervet den store dobbeltbro for¹⁸.

Den 22. maj 1884 åbnedes broen. Man havde i byrådet drøftet, hvorvidt der skulle være en højtidelighed i den anledning, men kunne ikke blive enig om formen. Det kunne vel også være tilstrækkeligt, mente Esmann, at fjerne skiltene, hvorpå der stod »adgang forbudt«; og den bro, som havde beskæftiget sindene i mere end en halv snes år, blev derfor taget i brug uden ceremonier af nogen art¹⁹.

Samtidig med brobygningen var der lagt sporvejsskinner fra banegården til Store Torv. Det drejede sig om en hestesporvogn, som vognmandsforeningen havde fået koncession på²⁰. Nogen succes synes den dog ikke at have været; den blev meget hurtigt døbt »Onkel Toms Hytte«, og ikke uden grund; man ser det af en improviseret replik i en forestilling på teatret, der gjorde så stor lykke, at den dagen efter noteredes i avisen: »Gid jeg nu blot sad i en Århus-sporvogn, for der ved jeg da, man får lov at være alene«²¹.

I byrådet blev der fremsat forslag om, at sporvognen i begyndelsen kun måtte køre i skridt over broen. Borgmesteren mente, at man også i fremtiden burde forbyde sporvognen at køre i trav over broen, og Kier fandt, at travkørsel med hest og vogn i det hele taget burde forbydes. Forretningsfører Speyer mente dog, at broen nok kunne holde til det; forslaget var stillet af hensyn til færdslen. Man nøjedes så med at dekretere skridtkørsel for sporvognen i begyndelsen²².

Det faldt imidlertid mange for brystet, at broens åbning var foregået så ganske formløst, og et lille ugeblad »Aarhusianeren«, der havde sat sig som mål at more sig over dagens begivenheder i byen, tillod sig derfor at drømme om broens højtidelige indvielse. Den overværedes af »biskop Clemens«, som i fuldt bispeskrud var stået op af graven. Da den store forsamling var kommen ud på broen, spurgte bispem:

»Hvad er det for herrer, som knejse saa stolt?«

»Tys, det er byrådsmedlemmerne, dem der råde over vort ve og vel«.

»Er de der alle?«

»Ja, paa en nær, som i den sidste tid ikke rigtig vil gaa i spænd med de andre. Han hedder snedker Petersen«.

I det samme hørte vi en lyd fra oven: Hej! – der stod han jo oppe i »Skandinavien«s telefonkasse og raabte: Jeg protesterer.«

En fest-kantate manglede naturligvis ikke; den havde bl.a. en solo for byrådet til melodi: Kongernes konge:

Byrådes byråd ene du kan
dømme, hvad her vi har lavet istand.
Vismænd os kald dog,
og giv os saa til valgsprog:
»Alting bli'er godt, naar blot man tiden ser an!«

Et »kor for alle« på melodien »Malle Brok er død i krigen« lød således:

Nu er Klemmebroen færdig,
var det dog ei mærkværdig,
hvor alting gik ihærdig?
Beundrer dog vor kløgt!
Se her, hvad vi har bygt,
en bro, saa uden Frygt
vi kan over åen drage,
selv med en lille dimmelimmelim.
Væsenartig selv at smage,
om den behager Dem?²³

Sct. Clemens Bro så dog helt anderledes ud i 1884, end den gør i dag. Dengang var der ingen bebyggelse omkring den, end ikke hjørnebygningerne ved Søndergade og Sct. Clemens Torv fandtes. De byggedes efter flere års forløb, og sidst kom de store komplekser på broens sider, »Clemensborg«, Jydsk Telefons domicil, opført 1899–1900, og »Bro-palæ«, bygget i to tempi, 1903 og 1906. Forbindelsesbroer forbandt disse bygninger med Clemensbroen, og der fandtes nedgang til Fiskergade, men først langt senere – i 1937 – kom overbygningen, så Sct. Clemens Bro nu næsten er udvidet til et lille torv.

Hvor selvfølgelig og nødvendig vi end i dag finder broen, må det dog ikke glemmes, at den for sin tid var et stort og usædvanligt ingeniørarbejde. Også økonomisk var dens bygning en opgave, som man godt forstår, byrådet var tilbageholdende overfor, når byens samlede budget i 1883 kun var på 750.000 kr., altså ikke stort mere end det dobbelte af det beløb, broens bygning kostede.

NOTER: ¹ A.B.Forh. 1872, s. 22, 24 og 36; A.St. 5., 10. og 12.2. og 1.3.1872; Jyllands-Posten 9.2.1872; Ill. Tidende 1871–72, s. 226. ² A.St. 23.2.1872. ³ A.St. 8. og 22.3.1872. ⁴ A.B.Forh. 1874, s. 23 og 27; A.St. 27.3.1874. ⁵ A.St. 14. og 21.5.1875; A.B.Forh. 1875, s. 11, 60, 110 og Tillæg s. 70. ⁶ A.St. 6., 7., 12.10. og 3.11.1876; A.B.Forh. 1876, s. 11, 78 og 177. ⁷ A.St. 1.6.1877; A.B.Forh. 1877, s. 48. ⁸ A.St. 24.5.1878. ⁹ A.St. 30. og 31.8., 6. og 7.9. 1878; A.B.Forh. 1878, s. 70, 95 og 98. ¹⁰ A.St. 4.7.1879; A.B.Forh. 1879, s. 18, 31 og 70. ¹¹ A.B.Forh. 1881, s. 61 f. ¹² A.St. 6.5.1881. ¹³ A.St. 1.7.1881; A.B.Forh. 1881, s. 87 og 134 f. ¹⁴ Ill. Tidende 1908–09, s. 402. ¹⁵ De danske Byerhverv. Jylland I, s. 90 f.; A.St. 31.3.1888. ¹⁶ A.B.Forh. 1881, s. 134–37. ¹⁷ A.St. 13.1.1882; A.B.Forh. 1882, s. 14. ¹⁸ A.B.Forh. 1884, s. 101–03. ¹⁹ A.St. 10., 23. og 24.5.1884. ²⁰ A.g.T. II, s. 344. ²¹ Ill. Tidende 1908–09, s. 402; A.St. 28.8.1893. ²² A.St. 31.5.1884. ²³ Aarhusianeren 1884, s. 50 f.

Søndergade

I de fleste byer plejer »strøget« at være en af de ældste gader, men i Århus er det anderledes: Søndergade er kun godt hundrede år gammel, men er dog en del af »strøget« i byen, så godt som Østergade og Vimmelskafte er det i København.

Endnu omkring 1850 henlå terrænet mellem Frederiksgade og Fredensgade ganske ubebygget. På denne mark, der tilhørte købmand Hendrik Schandorff og derfor almindeligvis kaldtes »Schandorffs toft«, græssede køerne, og grænserne for den daværende bebyggelse er den dag i dag tydeligt markerede i Posthussmøgen og den tilsvarende smøge, Telefonsmøgen, der fortsætter vest for Søndergade og her drejer mod syd og munder ud i Østergade lige over for Forsamlingsbygningen¹. Det var en art »toldersti«, som gik langs Fiskergades og Frederiksgades baghaver, hvor konsumtionsbetjentene kunne patrouillere og påse, at der ikke smugledes noget ind i byen. Dengang, dvs. før 1851, da konsumtionen ophævedes, skulle nemlig alle fødevarer m.m., som bragtes ind i byen, gennem byportene, hvor tolderne kunne kontrollere dem og afkræve behørig accise eller konsumtionsafgift. At der alligevel smugledes ind gennem baghaverne er en anden sag. Det hjalp end ikke, at grundejerne fik påbud om at anbringe lås og slå på deres havelåger.

Købmand Schandorff ejede den store gård på hjørnet af Frederiksgade og Sønder Allé, den som under sidste verdenskrig måtte vige pladsen for den nye bankbygning, og som nu delvis er genopført i købstadmuseet »Den gamle By« under navnet »S. M. Holsts Gård«. Schandorff var en driftig mand, og i 1850-erne, da Århus efter treårskrigen var i

Købmand Hendrik Schandorffs annonce i Aarhus Stiftstidende om salg af byggegrunde i hans toft mellem Frederiksgade og Fredensgade.

Den lovede forbindelse med Frederiksgade, nemlig Østergade, blev jo udmærket, mens forbindelsen med Fiskergade var så som så.

Annoncen blev optakten til en betydningsfuld udvikling af byens vækst.

Na den mig tilhørende Toft mellem Frederiksgade og Fredensgade kunne byggegrunde erholdes tilføjeds. Det bemærkes, at de anlagte nye Gader vilde komme i forbindelse saavel med Frederiksgade som Fiskergade. Man høge at henvende sig til Dr. Procurator Nord eller Underrettede.

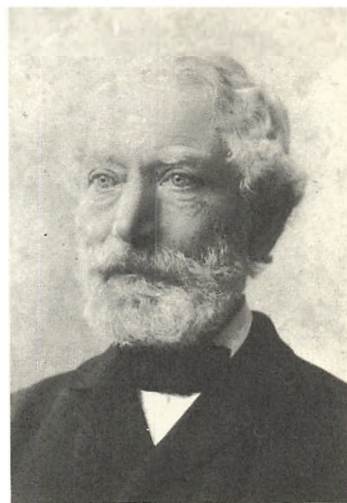
Aarhus, den 20de April 1854.

H. Schandorff.

Maskinfabrikant Søren Frich (1827-1901), efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Frich, der 1854 grundlagde maskinfabrikken på hjørnet af Søndergade og Sønder Allé, senere A/S Frichs, var en meget dygtig mand, som i 1885, da han trak sig tilbage, efterlod fabrikken som en blomstrende virksomhed, langt det største industriforetagende i datidens Århus.

Frich var medlem af byrådet 1870-73 og interesserede sig særlig for havnens forbedring, og da han ikke fik vedtaget en havneudvidelse, trådte han i protest ud af byrådet.

Hjørnet af Sønder Allé og Søndergade med Frichs fabrikker ca. 1900, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Synderlig pyntelige var fabriksbygningerne ikke, og særlig på baggrund af den hvide sne ser de lidt skumle ud.

Længere nede i Sønder Allé ses de små byggeforeningshuse, opført af Arbejdernes Byggeforening.

Til højre ligger hjørnebygningen Ryesgade-Sønder Allé.

Der synes at være kommen mere sne i gamle dage end nu, eller også har det været længere at få den bort.

stærk udvikling, besluttede han sig til at udstykke sin toft og her anlægge nye gader. I foråret 1854 indrykkede han en annonce i Aarhus Stiftstidende om salg af grunde.

Det var egentlig begyndelsen til både Søndergade og Østergade. Schandorff havde tænkt sig, at når han selv påtog sig udgifterne ved gadernes anlæggelse, kunne kommunen vel give afslag på byggeafgifterne – det var sket med husene i Fredensgade – og han indsendte følgelig et andragende til byrådet, som dog gav afslag med den begrundelse, at det påtænkte anlæg var en entreprise, som han (Schandorff) i egen interesse foretog for derved at opnå en større fordel².

Her var altså intet at hole; tværtimod forlangte byrådet senere, at hvis Schandorff lavede nye gader, skulle de være mindst 20 alen brede, en bestemmelse han formodentlig ikke har været så glad for, men som eftertiden har haft grund til at være byrådet taknemlig for. Det havde endda ingen skade været, om Søndergade var bleven 30 alen bred; men

S. Frichs Efterfølgeres jernstøberi og maskinfabrik, som den tog sig ud i en sirlig og noget skematisk udførelse i N. Malmgren: Danmarks industrielle Etablissementer, 1889.

I Søndergade kommer hestesporvognen kørende midt i gaden; det, der ligner et dobbeltspor til højre for sporvognen, skal vist forestille fortovet.

Bag fabriksbygningerne ses Amaliegades huse, blandt hvilke frimurnernes daværende logebygning, senere Arbejdernes Forsamlingsbygning rager op.

Regina-Teatret under opførelse på hjørnet af Søndergade og Sønder Allé ca. 1920, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Det er kuplen over rotunden, som ses midt i billedet til højre.

Bygningen til venstre er hjørnebygningen Ryesgade-Sønder Allé, og til højre for den kan svagt skimtes Buus' hjørne.

Regina-komplekset blev opført i de dyre efterkrigsår, og byggesummen kom op på 4 millioner kr., hvad man dengang syntes var en kolossal sum.

Regina-Teatret havde i stumfilmens dage et meget yndet orkester.

det ville naturligvis være urimeligt at forlange, at byrådet i 1854 skulle kunne forudse nutidens trafikproblemer.

Schandorff havde straks solgt den store grund på hjørnet af Sønder Allé og Søndergade til en ung, energisk mand ved navn Søren Frich³. Han var dengang 26 år, født på Horsens-kanten, men havde gået i den videnskabelige realskole i Århus og tog senere eksamen i teknisk mekanik på Polyteknisk Lærestalt. Så snart krigen udbrød i 1848, meldte han sig som frivillig og blev hårdt såret under det blodige angreb på Gryde Skov. Efter krigen rejste han til England og Belgien, hvor han arbejdede som maskinarbejder for at skaffe sig praktisk erfaring og dygtighed, og i 1854 startede han altså på den grund, hvor nu Regina-komplekset ligger. Hans maskinfabrik havde i begyndelsen støbegods til vind- og vandmøller som speciale, men efterhånden optog han alle former for maskinarbejde, ikke mindst landbrugsmaskiner⁴, som han forstod at interessere landboerne for ved på

Søndergade nr. 19-21, kort før de i 1913-14 blev nedrevet, efter foto i »Den gamle By«.

Urmager K. P. Savstrup har allerede averteret flytteudsalg; han flyttede til Mejlgade nr. 17, hjørnet af Graven, hvor mange sikkert endnu vil huske hans butik.

Den lille materialhandel, som A. Stabells enke drev i samme ejendom som Savstrup, var meget hyggelig og gammeldags; der kunne man endnu få »Brama Livs Elixir«, som det fremgår af reklamen på muren oven over butikken.

dyrskuedagene at invitere dem ind i fabrikken for at beundre det nyeste, der var fremme på markedet.

Frichs virksomhed voksede støt. Allerede 1860 betalte han et lille hundrede rigsdaler i kommuneskat, hvad der efter tidens forhold var et betydeligt beløb, og da han 1885 trak sig tilbage fra arbejdet og overdrog virksomheden til ingeniørerne Wied og Vestesen, var fabrikken et omfattende foretagende, som havde et godt navn inden for dansk industri. Under den første verdenskrig var pladsen på Søndergade blevet for lille, og Akts. Frichs Fabriker flyttede til Åbyhøj⁵, hvorefter Akts. Fotorama på den ledige grund opførte det nuværende store Regina-kompleks, der blev bygget i de dyre krigsår og med inventar og udstyr kom op på en byggesum af 4 millioner kr., som dengang ansås for et kæmpebeløb.

Men tilbage til Schandorffs toft: I årene efter 1854 solgtes en del byggegrunde, og priserne var stigende. I maj 1856 købte købmand Ellermann den store grund på hjørnet af Søndergade og Østergade op mod den senere Forsamlingsbygning. Den var på 10.500 kvadratalen og kostede 7000 rigsdaler; men tre uger senere solgte Ellermann godt halvdelen af grunden for 6000 rigsdaler⁶.

Samme år byggede major Bauditz på den grund, som nu optages af Søndergade 66–68, en anelig gård, der tillige indrettedes som kaserne med munderingskammer, stalde osv.⁷ – det var før byen fik rigtige kaserner – og i de følgende år rørte sig her et muntert militærliv, og en del af underofficererne byggede mindre huse i gaden for at være i nærheden af kasernen. Her har altså også major Bauditz' søn, forfatteren Sophus Bauditz, haft sin gang som dreng og indsuget de indtryk af soldater og borgere, der senere udkrystalliseredes i »Krøniker fra Garnisonsbyen«. Ejendommen nedreves først 1927.

Under pengekrisen i 1857 gik alting i stå. Mange af byens handlende kom i vanskeligheder, og byggeriet på Søndergade måtte også indstilles for en tid. I løbet af et par

Hjørnet af Søndergade og Østergade omkring 1900, efter fotografi i Århus folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

På hjørnet til venstre ligger nu Landbosparekassens bygning, men dengang havde købmand P. A. Buchtrup sin ansete kolonialforretning her.

Datidens mode vil vist nogenlunde fremgå af de to damers fodsideskjoler, som de måtte løfte lidt op i, for at de ikke skulle tage alt for meget af gadens snavs med.

De to slagtere, der står midt i gaden, har begge hvidt forklæde – det var næsten at betragte som fagets uniform dengang – og den ene har slagtertruget på skulderen, en skik, som er gået af brug nu.

Søndergade set mod Sct. Clemens Bro omkring 1910, efter foto i »Den gamle By«.

Her ses sporvognens vigespor i funktion. Ofte måtte der ventes temmelig længe ved stoppestederne, inden den modgående sporvogn kom, så man kunne køre videre.

Bygningen, som rager lidt frem i husrækken til højre, er hjørnet af Østergade, hvor nu A/S Salling Stormagasin findes.

Typisk for tidens mode er damen til venstre i en ret neutral kjole, men med hat, hvorpå et mindre blomsterbed er anbragt.

år tog man dog fat igen, og størstedelen af Søndergade blev færdigbygget i 1860erne. Nogle af de sidste byggegrunde solgtes i 1872 med en avance på 2–300 pct.

Anlægget af Søndergade skyldes således en enkelt mand, og for så vidt kunne den med rette have fået navnet Schandorffsgade, hvad den faktisk kaldtes midt i 1850erne, da den endnu ikke havde fået officielt navn⁸.

Imidlertid var gaden i 1870erne slet ikke nogen hovedfærdselsåre, som den er nu. Mod nord mandede den med en temmelig stejl skråning ud i Fiskergade, og mod syd standsede den ved »Bag om Byen«, en spadseresti som fulgte den nuværende Sønder Allé og videre ad »Jeronimusbakken« over Bispetofte, forbi Århus Mølle til Vesterport, Munkeport og Studsgadesport⁹. Det var en yndet promenade med smukke alleer, men næsten uden bebyggelse. Og mellem Søndergade og banegården, der var bygget 1862,

Hjørnet af Søndergade og Sønder Allé omkring 1900, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

I hjørnehuset, Søndergade nr. 74, der lå lige over for Frichs fabrikker, boede i begyndelsen af århundredet fabrikant H. Vestesen, den ene af fabrikkens indehavere. Senere blev der indrettet kontorer for firmaet.

I nr. 72 havde Frichs lager og tegnestue, og i bagbygningen var der kedelsmedie. Kort tid efter, at Regina-komplekset var opført, byggedes den nuværende forretningsjendom på det modsatte hjørne.

Søndergade nr. 66-68 i oktober 1927, kort før huset blev revet ned; efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Det var major G. Bauditz, Sophus Bauditzs far, som i 1850erne byggede gården og indrettede den til kasserne med stalde osv. Senere blev den forretningsjendom.

I denne gård har Sophus Bauditz formodentlig indsøgt lidt af den garnisonsatmosfære, som han skildrer i »Kroniker fra Garnisonsbyen«, ligesom han under sin opvækst i Århus har indlevet sig i det hyggelige provinsliv, han fortæller om i romanen.

lå gartner F.J.Chr.Jensens store gartneri op mod kirkegårdens østside (omtrent hvor Park Allé nu går). Trafikken fra banegården gik derfor ad Fredensgade over Mindebro og gennem Skolegade til torvene, som stadig var byens centrum.

Søndergade var altså en forholdsvis isoleret gade uden større trafik, og den måtte endda lide den tort, at byrådet udsatte dens brolægning til fordel for Østergade, som på dette tidspunkt havde betydelig færdsel fra Frederiksgade til Fredensgade. På grund af den stejle skråning ned til Fiskergade, som ingen vogn kunne forcere, ville der aldrig blive megen kørsel på Søndergade, mente byrådet. Derimod klagedes der allerede 1860 over, at drengene rutschede på slæde ned ad denne skråning¹⁰.

For at komme til torvene fra Søndergade skulle man altså først ned ad skråningen til Fiskergade, derefter over en smal bro for gående til Ågade, og derfra ad »Stentrappen« op til Sct. Clemensstræde (som dengang hed Barbergade) og videre til Sct. Clemens Torv, der indtil 1868 endnu førte navnet Kødtorvet. Det var både omstændeligt og anstrængende. Desuden klagedes der allerede 1857 over »den masse urenlighed«, som hele sommeren havde henligget på hjørnet af Søndergade og Fiskergade, og som idelig formeredes, »da al urenlighed fra Søndergade her har sin liggeplads uden at komme videre«, så denne strækning af Fiskergade i lang tid »har lignet en mose« og bevirket, at klageren ikke har kunnet åbne et vindue »uden at kvæles af den rådne og forpestede stank«¹¹.

Men Søndergades afsides beliggenhed skulle snart være forbi. I 1870erne anlagdes Ryesgade over gartner Jensens have, hvorved Søndergade fik direkte forbindelse med banegården, og 1884 åbnedes Sct. Clemens Bro, »luftbroen«, som mange århusianere kaldte den, inden den blev bygget, fulde af skepsis med hensyn til dens nytte¹². Men aldrig så snart var broen åbnet, før trafikken samlede sig i Ryesgade-Søndergade, der nu naturligt optog hele færdslen fra banegården og tillige blev hovedforbindelsen mellem den gamle by og den store, hurtigt voksende nye bydel Frederiksbjerg.

Nybyggergaden på Schandorffs toft var pludselig blevet en travl hovedgade, og i løbet af få år blev den tillige en af byens fornemste forretningsgader. Allerede samtidig

med broens åbning var der anlagt sporvognsskinner; af gode grunde drejede det sig kun om en hestespovogn – Århus havde dengang intet elektricitetsværk – og spovognen gik kun fra Store Torv til banegården. Den havde heller ikke mange passagerer at køre med, hvad man ser af det navn, folkevittigheden hæftede på den: Onkel *Toms* hytte¹³.

I begyndelsen kneb det for Søndergade at illudere som »strøg«; de mange små huse, der var bygget i 1860erne og 1870erne, kunne ikke rigtigt honorere kravene til forretningslokaler, selv om man udstyrede dem med store spejlglasruder. Snart afløstes dog de fleste gamle huse af større og mere formålstjenlige, og det varede ikke længe, før århusianerne begyndte at blive stolte af deres strøg; da Mejlgade i 1900 som den første gade i Århus fik asfalt-belægning, fremkom syrlige »asfalterede betragtninger« i avisen, som dels lufter forargelse over de mange penge, der var medgået til asfalterings-processen – 8000 kr., dels antyder det urimelige i, at Mejlgade er gået forud for Søndergade:

Men, jøsses kors, hvor Mejlgade
nu er bleven flot;
alle handlende er glade,
thi de har det godt.
Handelen vil derved fremmes,
tiden, det har taget, glemmes,
medens der istemmes
kraftigt et hurra.

Mejlgade må da forresten
regnes med til strøget nu;
thi den kan i flothed næsten
stikke Søndergade ud!
Nu kan *den* jo også trænge –
Den skal ikke vente længe.
Når vi får for mange penge (8000)
skal den også asfalt ha'¹⁴!

Det varede i øvrigt længe, inden Søndergade blev asfalteret, men til gengæld var andre ting med til at give den lidt storstadspræg: hestespovognen var 1895 opgivet, fordi man ikke kunne få lov til at forlænge skinnerne gennem Guldsmedgade. I stedet åbnede vognmand Dyhr en omnibusrute, der gik fra Østbanegården til Bruuns Gade og Frederiks Allé, og i 1904 kom endelig den elektriske spovogn, i begyndelsen meget beskeden med enkeltspor og vigespor ved stoppestederne, hvor passagerernes tålmodighed undertiden sattes på hårde prøver, når den modgående vogn lod vente på sig, hvad den ofte gjorde.

Efter at kommunen i 1929 havde overtaget spovognen, blev der imidlertid hurtigt gennemført dobbeltspor, og flere linier oprettet¹⁵, og Søndergades færdsel er nu så livlig, som man kan vente det i hovedgaden i Jyllands hovedstad.

NOTER: ¹ Demokraten 22.12.1957. ² A.St. 27.1.1929; Demokraten 10.4.1932. ³ A.St. 12.10.1952. ⁴ A.St. 30.5.1856. ⁵ Tidsskrift for Industri 1929, s. 242–44; A/S Frichs 1854–4. septbr.–1954 (Ambolten, jubilæumsnummer). ⁶ A.St. 23.5. og 20.6.1856. ⁷ A.St. 5.5.1857. ⁸ A.St. 6.12.1854 og 16.7.1855. ⁹ R.N., 1959, s. 113. ¹⁰ A.St. 2.2.1860. ¹¹ A.St. 21.8.1857. ¹² A.St. 7.6.1931. ¹³ Ill. Tidende 1908–09, s. 402. ¹⁴ Jyden 9.12.1900. ¹⁵ (Chr. Stub-Jørgensen:) Med spovogn og trambus gennem et halvt århundrede, 1954.

Ryesgade

Ryesgade, der kan betragtes som en indfaldsport for al trafik fra hovedbanegården, er ikke nogen gammel gade; den er end ikke så gammel som jernbanen. Da den første del af den østjyske længdebane – Århus-Randers – åbnedes i 1862, lå banegården et stykke uden for byen, og forbindelsen med byens centrum gik ad Fredensgade og Skolegade til torvene.

Søndergade havde man så småt begyndt at anlægge i 1850erne, men fuldt udbygget var den ikke, og fra banegården til Søndergade gik kun en halvprivat gangsti gennem handelsgartner – eller kunstgartner, som han kaldtes – F.J. Chr. Jensens have¹, der lå nærmest kirkegården (nu Park Allé og rådhusparken) på terrænet ned mod Fredensgade. Om egentlig trafik fra banegården til Søndergade kunne der altså ikke blive tale, og forresten havde man ikke megen fornøjelse af at komme til Søndergade, der ad en ret stejl bakke, som vogne ikke kunne forcere, mundede ud i Fiskergade, men ikke havde direkte forbindelse med torvene. Sct. Clemens Bro blev først bygget 1884.

I Århus byråd var man imidlertid klar over, at der før eller senere måtte komme en bebyggelse og altså en gade ned til banegården. Terrænet mellem Søndergade og banen ejedes af kommunen; gartner Jensen havde kun jorden i leje, og allerede 1869 havde byrådet i en skrivelse til Indenrigsministeriet gjort opmærksom på forskellige arealer, som egnede sig til bebyggelse, deriblandt gartner Jensens have og »Amtmandstøften«, hvor nu rutebilstationen findes.

»Kunst- og handelsingartner« F. J. Chr. Jensen (1811-73) var født i skovmøllen under Marselisborg, som faderen havde i fæste. 1826 kom han i gartnerlære i Marselisborg have og var fra 1828 elev i Botanisk have i København, hvorfra han i 1830 tog gartnereksamen.

Jensen nedsatte sig 1841 i Århus. Han spandt dog ikke guld, men man beundrede hans blomsterudstillinger, særlig når hans kaktus »nattens dronning« blomstrede; det bekendtgjordes ved trommeslag, entreen kostede 1 mark (A. St. 23.8. 1841).

Gartner Jensen var kyndig i sit fag, og han var tillige en anset mand

i byen, i flere år medlem af byrådet; han var også medstifter af og en tid formand for Håndværkerforeningen.

I maj 1873 averterede gartner Jensen »blomsterudstilling og tombola«, fordi han »efter at have haft min have til leje i 33 år« var opsagt af kommunen til oktober og derfor var nødt til at nedbryde sine drivhuse og flytte.

Han døde dog allerede i juli måned samme år og får det skudsmål, at han »ubestridelig har givet stødet til den betydelige udvikling, gartneriet i vor by har taget«.

Gartner Jensen udgav flere havebøger, som blev meget brugt.

Rymsgade set fra hjørnet af Banegårdsgade omkring 1883, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Rymsgades udseende ændrede sig ikke ret meget fra 1883 til ombygningen af banegården i 1920erne.

I tårnbygningen til venstre, Rymsgade nr. 34, var der oprindelig installeret apotek, Frederiksberg apotek; men det flyttede senere over på det modsatte hjørne, nr. 49, hvor det forblev, indtil huset blev revet ned i 1920erne.

I nr. 49 havde der ellers hidtil været hotel, Jernbanehotellet; nu blev

der til gengæld indrettet hotel i tårnbygningen, hvor der under skiftende restauratører dreves hotelvirksomhed, Centralhotellet, lige til banegårdens ombygning.

Husrækken til højre var oprindelig ubrudt lige til Rosenkrantzgade. Efter opfyldningen ved den nye banegård blev begge husrækker revet ned op til den katolske kirke, og ved opførelsen af de nye bygninger afsattes til højre den lille Sct. Knuds Gade, der fører ind til Aarhus-Hallen.

Efter opførelsen af nybygningerne på begge sider af gaden havde Rymsgade fået en helt anden karakter.

I begyndelsen af 1870erne nedsatte byrådet et udvalg, der skulle overveje gadeanlæg, bebyggelse og salg af byggegrunde i gartner Jensens have, og i byrådets møde den 7. marts 1872 forelå betænkning fra udvalget, hvori det foresloges, at stien over gartner Jensens have »forandres til en 22 alen bred gade, der helt over brolægges med ekvarerede sten, forsynes med to fortove, hvert af 4 alens bredde og hvert med fliser, samt at gaden straks forsynes med vandledninger og gaslygter«. Desuden foresloges det, at Sønder Allé »tværs for den nye gades begyndelse afgraves i 2 fods dybde, og at denne afgravning også finder sted til begge sider af vejen og i Søndergade på en strækning af ca. 140 fod«².

Bebyggelsesplanerne vedtoges i byrådets møde den 14. marts 1872; dog bestemtes det, at gaden skulle være 26 alen bred og fortovene hver 6 alen, og de skulle forsynes med to rækker fliser. Der havde endda under drøftelserne været forslag fremme om, at gaden

Tegning af Rymsgade med katolsk kirke omkring 1880, her efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Tegningen kan muligvis skrive sig fra kirkens arkitekt, da den foruden kirken selv kun medtager de bygninger, som skulle opføres i forbindelse med kirken og i en stil passende til denne.

Hvem tegneren end har været, så har hans forestillinger om gadebredde i Århus været meget optimistiske.

Træerne bag ved kirken må være dem, der plantedes for at modvirke faren ved kirkegårdens nærhed.

skulle være så bred, at der kunne plantes træer, hvad købmand M. R. Koppel gik imod, da det jo var meningen, at den nye gade skulle være en fortsættelse af Søndergade og altså ikke burde skille sig for meget ud fra denne. Et forslag om at skabe et lille torv, hvor Søndergade og den nye gade mødtes, afvistes også med henvisning til, at der jo ville blive en åben plads foran banegården³.

Inden man kunne skride til handling, forestod endnu forhandlinger med sundhedskommissionen og kirkegårdsinspektionen. På grund af kirkegårdens nære beliggenhed var man ængstelig for, at vandets afløb herfra sundhedsmæssigt skulle virke uheldigt på husrækken nærmest kirkegården. Rigtignok blev der straks nedlagt vandledninger, og det blev forbudt at grave brønde, men alligevel mente man det nødvendigt at foretage en ret bekostelig dræning og desuden at plante to rækker træer på kirkegården. Et flertal holdt på, at dræningen skulle »udføres ved stenfaskiner«, hvad konsul J. M. Mørk dog gik imod. Han var i det hele taget lidt kølig over for byggeplanerne og anså ikke »den hele plan for at være finansiel fordelagtig for tiden, imod hvad der senere ville kunne bringes ud af dette jordstykke«; men især var han imod »faskin-dræning«, som han ikke mente var effektiv. I stedet foreslog han at afskære alt vandtilløb fra kirkegården ved at danne en fast »lervæg mellem kirkegården og byggegrundene fra jordens overflade ned til dens blålersgrund«.

Ministeriet, som fik sagen til approbation, tog for så vidt hensyn til Mørks særstandpunkt, som det forlangte, at den foreslåede lervæg skulle opføres; men samtidig opretholdtes planen om faskin-dræning. Derved var alle parter imødekommet – men det blev jo ikke billigere for kommunen.

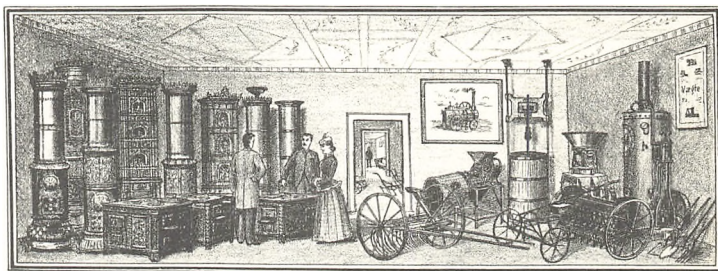
Alligevel forekommer de beløb, gadens anlæg krævede, rørende små i sammenligning med de summer, som i vore dage medgår til gadearbejder. Hele Ryesgades planering, afgravning, brolægning, nedlægning af gas- og vandrør samt dræningen mod kirkegården kalkuleredes til i alt 13.600 rigsdaler, og deraf ville halvdelen af selve brolægningsudgifterne, nemlig ca. 4.000 rdlr., endda indgå igen, idet de skulle refunderes af grundejerne. Man var derfor ikke uden grund overbevist om, at kommunen i det lange løb ville få et betydeligt

Annonce for Jydsk Maskinoplæg, Ryegade 7, efter »Aarhus. Illustreret Katalog for Handel og Industri«, 1890.

Teknikkens fremskridt siden 1890 ses indirekte af de forældede redskaber og maskiner på udstillingen, særlig synes alle former for dampmaskiner og landbrugsmaskiner at være antikverede.

Kakkelovnenes udseende har jo også ændret sig en del siden dengang, men dog ikke så meget som damerens moder.

JYDSK MASKINOPLÆG ved N. Sørensen, Ryegade 7, Aarhus.

Ved Udstillingen 1890 i Kjøbenhavn: 4 Salmaskiner, 6 Brønmaskiner, 1 Brøndampmaskine.

Lager af: Landbrugsmaskiner i alle Arter. Særlig fremhæves: Damp-Tærskværker, Pjølchers selvballancerende Ridsmaskiner, Høsterliven „The Tiger“, Universalpløve, Tøfurepløve og Skællepløve. Tærskværker med Høstegang, Woods Patent Stalkværne. Olie, Remme og Pakning. Kakkelovne og Komfurer, trøkke og støbe Jernrør. Fuldstændige Møblerianlæg. Forhandling for Aarhus og Omegn hos C. Th. Thom & Co. i Kjøbenhavn af amerikanske Landbrugs- og Høvmaskiner.

Telegram-Adresse: Jydskmaskinoplæg

Telefon Nr. 277.

Rymsgade set mod Søndergade 1929, efter foto i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Billedet er taget, netop da trængselsårene for Rymsgade var ved at være forbi: opfyldningen af banegårdspladsen er færdig, og nu er man også i færd med at gøre Rymsgade farbar. Tidligere skrånede den jævnt ned mod banegården fra Sønder Allé, men fra 1929 blev Rymsgade lavest på midten og skrånede herfra jævnt op mod banegården.

Den runde hat på huset til venstre, Rymsgade nr. 20, er Aarhus Amtstidendes lysavis, som ikke fungerer mere.

overskud af foretagendet, da der var ca. 50.000 kvadratalen byggegrunde at sælge, og der på nabogrundene udbetaltes ca. 1 rdlr. pr. kvadratalen. Også i betragtning af, at gartner Jensen kun havde givet 160 rdlr. i årlig leje af sin have, måtte gadeanlægget siges at være en god forretning for kommunen.

Med hensyn til gadens bebyggelse havde man en hidsig debat i byrådet. Man ville have en »bestemt byggeplan, der skal følges med hensyn til husenes højde og udstyrelse« for at hindre, at den nye gade »kommer til at ligne de øvrige usle bygninger i byens nye kvarterer«. Dermed tænkte vist ikke mindst på Søndergade, hvor ganske små enetages huse lå side om side med store treetagers ejendomme. Overlærer Funch ønskede også »anselige« huse i den nye gade, men endelig ikke ensformige; »derved tilintetgøres al skønhed«. Murermester K. Nielsen søgte at forsvare den århusianske arkitektur, men prokurator Nors bed ham bistert af: »En smuk facade i Århus hører til de største sjældenheder«³.

Rymsgades grunde blev ret hurtigt solgt, og bygninger opført. Arkitektoniske skønhedsåbenbaringer var de vel ikke, men ganske anselige, som man havde ønsket det, men også ret ensartede. Kun på den vestlige side af gaden fandtes et bygningsværk, som skilte sig helt ud fra de andre. Her opførtes 1879–80, omtrent midt i gaden, den katolske kirke, der havde en af arkitekterne ved Kølns domkirke, Frantz Schmitz, som bygmester⁴. Det var den katolske menigheds daværende præst, A. Sträter, som ved sin utrættelige energi fik kirken rejst. Resultatet blev meget smukt. Kirken er i sengotisk stil, og med ganske enkle midler er opnået en betydelig helhedsvirkning; højkirkens mure hviler på sandstenssøjler med rigt udstyrede kapitæler. Også indvendig er kirken meget smuk med andre i udskåren egetræ, og der findes bl. a. kalkmalerier af malerinden Birgitte West.

Trafikken i Rymsgade har næppe været faretruende i de første år. Forbindelsen mellem banegården og byens centrum gik stadig ad Fredensgade–Skolegade. Men da Sct. Clemens Bro åbnedes i 1884, blev Rymsgade og Søndergade med et slag »strøg« og optog ikke blot persontrafikken fra banegården, men også hele færdslen til og fra den hurtigt

voksende bydel Frederiksbjerg syd for banen. Snart var Ryesgade en af de mest befærdede gader i Århus, og da den elektriske sporvej gennemførtes i 1904, begyndte der ligesom at komme en anelse af storby.

Endnu i mange år var Ryesgade en ret stejl gade, der skrånede ned mod den lavtliggende banegård. Men så kom i 1920'erne reguleringen af banegårdsforholdene og bestemmelsen om, at den nye hovedbanegård skulle ligge i første sals højde i forhold til den gamle. Hele banegårdspladsen opfyldtes, og Ryesgade så sig pludselig afskåret fra trafikken til og fra banegården, som nu gik ad den nyanlagte Park Allé. Adgangen fra banegården til Ryesgade fandtes kun ad en smal rampe over en lervold, og kun for gående.

Det blev en drøj tid for den før så travle forretningsgade, og de næringsdrivende og grundejerne sluttede sig sammen i en forening, som skulle varetage gadens interesser og søge at bøde på de vanskelige forhold, som isoleringen af gaden medførte. Man arbejdede for at få en kørerampe anlagt op til den opfyldte banegårdsplads, men det mislykkedes. Man måtte så nøjes med så godt som muligt, ved skilte og på anden måde, at gøre opmærksom på, at Ryesgade stadig lå nedenfor opfyldningen, og søge at lede i hvert fald en del af færdslen gennem gaden.

Men også en ond tid får ende. Efter nogle – i Ryesgade mente man alt for mange – års forløb var den nye hovedbanegård endelig færdig i 1929⁵. De nederste huse på begge sider af gaden, helt op til den katolske kirke, var revet ned og erstattet med store, anelige nybygninger, Sct. Knudsgade anlagt, og i en ny og smukkere skikkelse åbnedes Ryesgade igen for den gennemgående trafik; også spurvognen kom igen, den havde endda fået dobbeltspor, og gaden var ikke længer stejl, men skrånede jævnt ned mod midten fra banegården og fra Søndergade.

Pompøse var indfaldsporten til Århus blevet, og når de tilrejsende kom fra banegården, var der god grund til at se sig om og beundre de mange udstillingsvinduer i Ryesgades forretninger. Og da Århus-Hallen byggedes i 1938, medførte dens møder, fester,

Banegårdspladsen set fra Ryesgade, efter foto i »Den gamle By«.

Billedet viser den begyndende banegårdsregulering: den gamle banegård er endnu ikke nedrevet, men opfyldningen af banegårdspladsen er påbegyndt, og Ryesgade er allerede afskåret fra kørende trafik; kun for fodgængere var der adgang ad rampen til højre.

Det er Centralhotellet, som ligger til højre; det måtte også snart falde som et offer for udviklingen.

Mellem Centralhotellet og den gamle banegård skimtes den barak, der tjente som interimistisk banegård.

udstillinger osv., at menneskemylderet yderligere forøgedes. Således er gartner Jensens idylliske have i løbet af godt 80 år forvandlet til en af byens travleste og mest befærdede gader.

Et lille historisk kuriosum, som knytter sig til Ryesgade, kan anføres til slut: Som bekendt er digteren Hans Hartvig Seedorff født i Århus og netop i Ryesgade. Han har i et bittersødt vers⁶ sunget således til

Aarhus min Fødeby

Dengang jeg var lille, saae du mig ej.
Og du banked mig, da jeg blev stor.
Nu følger du mig, gedulgt, paa min Vej
– det ærgrer dig godt, at jeg groer.

Men glad vil du mure en Tavle ind
i mit Fødested – hvis jeg blir større.
Her har du Adressen, om sligt skulde skee:
Ryesgade 43.

Foruden det underfundige, som i øvrigt findes i det lille digt, er der også det pudsige ved den maliciøse anvisning, at nr. 43 i Ryesgade ganske rigtigt har eksisteret, men nu ikke findes mere.

NOTER: ¹ A. St. 17.7.1873; A. St. Aarb. 1946, s. 8. ² A. St. 8.3.1872; A. B. Forh. 1872, s. 25–27 og 29–30. ³ A. St. 15. og 16.3.1872; A. B. Forh. 1872, Tillæg s. 85–91. ⁴ A. St. 28.8.1873, 4.12.1880 og 23.5.1881. ⁵ A. St. 14.7.1929. ⁶ Hans Hartvig Seedorff: Grønne Druer, 1919.

Rosenkrantzgade

Rosenkrantzgade er ifølge de officielle kilder opkaldt efter baron Fritz Rosenkrantz, Vorregård, og det er for så vidt rigtigt, som baron Rosenkrantz har foranlediget, at gaden fik dette navn; men den er dog ikke opkaldt efter ham, det vil sige til minde om ham.

Fritz, egentlig Frederik, Rosenkrantz var født 1804 og blev 1823 sekondløjtnant ved prins Ferdinands lette dragoner i Århus. Han steg efterhånden i graderne, deltog i krigene og fik 1867 sin afsked som oberst, hvorefter han indtil sin død 1882 boede på sin lille gård, Vorregård, som han havde samlet af parceller af Århus byjorder; den var på godt 7 tdr. hartkorn, og Rosenkrantz havde selv højtideligt givet den navn »i henhold til plakaten af 11. april 1812«¹; den lå oppe ved det nuværende Christiansbjerg, og de daværende bygninger nedbrændte 1888; men andre bygninger opførtes senere.

Baron Rosenkrantz var ugift og ikke så lidt af en særling. Som man vil se på billedet, blev han med årene ret svær, og da han i 1878 var i København i anledning af Christian IX.s 60 års fødselsdag, vakte han opsigt på gaden med det kridhvide fuldskæg og den høje dragonhjeml på hovedet. Drengene vendte sig om efter ham og sagde: Nåh! der skal du se, det er Frederik VII, som er steget ned fra hesten ved Christiansborg for at gå op og hilse på kongen.

I Århus kaldte man Rosenkrantz for »hestebaronen«, fordi han en årrække sad i remontekommissionen. I øvrigt interesserede han sig vist allermest for stude og i det hele taget for landbrug, men han havde her, som på de fleste andre områder, sine egne meninger, der sjældent faldt sammen med de gængse. Både driften og bygningerne på Vorregård var anderledes indrettet end andre folks, ja selv det køretøj, han brugte, var noget for sig.

Hans nevø, forfatteren Palle Rosenkrantz, fortæller i sine erindringer »Junkerdrømme«, at Fritz Rosenkrantz af væsen var yderst jævn og talte ravjysk². Der må dog have været holdning over ham; højesteretsassessor G. A. Jensen siger i sine barndomserindringer, at han var en »stadselig herre, noget forfængelig, stillede sig tit over for spejlet, men godhjertet, indladende sig med os børn«³.

Et hidsigt temperament havde han, men han kunne besinde sig. Engang han fik bebrejdelser, fordi han havde forløbet sig, undskyldte han sig sagtomdigt: »Herre Gud, hvad kan a for, at a er en galho'det rad«. Temmelig distræt var han også. Engang lige efter krigen 1864 skulle han som regimentschef udbringe et leve for kong Christian IX; men han havde ondt ved at huske, at »vi har skiftet konge«, og i det psykologiske øjeblik brændte det sammen i hjernen på ham, og han svang sin sabel og råbte af sine lungers fulde kraft: »Længe leve Hans Majestæt kong Frederik VII«. Han troede selv, at denne ulyksalige fejltagelse var årsagen til, at han fik sin afsked 1867.

Baron Frederik (Fritz) Verner Rosenkrantz (1804–82), efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Rosenkrantz blev allerede 1826 løjtnant ved prins Frederik Ferdinands dragonregiment, og han forblev i Århus under det meste af sin militære løbebane.

Noget højbenet har han nok været i de unge år; han og broderen kom er del hos gæstgiver Fulling, og en anden gæst giver dem dette skudsmål: »Disse tvende herrer var ærkearistokrater, meget højtalende og broutede temmelig stærkt«.

Foruden Vorregård, der havde et tilliggende på ca. 60 tdr. land, ejede Rosenkrantz også flere ejendomme i byen, og solgt af byggegrunde må have givet gode penge.

I 1868 gav han 89 rdl. i skat, hvad dengang slet ikke var så lidt; men han har vel som mange andre ikke yndet at betale skat og har også på dette punkt forstået at sno sig: 1878 lykkedes det ham at få sin skattepligtige indkomst nedsat fra 4000 til 3000 kr.

Vorregård bortforpagtede han i 1861 for 1700 rdl. årlig foruden skatter og kommunale afgifter.

Denne i øvrigt brave soldat med hjertet på det rette sted arvede i 1857 efter sin faster, Juliane Sophie Fædder Charisius, f. Rosenkrantz, toften »vest for den forlængede Fredensgade«, det vil sige det meste af arealet mellem den nuværende Fredensgade, Sønder Allé, Ryesgade og banegården. Baron Rosenkrantz udstykkede efterhånden jorden i byggegrunde, og da det i begyndelsen af 1870erne blev aktuelt at give gaderne navne i det pågældende område, foreslog han, at forbindelsesgaden mellem Ryesgade og Fredensgade skulle kaldes Rosenkrantzgade.

Forslaget kom frem i byrådet i forbindelse med en drøftelse af hele bebyggelsen mellem Sønder Allé og banegården – også den nyanlagte Ryesgade skulle døbes – og ved den første behandling blev ingen afgørelse truffet. Tidspunktet var ikke gunstigt for Rosenkrantz, da han netop havde indledt en proces mod kommunen i anledning af uenighed om betingelserne for afgivelse af grund til Sønder Allés udvidelse, en proces, som Rosenkrantz i øvrigt ikke fik noget ud af⁴. I byrådets møde den 7. marts 1872 bemærkede købmand Harald Skovby (senere direktør for Aarhus Privatbank), at han ikke ville være med til at kalde gaden Rosenkrantzgade »i de samme dage, da denne (Rosenkrantz) påførte kommunen en proces«⁵.

Måske har man også syntes, at Rosenkrantz' forslag var et lidt for nævenyttigt forsøg på endnu i levende live at blive hædret ved at få sit navn bevaret på denne måde. Rosenkrantz lod sig imidlertid ikke uden videre slå ud. I et brev af 11. marts 1872 til borgmester v. Schmidten skriver han, at han ved »at foreslå gaden benævnt Rosenkrantzgade ikke har tænkt den opkaldt efter mig, men efter den, der har ejet toften og skænket den til min fætter og mig i arv, nemlig min afdøde faders søster, Juliane Rosenkrantz«⁶. Men fortsætter han, skulle nu dette navn »fremdeles finde anstød, skal jeg tillade mig at foreslå gaden benævnt »Fasters Gade«, da den afdøde af os brødre altid kaldtes faster; eller når dette ingen tilslutning finder, da »Juliane Gade«. Og for at retfærdiggøre sit forslag yderligere oplyser han, at den nævnte faster, »som har boet i Århus i 45 år, var meget

godtgørende; hun har oprettet et legat for fattige enker⁷ og givet rigeligen til kirken til vedligeholdelse af hendes og hendes mands grav«.

Nu kunne det vist ikke tænkes – og Rosenkrantz har næppe heller selv regnet med det, tværtimod – at byrådet skulle finde på at kalde gaden »Fasters Gade« eller »Juliane Gade«, og den gode baron vogtede sig vel for at foreslå gaden døbt »Fædder Charisius Gade«, hvad jo egentlig ville være det korrekte, når faster Juliane Fædder Charisius, f. Rosenkrantz, skulle opkaldes; så mon han ikke ganske stilfærdigt og bevidst har manøvreret hen imod at beholde navnet Rosenkrantzgade. Bevares! gaden skulle ikke opkaldes efter ham, men efter fasteren, som ganske vist hed Fædder Charisius, og som ingen ville tænke på, når gaden først havde fået navnet Rosenkrantzgade. Den snedige baron har jo fået ret: I dag er Rosenkrantzgade ifølge de officielle kilder opkaldt efter baron Fritz Rosenkrantz til Vorregård.

Men lad os dvæle lidt ved fasteren, grevinde Juliane, f. Rosenkrantz. Hun var datter af baron Iver Rosenkrantz til Villestrup, Rosenlund og Rosenholm og født 1781. I 1813 blev hun gift med rigsgreve Jens Jørgen Ambrosius Fædder Charisius, som var kaptajn i hæren. Vi ved ikke ret meget om ham i de yngre år – udover at han den 2. april 1801 var med på blokskibet »Prøvestenen« under slaget på reden – men Rasmus Nielsen har i sine erindringer »Aarhus i Fyrreerne« fortalt om hans ældre dage: »Hvad han tidligere havde taget sig for, eller om han overhovedet havde taget sig noget for, ved vi ikke. Forment var der (i gården på Studsgade), og når nogen højadelig person besøgte Århus, gjorde han altid visit hos grevens. Nu bestilte han ikke andet end at tage kakkelovne ned og sætte dem op igen. Det var hans specialitet, ligesom Gladstones var at fælde træer. Men ellers havde han ikke noget tilfælles med Gladstone. Hver morgen gav greven sig til at arbejde med en eller anden af husets mange kakkelovne, understøttet af sin gamle tjener. Under dette besværlige arbejde nød greven og tjeneren så mange stærke drikkevarer, at de endte med at ligge og sove i stærkt beruset tilstand«⁸.

Det er jo nok en lidt summarisk skildring af grevens daglige tilværelse, men man kan vel gå ud fra, at han ikke har været særlig oplivende som ægtemand. Af Fæddernes

Rosenkrantzgade set mod Ryesgade o. 1908, efter foto i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Mekanikeresige, at Rosenkrantzgade har været en smuk eller særlig spændende gade; den er nok forretningsgade, men ikke strøggade, og den præges vel især af at være forbindelsesgade mellem to mere trafikerede færdselsårer.

De nederste huse til venstre hører til de ældste i gaden og er formodentlig blevet bygget allerede sidst i 1870-erne.

Rosenkrantzgade med Kasino omkring 1935, efter fotografi i Århus folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

Til venstre et aftenbillede med Kasino i lysreklamernes skær. Over indgangen står »Bolette og Putkræmmeren«. Det var en forestilling, som morede meget.

Til højre Kasinos sal, som den så ud i sin første skikkelse, da der udelukkende blev givet varieté-forestillinger.

stamme var han den sidste, hedder det i hans dødsannonce, og lidt medtaget har stammen åbenbart været. Han døde 30. december 1845 »i sin alders 73. og vort ægteskabs 33. år«, som hans enke skriver, og hun tilføjer, at »den afdøde henslumrede stille og roligt, som hans færd heneden stedse har været«⁹.

Grevinde Juliane beskrives af Rasmus Nielsen som en lille bitte, meget gammel dame med en mørk hudfarve. Hun tilbragte en stor del af dagen liggende i sengen, »røgende af store tobakspiber«. Hun elskede børn og dyr, »især kønne børn og kønne dyr. Hun sendte ofte bud efter børn, som blev hentede for at underholde hende, og så trakterede hun dem med chokolade og kager. Hun lå sædvanligvis i sin seng, pynteligt klædt med fine kniplinger. Af og til blev en lille ko, som hun havde, trukket ind i hendes sovekammer, for at hun kunne karessere den og give den gulerødder. Når der var akrobater og kunstberidere i byen, mødte hun i cirkus på den bedste plads. De agerende heste blev trukket hen til hende, og hun gav dem sukker, beriderbørnene ligeledes . . .«.

Byrådets medlemmer har rimeligt nok ikke følt større trang til at opkalde en gade efter den lille grevinde, som var død for mange år siden, og det var da heller ikke hende, diskussionen kom til at dreje sig om ved den endelige behandling af spørgsmålet om gadenavnet. I byrådets møde den 21. marts 1872 sagde Skovby, at han foretrak historiske navne som Ole Rømersgade, Rosenkildesgade, Guldbergsgade eller Olaf Ryesgade. Det var rigtignok ikke noget godt argument mod Rosenkrantzgade, og professor Clemens Funch fandt da også, at Rosenkrantzgade netop var et historisk navn, og at Rosenkrantzerne var en slægt, som talte mange berømte navne og også havde tilknytning til Århus.

Prokurator Nors ønskede gaden kaldt Sct. Clemensgade, og Søndergades forlængelse til banegården mente han burde hedde Ryesgade; købmand A. Schiødt ville gerne have navnet Christiansgade anvendt, mens skræddermester Baess foretrak Kirkegade og cancelliråd Buchheister Jernbanegade, hvorimod murermester Knud Nielsen holdt på Rosenkrantzgade. Købmand M. R. Koppel advarede mod »slige omslag, efter at rådet tidligere havde vist dette navn uvilje«¹⁰.

Her brød borgmester v. Schmidten ind i forhandlingerne og sagde, at det dog måske ville berolige adskillige medlemmer, at baron Rosenkrantz udtrykkelig i sin skrivelse havde

erklæret, at han ikke ønskede sig selv, men sin faster opkaldt – borgmesteren undlod altså at gøre opmærksom på, at fasteren egentlig hed Fædder Charisius.

Så antydede farver J. Kjær og prokurator Nors, at baron Rosenkrantz til gengæld burde lade sin proces mod byen falde; men en sådan handel vakte almindelig uvilje, og dermed svingede stemningen i forsamlingen, så byrådet kort efter med 13 af 19 stemmer vedtog at kalde tværgaden Rosenkrantzgade.

Grundene i Rosenkrantzgade blev ret hurtigt bebygget; gaden lå jo centralt og var en bekvem forbindelsesgade mellem to stærkt trafikerede færdselsårer. Arkitektoniske vidundere eller mærkværdigheder findes ikke; det var nøgterne forretningsejendomme, som opførtes. Den eneste bygning, som afgjort skiller sig ud fra de andre, er Kasino-Teatret, som til gengæld også er noget for sig og har haft en bevæget historie.

Kasino blev opført 1900 efter tegning af S.F. Kühnel, en af Århus' fineste arkitekter, som også byggede Jydsk Handels- og Landbrugsbank på Lille Torv. Bygherren var direktør Marinius Olsen, som havde haft held med varieté-forestillinger i Forsamlingsbygningen i Østergade og nu ville have større og bedre egnede lokaler. Kasino var den første bygning i landet, der var opført udelukkende med varieté-forestillinger for øje, og indvielsen fandt sted den 7. december 1900 ved en forestilling, der efter datidens skik og brug omfattede lidt af hvert: jonglør-numre, operasang og kunstcykling; men den indledtes af direktøren, der fremsagde en af ham selv forfattet prolog, som tydeligt afspejler

Marinius Olsen, Kasinos skaber og i adskillige år leder af etablissemnet.

Hans force var muntre viser, hvis tekst han ofte selv skrev. Han gik ikke af vejen for lokale emner; men tonen var i reglen elskværdig og satiren harmløs.

Til højre ses et typisk varieté-program fra Kasino i 1904.

Indledningen var tre numre solid, taktfast musik, så publikum kunne nå at finde deres pladser og få bestilt noget hos tjenerne; for naturligvis var der servering.

Derefter kommer de enkelte numre med musik puttet ind imellem, en broget blanding af underholdning i alle tonearter: en wienersoubrette, svenske kunst-cyklister, ungarske nationaldansere osv.

Sensationerne har nok været de græske »luftkraft-akrobater« og Viggo Stybe, »tenorsanger fra Det kgl. Teater«; de er i hvert fald begge blevet fremhævet ved pegefingre.

Om umiddelbart før pausen: Optræden af Marinius Olsen; andet behøvedes ikke. Han var populær og forstod at variere sine viser.

Til sidst slutmusik, mens publikum brød op.

Musikdirektør: H. P. Courson.

1. *Laurendrau*: „The Aide de Camp“ Marsch. (Ny.)
2. *E. Ascher*: Illoyal-Ouverture. (Ny.)
3. *E. Wallefeld*: „En Sommeraften“, Vals. (Ny.)
4. **Karin Lundin**, svensk Sangerinde.
5. *Harald Petersen*: Dyrillupshilsen, Folka. (Ny.)
6. **Ellen og Ross**, Sang og Dans.
7. **Frl. Nigrita**, Wiener-Soubrette.
8. *Chr. Jensen*: Julia-Kvadrette. (Ny.)
9. **Teodorowitz**, græske Luft-Kraft-Akrobater.
10. **Opførelsen af Marinius Olsen.**
11. Kirker: Duffalo Bill, Galop. (Ny.)

PAUSE.

12. *Johansen*: Gulenberg-Marsch. (Ny.)
13. **Viggo Stybe**, Tenorsanger fra det kgl. Teater.
14. *Morff*: Hiawatha, indiansk Sommer-lidt.
15. **Brødrene Malmsteen**, svenske Kunst-Cyklister.
16. *M. Carl*: Urdine-Folka, Xylophon-Solo. (Ny.)
17. **Ellen og Ross**, Sang og Dans.
18. **Karin Lundin**, svensk Sangerinde.
19. **Emmy og Charles**, ungarske Nationaldansere.
20. Slutmusik – Tak for I Aften!

Rettes til eventuelle Forandringer i Programmet forbeholdes.

Marinius Olsen.

tidens syn på varieté og teater og den særlige situation i Århus: Århus Teater var indviet få måneder i forvejen, den 15. september 1900, og Marinius Olsen var klog nok til ikke at forsøge nogen form for konkurrence. Derfor hedder det i prologen:

Jeg lover ej kunst eller litterære forsøg,
så har jeg jo intet at bryde;
men vil *De* mig støtte med Deres besøg,
så skal det bedste »gøgl« jeg Dem byde.

Naturligvis undlod han dog ikke at slå på tromme for sit eget etablissement, stadig med Århus Teater respektfuldt i baggrunden, men også udnyttende en vis parallellisering mellem de to institutioner:

Et nyt teater – en ny varieté,
så nu kan vi publikum samle
og byde dem mere at høre og se,
end de er vant til i de gamle.
»Bort med det gamle – frem med det ny!«
Det løsen for tiden vi kender.
Hurra! for hvert fremskridt i Århus by,
og hurra! for Kasinos venner¹¹.

Kasino-varieteen trivedes godt i de første år. Marinius Olsen var populær og blev også velstående; men senere gik det tilbage, han måtte lade etablissementet gå over på andre hænder, og ved sin død i 1912 var han vistnok nærmest en ruineret mand¹². Derefter begyndte en omtumlet tilværelse for Kasino; dog kom der en blomstringsperiode igen i årene mellem de to verdenskrige, da direktør Richard Mortensen overtog virksomheden og skaffede en teaterbevilling; den kunstneriske ledelse havde Aage Oderwald-Lander og senere fru Ellen Mortensen. Kasino havde mange solide succeser i disse år med et repertoire, der spændte fra operetter og folkekomedier til farcer af kontanteste art: »Forår i Heidelberg«, »Reservebaronen«, »Corneilles Klokker«, »Eggerød Bank«, »London i Lygteskær« og »Alle Mand på Dæk«; den sidste satte rekord med 167 opførelser¹³.

Efter udbruddet af den anden verdenskrig kom Kasino igen i økonomiske vanskeligheder; man forsøgte med varieté-forestillinger, men uden større held, heller ikke teaterforestillinger, som fra 1950 ved udlejning til turnéer søgtes gennemført i det nyrestaurerede teater¹⁴, kunne i det lange løb samle tilstrækkeligt publikum, og i de senere år har adskillige planer om udnyttelse af den gamle teaterbygning været fremme, men ingen har endnu kunnet gennemføres med held.

NOTER: ¹ A.St. 3.9.1856. ² Palle Rosenkrantz: Junkerdrømme, 1928, s. 110–14. ³ G.A.Jensen: Barndoms- og Ungdomserindringer, 1943, s. 22f. ⁴ A.St. 2.10.1873. ⁵ A.St. 8.3.1872. ⁶ Århus byråds arkiv. ⁷ H.R.Hiorth-Lorenzen og F.P.G.Salicath: Repertorium over Legater og milde Stiftelser IV, s. 31. ⁸ R.N., 1959, s. 97 og 156. ⁹ A.St. 2.1.1846. ¹⁰ A.St. 22.3.1872. ¹¹ A.St. 8.12.1900; Jyden 9.12.1900. ¹² A.St. 16.10.1912. ¹³ A.St. 7.12.1950. ¹⁴ A.St. 31.8., 6. og 24.12.1950.

PERSONREGISTER

En * efter tallene betegner, at der findes portræt af vedkommende på den pågældende side.

- Aarbye, Fr., købmand, 56.
Achen, Eggert, arkitekt, 7.
Albeck, P. M., skolebestyrer, 57.
Albrecht, Peder, stadsmusikant, 31.
Allin, A., domorganist, 47.
Altenburg, F., 45.
Andersen, A. F., ingeniørløjtnant, 110.
Andersen, C. C., købmand, 75, 79.
Oluf, byfoged, 77.
Arboe, Th., arkitekt, 101.
- Baess, H. F., skræddermester, 134.
Bang, Chr., oliemøller, 68. J. Chr. oliemøller, 68*f., 86.
Bang, Leth, boghandler, 76.
Barrit, Victor, købmand, 25.
Basballe, Christen Jensen, borgmester, 22f., 29, 61f.
Bauditz, P. G., major, 120, 122. Sophus, forfatter, 120, 122.
Bayer, Fr., overretssagfører, 56.
Bech, Marcus, købmand, 4, 47ff.
Oluf, købmand, 4.
Bendstrup, Jens, brændevinsbrænder, gæstgiver, 36.
Benzon, Jacob, stiftamtmand, 29.
Bernhardt-Frederiksen, Aage, maler, 44.
Bertelsen, C., grosserer, 85.
Blache, H. H., rektor, 81.
Blumme, Melchior, bogtrykker, 22, 59.
Blätterbauer, Theodor, maler, 5.
Brammer, G. P., biskop, 14.
Brandt, H. H., købmand, 36.
Brechtwoldt, Johan Joachim, postmester, 45*.
Brobergue, Mathias de, dr. jur., 63.
Nicolaus de, licentiat, 63.
Broge, Hans, købmand, 109*, 112f.
Bryske, Eiler, adelsmand, 48.
Brøndsted, K. G., overlærer, forfatter, 70.
Buchheister, H. C. L., kommitteret ved D.S.B., 134.
Buchtrup, Hans Jensen, købmand, 23, 60ff. P. A., købmand, 120.
- Bundtz (Bonde), Christen Nielsen, præst, 12.
Bæhr, Th. Chr., konditor, 12, 16.
Bøeg, F. K., mekaniker, 5.
Bøggild, Peder Thyrrsen, kommerceråd, 33, 64.
Bøgh, J. E., malermester, 52.
Bølck, P. F., vinhandler, 78.
Børup, Morten, rektor, kontor, 22.
Bøtcher, V., 91.
- Caroline, arveprinsesse, 4, 10.
Charisius, Juliane Sophie Fædder, f. Rosenkrantz, 132ff. Jens Jørgen Ambrosius Fædder, rigsgreve, 133f.
Charlotte Frederikke, prinsesse, 77ff.
Christensen, Chr., købmand, jernstøber, 61, 63, 95. Chr., købmand, 21. H. P. A., dampskibsrestauratør, 37. Marie, konditor, 13, 18. N., restauratør, 93.
Christian I, 75, 89.
Christian III, 60.
Christian IV, 12.
Christian VI, 30.
Christian VIII, 4, 77.
Christian IX, 4, 131.
Christiansen, Rasmus, maler, 9.
Christine, dronning, 47f.
Clausen, J., biskop, 101. R. Friemodt, arkitekt, 17f., 63.
- Dahl, Th. Chr., stiftamtmand, 63.
Dalgas, Enrico Mylius, oberst, 86.
Danneskiold-Samsøe, Fr., greve, 29f.
Davidsen, Bendix, købmand, 32.
Dragsted, H. P., værktshusholder, 37.
Drakenberg, Chr. J., sømand, 30.
Du Puy, E., komponist, 77.
Dyhr, J. C., vognmand, 100, 123.
- Ellermann, H. M., købmand, 120.
Emmery, J., konditor, 56.
Esmann, J. V., sagfører, direktør, 87, 109, 111, 115.
- Fabricius, L. S., bankbogholder, 72.
Falckenstein, von, general, 5.
- Ferdinand, arveprins, 4, 10.
Fibiger, Elfride, forfatterinde, 71.
Findling, Jean, hattefabrikant, 47.
Fischer, Fr., stadsmusikant, 36.
Fleischer, Hans Astrup, borgmester, 53, 64, 97f.
Flindt, C. L. von, generalmajor, 104.
Fog, Hans Nielsen, købmand, 32.
Frausing, Poul, købmand, 39.
Frederik VI, 64.
Frederik VII, 4, 77, 131.
Frich, Søren, fabrikant, 104, 117*f. ff.
Frichs Efterfølgere, 92, 105.
Frislev, A. M., sadelmagermester, 63.
Fritz, M. B., arkitekt, 17f.
Fulling, familien, 13, 62, 132.
Funch, Clemens, overlærer, 112, 128, 134.
Funder, Peder, købmand, tobaksfabrikant, 33. Th., tobaksfabrikant, 30, 33.
- Gade, N. W., komponist, 7.
Gerdes, Constance, f. von Fromberg, 5*. J. U., købmand, 3f., 5*, 10, 47.
Gjeding, Hans, købmand, 70. Jens, købmand, 70.
Gjern, familien, 59.
Gladstone, William, statsmand, 133.
Glavind, A. M., kommunelærer, 32*.
Gleerup, Fr. Chr., borgmester, 32, 77.
Grarup, A., tobaksfabrikant, 73.
Grauer, H., apoteker, 113.
Grosmann, Henrich Ernst, kontor, 29.
Grubbe, Erik, lensmand, 12.
Guldmann, Anton og Mogens, reb-slagerer, 69.
- Hald, J. P., købmand, rådmand, 33, 102.
Hald, N., gørtler, 111.
Hammerich, L., politimester, 108.
Hammershøj, J. P., købmand, 21*f. ff., 25, 90.
Hans, konge, 47f.

- Hansen, A., læge, 85. A., restauratør, 62. Frands, købmand, 74. H. C., drejermester, 62*.
- Hansen Reistrup, K., maler og billedhugger, 7.
- Havning, Th., arkitekt, 19.
- Heiberg, Johanne Luise, skuespillerinde, 6.
- Helgesen, Poul, karmelitermunk, 59.
- Herning, August J., maler, 32.
- Herskind, Michel, 63. Peder, købmand, 63.
- Hertel, Chr. Vest, præst, 29.
- Heymann, Magnus, typograf, 78.
- Hofmann, A. og G., snedkermestre, 30.
- Hoffmann, Carl, kunstberider, 40.
- Holck, Eiler, stiftamtmand, 29.
- Holle, Johan Eduard, bagermester, 33. Otto, bagermester, 33.
- Holm, A. B., farver, klædefabrikant, 64, 94, 109. Peter, museumsdirektør, 23.
- Holmark, sagfører, 56.
- Holmsted, Bernt, apoteker, 5.
- Holst, S. M., købmand, 60, 63, 104 f., 117.
- Hornemann, Th. S. V., havningeniør, 113 f.
- Houmann, L., købmand, 56.
- Hummelfører, Jokum Bernt, 63.
- Hutfeldt, Jesper Nielsen, kammerassessor, 68.
- Hvid, R., murermester, 45.
- Høeg-Hansen, A., arkitekt, 103, 105.
- Høegh-Guldberg, J., oberst, 52 f., 97. J., overretssagfører, 102. Ove, statsminister, stiftamtmand, 29 f., 53.
- Høring, C. S., kommunelærer, 32*.
- Høst, Fr. Holmsted, apoteker, 37, 39 f.
- Ingerslev, C. P. R., prokurator, godsejer, 5.
- Ingerslev, H. P., godsejer, indenrigsminister, 5.
- Israelsen, N. J., bygningskonstruktør, 78.
- Iversen, Rud., fotograf, 115.
- Jacobsen, S., bødkermester, 74.
- Jahnsen, Anders, farver, 64, 90, 94. Laurits A., købmand, 15, 84. Niels Frederik, farver, 64.
- Jensen, Anna Kathrine, kommunelærerinde, 32*. Anthon N., brændevinsbrænder, 69. F. J. Chr., gartner, 104, 122, 125* ff. G. A., højesteretsassessor, 53, 90, 131.
- H. G., prokurator, 53. Hans Jørgen, skipper, hotelejer, 84 f. J., restauratør, 44. Jakob, borgmester, 39. J. P. B., brændevinsbrænder, 69. N., smedemester, 95. R. Chr., 93.
- Jessen, J., boghandler, 26.
- Juel, H. A., general, 14.
- Juul, J. C., købmand, 74.
- Jørgensen, N. W., politibetjent, gæstgiver, 100.
- Jørgensen, Oscar, stadsingeniør, 95.
- Kampmann, Hack, arkitekt, 14.
- Kier, Chr., overretssagfører, 110 f., 115.
- Kiersgaard, Thøger Clemmensen, købmand, 29.
- Kirkegaard, Einar, skolebestyrer, 57.
- Kjørboe, F. W., købmand, 31.
- Kjær, Hans, fabrikant, 44. J., farver, 135.
- Klostergaard, Th. A., tømremester, 103.
- Klostergaard Sørensen, F., murermester, 103.
- Knudsen, K. N., konditor, gæstgiver, 79.
- Koppel, M. R., købmand, 108, 127, 134.
- Kramer, Th. C., restauratør, 100.
- Kühnel, S. F., arkitekt, 73, 101, 135.
- Køster, Jacob Jonas, apoteker, 28.
- Langballe, C., købmand, 24, 33, 97, 102.
- Langballe & Søn, A/S, 3.
- Lange, H., købmand, 56.
- Langeland-Mathiesen, arkitekt, 107 f.
- Larsen, F., vinhandler, 14. Niels, hotelejer, 6. Oscar, »salon-komiker«, 38.
- Lazarus, købmand, 3, 9.
- Leschly, M., general, 63.
- Leser, Carl, pianist, 38.
- Lewis, A., konsul, 74.
- Liisberg, Frands Nielsen, smedemester, 40. H., rådmænd, 69 f., 109. Søren, bagermester, 40.
- Lottrup, J. S., købmand, brændevinsbrænder, 70, 86. Chr., fabrikant, 70, 86.
- Louise, dronning, 4.
- Lunn, Agnes, malerinde, 35. P. I. J., herredsfoged, 35, 38.
- Lydicksen, Anders, borgmester, 68.
- Lystager, Peter, apoteker, 28.
- Lütthans, Julie, 98.
- Løvenørn, Poul Vendelbo, stiftamtmand, 29.
- Madsen, Morten, biskop, 12.
- Malling, Michel Michelsen, borgmester, 63.
- Marryat, Horace, forfatter, 6.
- Marzetta, Lorenzo, klubvært, 13.
- Meisner, P., købmand, 69.
- Meulengracht, Harboe, købmand, 4, 5*, 10, 21, 47 ff. Jens, købmand, 5, 78. Lars Chr., møllelejer, 5. Lars Chr., bryggerlejer, 5. Lauritz Chr., købmand, 5.
- Meyer, A., apoteker, 28.
- Michelsen, Axel, koncertsanger, 38.
- Molbo, Søren, købmand, 29.
- Monrad, P. E., stiftsprovst, 43.
- Mortensen, Ellen, fru, 136. Richard, direktør, 136.
- Mousten, K., kommunelærer, 32*.
- Mundt, H., arkitekt, 19.
- Munthe af Morgenstjerne, C., stiftamtmand, 30.
- Müller, F. G., generalmajor, 2, 104. J. M. A., toldinspektør, 71.
- Møller, Thorkel, arkitekt, 7.
- Mønsted, O., købmand, 3, 28 f.
- Mørk, J. M., konsul, redaktør, 29, 31, 64, 91, 109 ff., 127. Sigrid, 29*.
- Neergaard, S. Julius, oberst, 63.
- Nielsen, Carl, hotelejer, 63. Jørgen, politimester, 98. K., murermester, 128, 134. Ole, pantelåner, 52.
- Rasmus, kgl. fuldmægtig, forfatter, 133.
- Nissen, Kristian Ulrik, stiftamtmand, 29.
- Nors, O. H., prokurator, 100, 108, 128, 134 f.
- Obel, P. B., stadsingeniør, 107 ff.
- Oderwald-Lander, Aage, direktør, 136.
- Olsen, Fr., korkvarefabrikant, 53. Jens, maler, 98. Marinius, varietédirektør, 135* f.
- Ormslev, Jens, brændevinsbrænder, 70.
- Paludan-Müller, Caspar, historiker, 12. Fr., digter, 12. Jens, biskop, 12.
- Pedersen, Johan, overretssagfører, 93 f.
- Pepita de Oliva, danserinde, 8.
- Pergolesi, G. B., komponist, 30.
- Petersen, Aage, 43. Edvard, købmand, 44. Julius, landskabsmaler, 32, 40. L., tømremester, 101 f. Marius, skræddermester, 53. P., konsul, 115. R., vognmand, 67. S., snedkermester, 114, 116. Sophie, kommunelærerinde, 32*.

- Petersen & Jacobsen, tømmerhandel, 73.
 Pietro, Antonio St., gæstgiver, 79.
 Pind, Mathilde Jensen, kommunelærerinde, 32*.
 Plessen, C. L. v., stiftamtmand, 29.
- Raae, Hans, købmand, 36.
 Rahr, Viggo L., grosserer, 45.
 Rasmussen, C. Møller, købmand, 55.
 Hans Fr., vognmandskusk, 100.
 J., gartner, 40. J. D., købmand, 59.
 Réé, Hartvig Philip, købmand, 30f.
 Reffs, C., købmand, 56.
 Riber, Thomas, 51.
 Roat, Chr., artist, 2.
 Robertson, L. D., købmand, 24, 26.
 Rohde, Niels, borgmester, 29.
 Rosen, Anton, arkitekt, 17f.
 Rosenkrantz, Fritz, oberst, 131, 138* ff. Iver, baron, 133. Palle, forfatter, 131.
 Rozzi, Johan, konditor, 15 ff.
 Ræff, Poul, bogtrykker, 59.
 Røgind, J., købmand, 53.
 Rørbye, Martinus, maler, 13.
 Røse, J. F. W., købmand, 78.
- Salling, A/S, Stormagasin, 121.
 Savstrup, K. P., urmager, 119.
 Schandorff, Hendrik, købmand, 63, 104, 117f. Rasmus, købmand, 63.
 Schandorph, Sophus, forfatter, 7.
 Scheibye, F., købmand, 21.
 Schiødt, A., købmand, 134.
 Schlawitz, Carl Fr., skuespiller, gæstgiver, 78f.
 Schmalfeld, J. E., tobaksfabrikant, 27, 32f.
 Schmidt, købmandsslægten, 29.
 Schmidt, Ludvig, købmand, 25.
 Schmidten, U. C. von, borgmester, 72, 107ff., 132 ff.
 Schmitz, Frantz, arkitekt, 128.
- Schorn-Weber, »damekomiker«, 38.
 Schouboe, Ole Borch de, stiftamtmand, 77.
 Schourup, Hans, grosserer, 25.
 Schucany, Louis Johan, gæstgiver, 78.
 Secher, Emil, købmand, 113. H. W., købmand, 3f.
 Seedorff, Hans Hartvig, digter, 130.
 Seest, M., maskinfabrikant, 37.
 Seidelin, F. E., præst, 85.
 Selmer, Schack, apoteker, 28.
 Skabelund, fotograf, 73.
 Skipper Nielsen, N., kommunelærer, 32*.
 Skonning, Hans Hansen, klokker, 12.
 Skovby, H., købmand, 16, 113f., 132, 134.
 Skriver, Niels Christensen, rådmann, 23. Rasmus Nielsen, borgmester, 63.
 Sletting, P., stadsingeniør, 113f.
 Smith, Elise, skolebestyrerinde, 101.
 Speyer, A., forretningsfører, 92, 115.
 Spliid, Chr. P. W., købmand, 59.
 Springborg, brandinspektør, kaptajn, 71.
 Stabell, A., købmand, 119.
 Stampe, P. W., fabrikant, 114.
 Steinbrenner, C., tømmermester, 69.
 Steube, Aug. Ludv., apoteker, 27f.
 Stougaard, Jens, rektor, 82.
 Sträter, A., præst, 128.
 Sture, Jep, rådmann, 35.
 Svendsen, V. E., fotograf, 113.
 Søegaard, Georgine, 29*. S., købmand, 29.
 Sørensen, Albertine, skolebestyrerinde, 101.
- Tato-Peter, 92.
 Thaarup, Rasmus, 60.
 Thestrup, Rasmus, rådmann, 13.
 Thielemann, C. G. F., kgl. bygningsinspektør, 6, 44.
 Thomsen, A. S., murermester, 105.
- Thrué, Jens Nicolai, skomagermester, 63. Niels Jensen, skomagermester, 63. Th., boghandler og bogtrykker, 26.
 Thuesen, V., tobaksfabrikant, 33.
 Thykjær, A., købmand, 55.
 Tommesen, kommerceråd, 65.
 Tornøe, Chr. Wentzel, apoteker, 37.
- Walther, V. Th., kgl. bygningsinspektør, 28, 105.
 Warberg, M., amtsbarber, 15, 84.
 Vedel, P., havneingeniør, 94.
 Wegner, Heinrich, postmester, 5. Henrik, postmester, 5.
 Weis, A. S., møllejer, 1, 70f., 99, 105. Bertha, f. Schönheyder, 1, 95. Chr., stiftsfysikus, 70f. Ernst Peter, distriktskirurg, 70f.
 Werliin, Christian, Præst, 98.
 West, Birgitte, malerinde, 128.
 Westenholz, A., købmand, 109.
 Vestergaard, F., borgmester, 72. P. J., sagfører, 45.
 Vestberg, H., kommunelærer, 32*.
 Vestesen, H., ingeniør, fabrikant, 120f.
 Vett & Wessel, 24.
 Wied, J., ingeniør, fabrikant, 120.
 Willemoes, F. C., herredsfoged, 104.
 Wind, Jørgen, restauratør, 13.
 Winge, A. H., læge, 94.
 Winther, Chr., digter, 98. Geert, folketingsmand, 112.
 Viport, frøken, sangerinde, 38.
 Wistoft, Anton, købmand, 37.
 Withen, J. Chr., glarmester, 24.
 Vroue, J. Jensen, tømmermester, 111, 113.
 Wærum, S. Chr., grosserer, 94.
- Yhr, Chr., købmand, 15 ff., 79f. Flora, modehandlerinde, 80.
- Zuber, C. J., arkitekt, 1, 11, 110.
 Ølsgaard, Jens, tegner og maler, 28.

PUBLIKATIONER

udgivet af

ÅRHUS BYHISTORISKE UDVALG

BARN I ÅRHUS. Redigeret af *Åge Bredsted, Vagn Dybdahl* og *Emanuel Sejr*. 1956. 139 sider. Udsolgt.

BARN I ÅRHUS. Anden samling. Redigeret af *Åge Bredsted, Vagn Dybdahl* og *Emanuel Sejr*. 1957. 183 sider. Kr. 15.50.

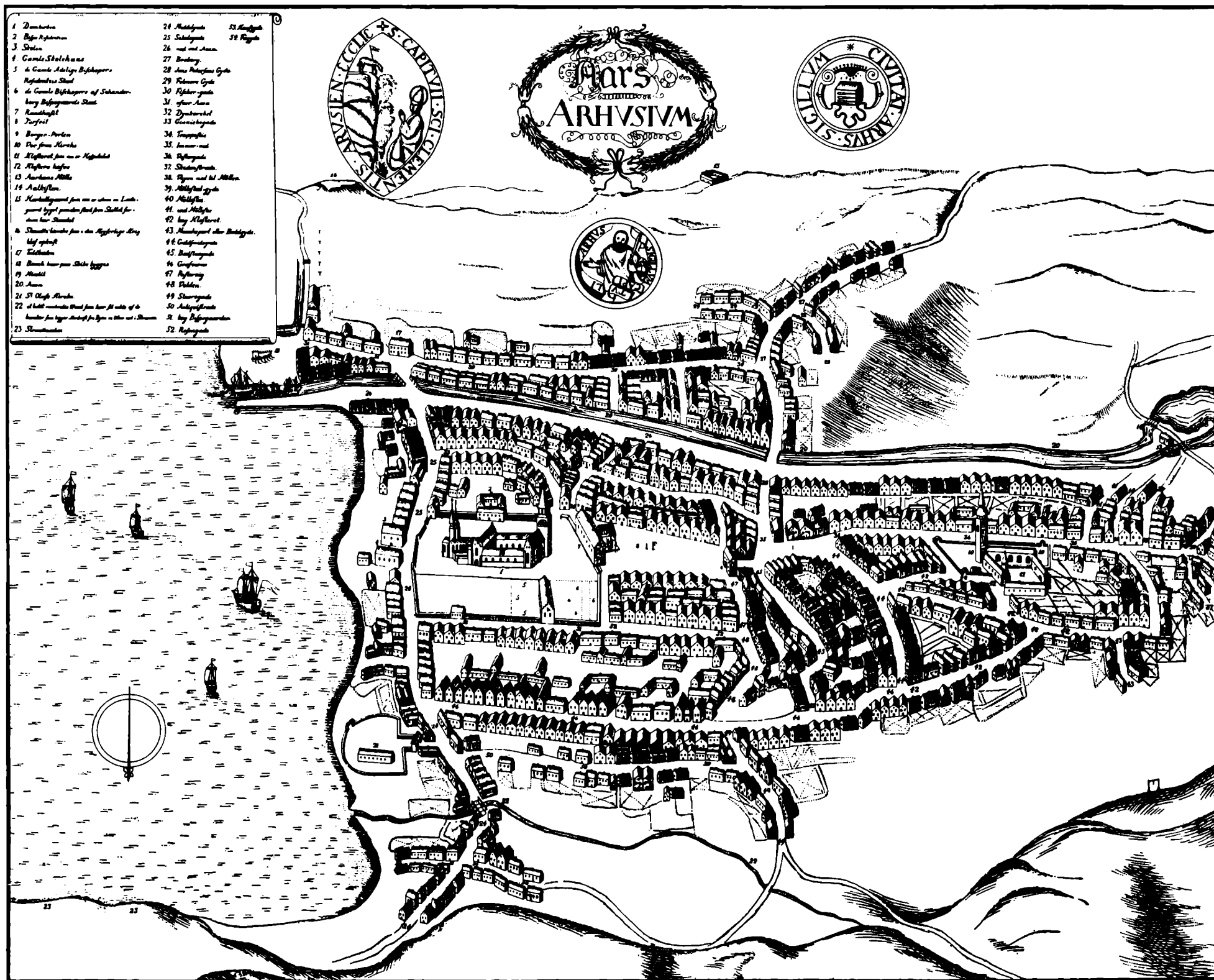
ÅRHUS-PROMENADE 1909–59. Redigeret af *Vagn Dybdahl* og *Finn H. Lauridsen*. 1958. 244 sider. Udsolgt.

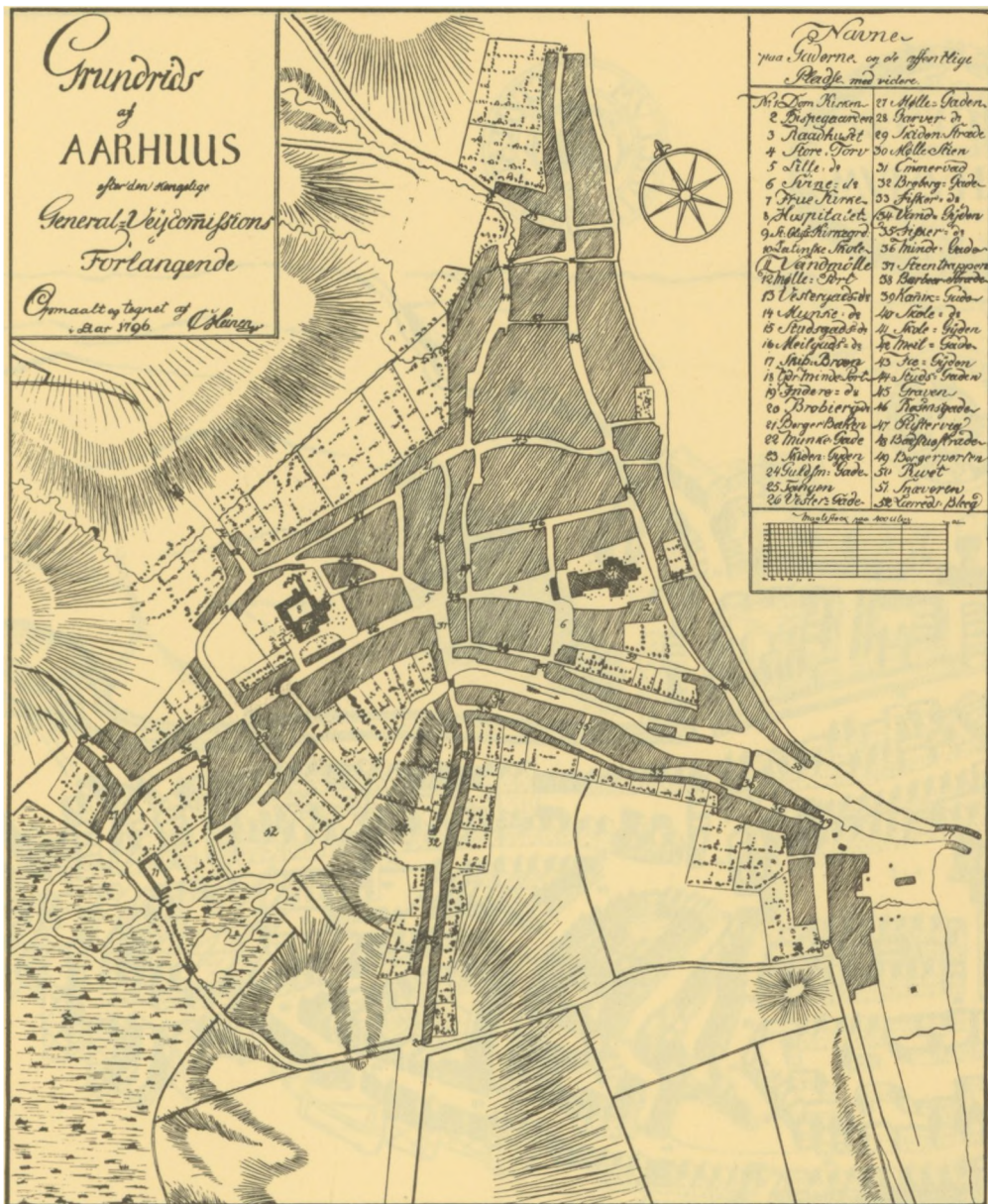
Rasmus Nielsen : AARHUS I FYRRERNE. Ny udgave med oplysende noter af *Emanuel Sejr*. 1959. 164 sider. Kr. 19.50.

Emanuel Sejr : GAMLE ÅRHUSGADER. 1960. 154 sider. Kr. 19.50.

GAMLE ÅRHUSGADER
er sat med 'MONOTYPE' Baskerville
og trykt i offset af Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Århus o. 1670.
 Efter kopi af P. H. Resens
 Atlas Danicus
 i »Den gamle By«.

Aarhus 1796. Efter »Aarhus, Byens Historie og Udvikling«, 1905.

Udg. af Svendborg og Læstuehuset

Skala

Udg. af Svendborg og Læstuehuset

Aarhus 1879. Efter kort i Aarhus Vejviser 1879.

